

ÇOKLU YETERSİZLİK AİLE EĞİTİMİ KİTAP SETİ 0-3 YAŞ GRUBU

► Dr. Öğr. Üyesi Emine AYYILDIZ

ÖZEL EĞİTİM VE REHBERLİK HİZMETLERİ
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

2024

1.
Kitap

Genel Yayın Yönetmeni Doç. Dr. Mustafa OTRAR

Yayın Koordinatörü Gökçağrı GÜREL
Dr. Mehmet Akif CİHAN

Proje Koordinatörü Prof. Dr. Atilla CAVKAYTAR

Editör Prof. Dr. Pınar ŞAFAK

Yayına Hazırlayan Sevil CANPOLAT
Gülhan ERSOY
Merve LAÇİN

Katkıda Bulunanlar Melisa KOZ İLİKLİER
Münevver SARIKAYA UZUNYOL

Tashih Hüseyin UYSAL

Görsel Betimleme Hafize DOĞAN

Görsel Tasarım Sude Ajans Reklam Org. Tan. Ltd. Şti.

ISBN 978-975-11-8344-6

Aile Eğitimi Kitap Seti'nin her hakkı saklıdır ve Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim
ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğüne aittir. Setin içerikleri kaynak
gösterilmeden hiçbir suretle alınıp yayınlanamaz.

Değerli Aileler,

Eğitimde tüm paydaşların bir araya gelerek ortak bir amaç uğruna çaba sarf etmesi, başarı için en önemli kriterlerdendir. Paydaşların en mühimlerinden birisi de muhakkak ki sizlersiniz. Özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerin ebeveyni veya vasisi olmak, sizleri de bizim nazarımda özel kılmaktadır. Bizler Millî Eğitim Bakanlığı mensupları olarak çocuğunuzun doğumundan mezuniyetine kadar geçireceğiniz süreçte sizlere destek vermek amacıyla gece gündüz çalışmaktayız. "Aile Eğitimi Kitap Seti'de" bu amaçla hazırlanmıştır. Setimiz, özel eğitim ihtiyacı olan çocukların eğitiminde, sizlere yol gösteren bir başucu kitabı görevi görecektir mahiyette hazırlanmıştır.

Sevgili Aileler, Kıymetli Öğretmenler,

Aile Eğitimi Kitap Seti; alanında uzman seksenden fazla akademisyen ve eğitimcinin uzun uğraşlar sonucunda ortaya çıkardığı, toplam 53 kitaptan oluşan bir yardımcı kaynak kitap setidir. Tüm yetersizlik türleri için kendi içerisinde ayrı kitap setleri barındıran ve her bir kitap setinin içerisinde de farklı yaş gruplarına veya alt yetersizlik türlerine hitap eden bir anlatım tarzı benimsenmiştir. Eğitim sürecinde ve sonrasında ihtiyaç duyacağınız teorik bilgiler, etkililiği bilimsel olarak kanıtlanmış uygulama örnekleriyle harmanlanmış ve uzun yıllar kullanılacak harika bir çalışma ortaya çıkmıştır.

Günümüz bilgi toplumunun ihtiyaçları ve teknolojik gelişmeler düşünüldüğünde video içeriklerin öğrenmede ne kadar etkili bir yöntem olduğu herkesin malumudur. Bu çalışmada kitaplarda yer alan teori ve uygulama içerikleri kısa videolar ile desteklemeye çalışılmıştır. Ayrıca bu videolar işitme ve görme yetersizliği olan aileler için erişilebilir formatta hazırlanmıştır. Bununla birlikte kitaplardaki görsel betimleme metinleri de düşünüldüğünde özel eğitim alanında her öğesiyle erişilebilir bir eser ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Takdimimi noktalarken "Aile Eğitimi Kitap Seti"nin sizlere özel eğitim ihtiyacı olan bireyler yetiştirirken yol gösterici olmasını ve her bir evladımızın eğitim hayatının sonunda, bağımsız bir yurttaş olarak yaşamlarına devam edecek seviyeye gelmelerinde katkı sağlamasını temenni ederim. "Özel Eğitim" alanında bir mihenk taşı görevi görecektir bu eserin hazırlanmasında emeği geçen tüm akademisyen, eğitimci ve Genel Müdürlüğümüzün kıymetli personellerini canıgönülden kutlar, setimizin memleketimize hayırlı olmasını umut ederim.

Doç. Dr. Mustafa OTRAR

Genel Müdür

SUNUŞ

Değerli Aileler,

Sizler, en değerli varlıklarınız olan biricik çocuklarınızın yaşam içinde kendi ayakları üzerinde durabilmelerini sağlayacak becerileri kazanabilmeleri için büyük bir mücadele vermektесiniz. Bu mücadelede sizlere yardımcı olabilmek için sağlık, eğitim, sosyal destek, güvenlik gibi alanlarda pek çok eğitimci ve uzman görev yapmaktadır. Tüm görevlilerin amacı, siz ailelerin çocuklarınızın gelişimi ve eğitimine katkıda bulunarak onları bağımsız bireyler hâline getirme sürecinde yanınızda olmaktır.

Gelişim özellikleri her ne olursa olsun her çocuğun ailesiyle mutlu, huzurlu ve geleceğe güvenle bakan bireyler olmaya hakkı vardır. Çocuklarınızın bu hakları elde edebilmesi, onlara verilecek nitelikli eğitim ve destek hizmetlerin sunulması ile mümkün olacaktır. Tüm çocukların bu nitelikli eğitim ve destek alma yönündeki anayasal haklarını, en verimli şekilde kullanabilmeleri için doktorların, öğretmenlerin, uzmanların yanı sıra siz ailelerin de önemli sorumlulukları yerine getirmeleri gerekir. Her anne baba mutlaka çocuğu için en iyisini ister. Sizler için önemli olan; en iyi bakıma, en iyi eğitime, en iyi destek hizmetlerine kolaylıkla erişebilmektir. Biz hizmet verenlerin de sizin çok önem verdiğiniz bu hizmetlerin geliştirilmesinde iş birliğimize ihtiyacımız vardır. İnanıyoruz ki uzmanlar ve eğitimciler ile aileler, el ele vererek çocukların toplum yaşamına katılımlarını sağlamak için en iyisini yapacaklardır.

Çocuklarınızın, uzmanlar ve eğitimcilerin sunduğu pek çok hizmetten en iyi şekilde yararlanabilmesi için siz ailelerin de bu sürece etkin katılmanız beklenmektedir. Şu bir gerçektir ki aileler çocuklarının gelişim ve eğitimlerinde katılımcı olduklarında çocuklarının okul başarıları artacağı gibi bağımsız yaşama hazırlanmaları da kolaylaşacaktır. Sizlere sunulan bu Aile Eğitimi Kitap Seti, tüm özel eğitim kategorileri ve tüm yaş grupları için alanında uzman akademisyenler tarafından titizlikle hazırlanmıştır. Sizler çocuğunuzun durumuna ve yaşına uygun olan kitapları, bu kitap setinden seçerek çocuğunuzun gelişim ve eğitimine katkıda bulunabileceksiniz.

Sevgili Öğretmenler, Değerli Aileler,

Kitap setlerimiz otizm spektrum bozukluğu, zihin yetersizliği, işitme yetersizliği, görme yetersizliği, fiziksel yetersizlik, öğrenme güçlüğü, dil ve konuşma bozukluğu, duygu ve davranış bozukluğu, çoklu yetersizlikler ve ailelerle çalışma konularını kapsamaktadır. Her bir kitap seti ise 0-3 yaş, 4-6 yaş, birinci kademe olan ilkokul, ikinci kademe olan ortaokul, üçüncü kademe olan ortaöğretim öğrencilerinin aileleri için ayrı ayrı hazırlanmıştır. Aynı zamanda tüm grupları ilgilendiren konular, ortak aile eğitimi kitap seti olan Özel Eğitimde Ailelerle Çalışma Seti'nde toplanmıştır. Tüm kitap setlerinde açıklanan konular, uzmanların ve öğretmenlerin hazırladığı videolarla zenginleştirilmiştir. Böylece sizler çocuğunuzun gelişimi ve eğitimiyle ilgili bilgileri edinirken aynı zamanda konuların videolarını izleyebileceksiniz. Özel eğitim ihtiyacı olan tüm bireylerin ailelerine yararlı olması dileğiyle...

Çocuk yetiştirmek bir sanattır, aileler sanatçılardır, çocuklar ailelerin eserleridir.

Prof. Dr. Atilla CAVKAYTAR
Proje Koordinatörü

ÇOKLU YETERSİZLİK AİLE EĞİTİMİ KİTAP SETİ YAZAR LİSTESİ

Prof. Dr. Pınar ŞAFAK

Doç. Dr. Cem ASLAN

Doç. Dr. Seray OLÇAY

Dr. Öğr. Üyesi Emine AYYILDIZ

Arş. Gör. Hatice Cansu BİLGİÇ

Arş. Gör. Pınar DEMİRYÜREK

Arş. Gör. Zahide TÖRET

Ayşenur ŞAHİN

Derya UYAR

GENEL AMAÇ

Sevgili Ailelerimiz, Kıymetli Öğretmenler,

Çoklu Yetersizlik Aile Eğitimi Kitap setinin genel amacı, çoklu yetersizliği olan çocuğunuzun doğumdan itibaren öğrenim hayatının sonuna kadar gelişimlerini takip edebilmeniz ve onu her kademede destekleyebilmeniz için bir rehber oluşturmaktır. Bu amaçla siz değerli ailelere, 0-3 yaş bebeklik döneminde, 4-6 yaş aralığında okul öncesi dönemde, 1, 2 ve 3. kademede okul döneminde, çocuğunuzun desteklenmesinde size yol gösterecek bilgilere yer verilmiştir. Bu bilgiler çocuğunuzun genel gelişimini desteklemek için gerekli stratejileri, öz bakım, oyun ve iletişim becerilerini desteklemeyi, uzmanlarla iş birliği konularında ihtiyaç duyabileceğiniz bilgi ve becerileri içermektedir. Aynı zamanda siz sevgili ailelere çocuğunuzun okulda öğrenmekte olduğu hayat bilgisi, matematik, Türkçe ve okuma yazma gibi akademik becerileri nasıl destekleyebileceğiniz, çocuğunuzun sergilemesi gereken sosyal becerileri nasıl kazandırabileceğiniz, olumlu davranışlarını nasıl artırabileceğiniz konularında bilgi ve beceri kazandırmak hedeflenmiştir. Bu kitap setinde güvenlik becerilerini, yardımcı teknolojiler ve bu teknolojilerin kullanımını, bağımsızlığa ilk adım olarak ev içi becerilerini, serbest zaman etkinliklerini çocuğunuza nasıl öğreteceğinize yol göstermek amaçlanmıştır. Çocuğunuzun bağımsız bir birey olmasını ve kendi yaşam sorumluluğunu almasını öğretmek için seçim yapma, problem çözme ve karar verme becerilerini, dijital okuryazarlık becerilerini ve temel bilgisayar becerilerinin kullanımını desteklemeyi öğretmeyi hedeflemektedir. Çocuğunuzun toplumsal yaşam becerileri ve yetişkinliğe geçiş becerilerinde desteklenmesi için yapabilecekleriniz ile iş hayatına katılmaları için neler yapılması gerektiği siz sevgili ailelere kazandırmak amaçlanmıştır.

KAZANIMLAR

Bu kitap seti ile aileler, bakım verenler aşığıdaki kazanımları edinirler:

- Çoklu yetersizliğı olan bebeğı ile yaşamayı ve ona bakım vermeyi öğrenir.
- Çoklu yetersizliğı olan bebeğın küçük çocuğın erken iletişim becerilerini ve bilişsel gelişimini destekler.
- Çocuğın genel gelişimini desteklemek için gerekli stratejileri öğrenir ve kullanır.
- Öz bakım ve tuvalet becerilerinde çocuğı destekler.
- Çocuğın bilişsel ve iletişim gelişimini destekler.
- Çocuğın eğitiminde rol oynayan alan uzmanları ve farklı paydaşlarla iş birliğı için gerekli bilgi ve becerileri edinir.
- İşlevsel akademik becerilerin öğretiminde çocuğı destekler.
- Çocuğa sosyal beceriler kazandırır.
- Çocuğın olumlu davranışlarını destekler.
- Çocuğa güvenlik becerilerini kazandırır.
- Yardımcı teknolojileri tanımlar ve sınıflandırır.
- Çocuğa ev içi becerileri kazandırır.
- Çocuğa serbest zaman etkinlikleri öğretir.
- Çocuğa seçim yapmayı problem çözmeyi ve kendi kararlarını vermeyi kazandırır.
- Temel bilgisayar becerilerini kullanır.
- Çocuğın toplumsal yaşam becerilerini destekler.
- Çocuğın yetişkinliğe geçiş becerisinin öğretimini destekler.
- İş ve meslek becerileri ediniminde çocuğı destekler.

İÇERİK

Çoklu Yetersizlik Aile Eğitimi Kitap Seti 5 kitaptan oluşmaktadır. Bu kitaplar:

1. *Çoklu Yetersizlik Aile Eğitimi Kitap Seti 0-3 Yaş Grubu*
2. *Çoklu Yetersizlik Aile Eğitimi Kitap Seti 4-6 Yaş Grubu*
3. *Çoklu Yetersizlik Aile Eğitimi Kitap Seti I. Kademe*
4. *Çoklu Yetersizlik Aile Eğitimi Kitap Seti II. Kademe*
5. *Çoklu Yetersizlik Aile Eğitimi Kitap Seti III. Kademe*

AÇIKLAMALAR

Çoklu yetersizlik, bir bireyin aynı anda iki ya da daha fazla yetersizlikten etkilenmesi durumu olarak tanımlanmaktadır. Siz sevgili ailelerimizin de bebekleri ya da çocukları örneğin görme yetersizliği ve bilişsel güçlüğü gibi işitme yetersizliği ve fiziksel yetersizliği gibi ya da fiziksel yetersizliği, görme yetersizliği ve zihin yetersizliği gibi birden fazla yetersizlikten etkilenmiş olabilir. Bu durumda bu kitap seti sizlerin çocuğunuzun eğitimini desteklemenizde işe yarayacaktır. Ancak özellikle belirtmek gerekir ki Çoklu Yetersizlik Aile Eğitimi Kitabı seti, iki ya da daha fazla yetersizlikten ağır düzeyde etkilenmiş, gelişim ve akademik becerilerde desteğe ihtiyacı olan bebekler ve çocuklar düşünülerek hazırlanmıştır. Bu kitap setinin yanı sıra bebeğinizin ya da çocuğunuzun etkilendiği yetersizlik türlerinde, o yetersizliğe özgü beceri alanlarını desteklemek için diğer Aile Eğitimi Kitap setlerinden de yararlanabileceğinizi belirtmek isteriz. Örneğin bebeğinizde ya da çocuğunuzda görme yetersizliği varsa b okuma yazmayı desteklemek için Görme Yetersizliği Aile Eğitimi Kitabı setinden, fiziksel yetersizliği varsa Fiziksel Yetersizlikler Aile Eğitimi Kitabı setinden faydalanabilirsiniz.

Bu kitap seti, 0-3 yaşı, 4-6 yaşı, 1, 2 ya da 3. kademelerden herhangi birinde okula devam eden çoklu yetersizliği olan bebeğinizin ya da çocuğunuzun gelişimine ve eğitimine destek olabilmeniz için size bilgi ve beceriler kazandırmayı içeren etkinliklerden oluşmaktadır. Etkinliklerin amacı, bazen sadece size bir bilgi ya da beceriyi kazandırmak iken bazen de hem size hem de sizin yapacaklarınızla çocuğunuza, bilgi ve beceri kazandırmaktır. Bu kitapta yer alan etkinlikler, ilgili gelişim ya da akademik beceri alanı için birer örnek olarak verilmiştir. Sizler benzer beceriler için etkinliklerinizi genişletip çeşitlendirebilir, öğrendiklerinizi yeni becerilere uyarlayabilirsiniz.

Bu kitap seti bebeğinizin hastane çıkışından itibaren bakımını, gelişimini destekleme, çocuğunuzu gözlemleme, diğer uzmanlarla iş birliği yapma, iletişim ve bilişsel becerilerini destekleme, öz bakım, sosyal ve güvenlik becerileri geliştirme gibi alanları kapsamaktadır. Bunun yanı sıra çocuğunuza işlevsel akademik becerileri öğrenmesinde ya da geliştirmesinde okuluyla eşgüdüm içerisinde çalışabilmeniz için de etkinlikler yer almaktadır. Aynı zamanda çocuğunuzun olumlu davranışlarını desteklemeniz için de gerekli bilgileri ve bu bilgileri uygulamada yol gösterici etkinlikleri bu kitap setinde bulabilirsiniz. Büyümekte olan çocuğunuzun gereksinimleri de düşünülerek ev içi beceriler, serbest zaman etkinlikleri ve ergenliğe geçişini desteklemek için yapabileceğiniz etkinlikler de yer almaktadır. Yetişkin hayatına çocuğunuzu hazırlayabilmeniz için de bağımsız yaşam, toplumsal yaşam becerileri ve yetişkinliğe geçiş becerilerinin desteklenmesi için yapabilecekleriniz açıklanmaya çalışılmıştır. Günümüzün teknoloji çağı olduğu ve çocuğunuzun da bu çağa ayak uydurabilmesi gerektiği düşünülerek hem sizin hem de sizin desteğinizle çocuğunuzun yardımcı teknoloji ve dijital okuryazarlıkta bilgi ve becerilerini geliştirmeyi amaçlayan etkinliklere yer verilmiştir. Yetişkin hayatına hazırlayacağınız çocuğunuzun topluma üretken olarak katılması ve her yetişkin gibi iş ve meslek sahibi olması için çocuğunuzu desteklemenizde işinize yarayacak gerekli bilgi ve becerilerin yer aldığı bölümde bu kitap setine eklenmiştir.

Siz ebeveynlerin çocuğunuzun öğretmeni olmadığının farkında olarak hazırladığımız bu kitap setinde ebeveynleri olarak önerilen etkinlikleri çocuğunuzla eğlenerek yapacağınızı umarız. Bu kitap setinde sizlere sunulan bilgi ve becerilerin çocuğunuzun gelişimini ve eğitimini desteklemede size yol gösterici olmasını dileriz.

BÖLÜM 1: ÇOKLU YETERSİZLİĞİ OLAN BİR BEBEĞE SAHİP OLMAK

Genel Amaç

8

Kazanımlar

8

İçerik

8

Açıklamalar

9

Giriş

9

Çoklu Yetersizliği Olan Prematüre/
Erken Doğan Bebekler ve Aileleri

9

Çoklu Yetersizliğe Neden Olabilecek
Diğer Durumlar

27

Anne Babanın Duyguları ve Çekirdek
Aile İlişkilerinde Ortaya Çıkan Durumlar

29

Diğer Aile Üyeleri, Yakın Çevre ve
Toplumla İlgili Yaşananlar

31

Bebeğiniz/Küçük Çocuğunuz İçin
Gerekli Tıbbi ve Eğitsel Desteği Arama
ve Bunlara Ulaşma

32

Neler Öğrendik?

38

Yararlanılan Kaynaklar

38

BÖLÜM 2: İLK YILLARDA BAKIM ve ÖZ BAKIM BECERİLERİ

Genel Amaç **42**

Kazanımlar **42**

İçerik **42**

Açıklamalar **42**

Giriş **43**

Bebeğiniz Eve Geldiğinde! **43**

İlk Yıllarda Üzerinde Durulması
Gereken Öz Bakım Becerileri **54**

Bebeğinizde/Küçük Çocuğunuzda
Görülebilecek Diğer Sorunlar **56**

Neler Öğrendik? **60**

Yararlanılan Kaynaklar **60**

BÖLÜM 3: GÜNLÜK RUTİN OLUŞTURMA ve GÜNLÜK RUTİNE ALIŞTIRMA

Genel Amaç 64

Kazanımlar 64

İçerik 64

Açıklamalar 65

Giriş 65

**Çoklu Yetersizliği Olan Bebeğiniz/
Küçük Çocuğunuz İçin Rutin Oluşturma 65**

Rutini Tutarlı Şekilde Uygulama 70

**Bebeğimin/Küçük Çocuğumun Rutini
Bozulduğunda Ne Yapmalıyım? Onu Bu
Tür Durumlara Nasıl Hazırlarım? 78**

Neler Öğrendik? 82

Yararlanılan Kaynaklar 82

BÖLÜM 4: ERKEN İLETİŞİM ve ETKİLEŞİM BECERİLERİ

Genel Amaç 84

Kazanımlar 84

İçerik 84

Açıklamalar 85

Giriş 85

Bebeğimin/Küçük Çocuğumun Dil Gelişimi İletişim Davranışları 85

Söz Öncesi Davranışlar ve İletişim 98

İletişim Nedir ve Neden Önemlidir? 104

Sözlü İletişimi Destekleme 109

Neler Öğrendik? 112

Yararlanılan Kaynaklar 113

BÖLÜM 5: BİLİŞSEL GELİŞİMİN DESTEKLENMESİ

Genel Amaç 116

Kazanımlar 116

İçerik 116

Açıklamalar 116

Giriş 117

Yaşamın İlk Üç Yılında Gelişim Nasıldır? 117

Çoklu Yetersizliği Olan Bebeklerde/
Küçük Çocuklarda Duyuların Gelişimi,
Olası Duyu Kayıpları ve Algısal
Gelişimin Önemi 121

Neler Öğrendik? 128

Yararlanılan Kaynaklar 129

BÖLÜM 6: ERKEN OYUN BECERİLERİ

Genel Amaç 132

Kazanımlar 132

İçerik 132

Açıklamalar 133

Giriş 133

Oyun Neden Önemli? 133

Bebeğimle/Küçük Çocuğumla Neden
ve Nasıl Oyun Oynamalıyım? 136

Oyun Sırasında Bebeğimin/
Küçük Çocuğumun Sahip Olduğu
Yetersizliklere Göre Materyal, Nesne ve
Oyuncak Seçimini Nasıl Yapabilirim? 143

Neler Öğrendik? 147

Yararlanılan Kaynaklar 147

BÖLÜM 1: ÇOKLU YETERSİZLİĞİ OLAN BİR BEBEĞE SAHİP OLMAK

Dr. Öğr. Üyesi **Emine AYYILDIZ**

BÖLÜM 2: İLK YILLARDA BAKIM ve ÖZ BAKIM BECERİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi **Emine AYYILDIZ**

BÖLÜM 3: GÜNLÜK RUTİN OLUŞTURMA ve GÜNLÜK RUTİNE ALIŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi **Emine AYYILDIZ**

BÖLÜM 4: ERKEN İLETİŞİM ve ETKİLEŞİM BECERİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi **Emine AYYILDIZ**

BÖLÜM 5: BİLİŞSEL GELİŞİMİN DESTEKLENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi **Emine AYYILDIZ**

BÖLÜM 6: ERKEN OYUN BECERİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi. **Emine AYYILDIZ**

Genel Amaç

Bu kitabın amacı, yetersizliklerinin doğası gereği birden fazla ve ağır seviyede yetersizlikler ve bunlara eşlik eden sağlık sorunlarının yarattığı zorlukları bir arada yaşayan çoklu yetersizliği olan çocuğunuzun özellikle doğumdan itibaren gelişiminin nasıl etkileneceğini ve çok küçük yaşlarda çocuğunuzu hangi alanlarda nasıl destekleyebileceğinizi açıklamaktır.

Kazanımlar

Bu kitap seti ile aileler, bakım verenler aşağıdaki kazanımları edinirler:

- Çoklu yetersizliği olan bebeği ile yaşamayı öğrenir.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği ilk yıllarda doğru şekilde bakım verir.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği/küçük çocuğu için günlük rutin oluşturabilir.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği/küçük çocuğu için oluşturduğunuz günlük rutini tutarlı şekilde uygular.
- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun erken iletişim becerilerini destekler.
- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun duyularının ve buna bağlı olarak algısal gelişiminin olası duyu kayıplarından nasıl etkilendiğini anlayabilecek,
- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun bilişsel gelişimini destekler.
- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun gelişim özelliklerine uygun, işlevsel ve eğlenceli oyunlar oynar.

İçerik

1. Çoklu Yetersizliği Olan Bir Bebeğe Sahip Olmak
2. İlk Yıllarda Bakım ve Öz Bakım Becerileri
3. Günlük Rutin Oluşturma ve Günlük Rutine Alıştırma
4. Erken İletişim ve Etkileşim Becerileri
5. Bilişsel Gelişimin Desteklenmesi
6. Erken Oyun Becerileri

Açıklama

Çoklu yetersizliği olan çocuklardan 0-2 yaş arasında olanlar için **bebek**, 2-3 yaş arasında kiler için **küçük çocuk** terimi kullanılmıştır.

Bölümler, çoklu yetersizliği olan bebeğinizin doğumundan itibaren yaşayabileceğiniz durumlardan başlayarak 3 yaşın sonuna kadar karşılaşılabileceğiniz durumlara doğru ilerleyecek şekilde yazılmıştır.

Bu kitap, 0-3 yaş arasında gelişimin çok hızlı ve yaşamın diğer yıllarını da olumlu veya olumsuz etkileyecek bir güce sahip olduğunun önemini vurgulayarak bebeğinizin veya küçük çocuğunuzun zihinsel, fiziksel, sosyal, motor gelişim, dil ve iletişim gelişimi alanlarında takibi ve desteklenmesi için yapabileceklerinizi ve iş birliği yapmanız gereken kurum ve kişilere ulaşmanızı sağlayacaktır.

Bölümlerde yer alan, kısa bilgilendirici videolar ve eğitim videoları sayesinde hem bölüm içerikleri hakkında bilgi sahibi olup hem de örnek etkinliklerin nasıl uygulanabileceğini öğrenmeniz mümkün olacaktır.

Bölümler Hakkında

Kitabın “Çoklu Yetersizliği Olan Bir Bebeğe Sahip Olmak” başlıklı birinci bölümünde, **prematüre/erken doğuma bağlı ya da doğum öncesi veya sonrasında ortaya çıkan çoklu yetersizlik durumuna sahip bebeklerin gerekiyorsa hastanede kalış süresi veya tıbbi tedavileri boyunca yapılabilecekler konusu üzerinde durulmuştur.** Ayrıca böyle bir bebeğe sahip olmanın siz anne babalara hissettirebileceği duygular, varsa diğer çocuklarınız, aile üyeleriniz, yakın çevreniz ve toplumla yaşayabileceğiniz olası durumlarda neler yapabileceğiniz, çocuğunuzun tıbbi ve eğitsel destek alabilmesi için başvurabileceğiniz kurum, kuruluşlarla uzmanların kimler olabileceği açıklanmıştır.

“İlk Yıllarda Bakım ve Öz Bakım Becerileri” başlıklı ikinci bölümde, ailenin **prematüre/erken doğuma veya zamanında doğsa dahi önemli bir sağlık sorununa bağlı olarak bir süre hastanede kalması gereken ya da doğumun hemen ardından eve gelen çoklu yetersizliği olan bebekleriyle neler yaşayabileceği, bebeklerinin bakımıyla ilgili hususlar ele alınmıştır.** Bu bebeklerde görülmesi çok doğal olan duyu-motor bütünleme sorunlarından söz edilerek bebeklerin hangi duyu-motor bütünleme sorunu davranışlarını gösterdiğinin fark edilebilmesi için bazı ipuçları verilmiştir. Çoklu yetersizliği olan bebeğin ileriki yıllarda tüm bireylerde olduğu gibi bağımsız olarak yerine getirmesi gereken yemek

yeme, giyinme-soyunma, tuvalet, yıkanma gibi temel öz bakım becerilerinin özellikle ilk bir veya iki yılda anne veya bebeğe devamlı bakan kişi (büyükanne, bakıcı, baba vb.) tarafından yapıldığı vurgulansa da bebeğin/küçük çocuğun bu becerileri anlaması, öğrenmesi, yapılırken annesine (veya ona devamlı bakan kişiye) yardımcı olması gibi durumların önemi vurgulanmıştır. Ayrıca çoğu yetersizliği olan çocukta önemli bir sorun olan uykuya geçme üzerinde durulmuş; çoklu yetersizliği olan küçük çocukların saç tarama, diş fırçalama gibi daha ileri öz bakım becerilerini kazanmalarına ilişkin yapılabilecekler video ipuçları ve örnek etkinlikler aracılığıyla açıklanmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü olan “Günlük Rutin Oluşturma ve Günlük Rutine Alıştırma” bölümünde, çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların, yaşamlarının belirli bir düzende olmasının yani rutinlerinin olmasının onları hem duygusal hem de bilişsel anlamda destekleyeceği vurgulanmıştır. Tüm canlılar tekrarlar yoluyla öğrendiğinden rutinlerin bebeğinizin/küçük çocuğunuzun ilerleyen yaşlarda hem sosyal olarak hem de okulda akademik olarak destekleyici bir yanı da bulunmaktadır. Yine de yaşam her zaman aynı düzende gitmediğinden ve beklenmedik hatta istenmeyen birçok olay nedeniyle sekteye uğradığından bebeğinizin/küçük çocuğunuzun aynı zamanda alışmış olduğu ve beklediği rutini bozulduğunda da buna tahammül edebilmesi gerekecektir. Bu nedenle gerek beklenmedik durumlar nedeniyle gerekse siz sevgili ailelerin planlayacağı şekilde bilerek rutin bozma yapıldığında bebeğinizin/küçük çocuğunuzun vereceği tepkinin ona ve/veya karşısındakilere zarar vermemesi için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Bebeğin/küçük çocuğun herhangi bir etkinlik ile ilgili rutini bilerek ve kontrollü şekilde bozularak ona sosyal olarak kabul edilebilir tepkiler vermesi ve bununla duygusal olarak da başa çıkabilmesi öğretilir.

“Erken İletişim ve Etkileşim Becerileri” başlıklı dördüncü bölümde, öncelikle tipik gelişim gösteren (herhangi bir yetersizlik veya gelişimsel risk durumu yaşamayan) bebek ve küçük çocuklarda dil gelişiminin nasıl olduğundan söz edilmiş, bir bebeğin konuşmaya başlamadan önce gösterdiği söz öncesi davranışlar ve bunların sözlü iletişime geçişteki önemi açıklanmıştır. Bununla birlikte insanlar için iletişimin ne anlama geldiği ve neden önemli olduğu irdelenerek çoklu yetersizliği olan bebeğinizle/küçük çocuğunuzla iletişim kurmak için kullanabileceğiniz basit yöntemlerle onun sözlü iletişimini yani konuşma becerisini nasıl destekleyebileceğiniz üzerinde durulmuştur.

Kitabın, beşinci bölümü olan “Bilişsel Gelişimin Desteklenmesi” bölümünde, siz değerli ailelerin çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun gelişiminde görülebilecek farklılıkları ve gecikmeleri daha iyi anlayıp takip edebilmeniz için, yaşamın ilk üç yılında gelişimin genel olarak nasıl olduğu anlatılmıştır. Bölümün ilerleyen kısımlarında ise bebeğinizin/küçük çocuğunuzun duyularının gelişimi üzerinde durularak onun bilişsel

gelişimini desteklemeniz amacıyla algısal gelişiminin desteklenmesinin öneminden söz edilmiştir.

Kitabın altıncı ve son bölümü, “Erken Oyun Becerileri” bölümüdür. Bu bölümde, oyunun tüm çocuklar için yadsınamaz önemi, erken çocukluk döneminde oyunun gelişim ve öğrenmeye olan etkisi vurgulanmıştır. Ayrıca siz sevgili ailelere çoklu yetersizliği olan bebeğinizle/küçük çocuğunuzla neden oyun oynamanız gerektiği ve onunla nasıl oyun oynayabileceğiniz noktalarında ipuçları verilmiştir. Bebeğinizle/küçük çocuğunuzla oyun oynarken onun sahip olduğu gelişimsel özelliklere göre nasıl materyaller, nesneler veya oyuncaklar seçebileceğinize ilişkin ipuçları ile bazı oyun örnekleri ayrıntılı olarak yazılmıştır.

BÖLÜM 1

Dr. Öğr. Üyesi Emine AYYILDIZ

**ÇOKLU YETERSİZLİĞİ
OLAN BİR BEBEĞE
SAHİP OLMAK**

Genel Amaç

Sevgili aileler, bu bölümün amacı; çoklu yetersizliği olan bir bebeğiniz olduğunda onun gelişiminde ve sağlığında ortaya çıkabilecek sorunlar; anne baba ve varsa kardeşin/kardeşlerin yaşayacağı duygular; diğer aile üyeleri, yakın çevre ve toplumla ilgili yaşanabilecekler; çocuk için gerekli tıbbi ve eğitsel desteği arama ve bunlara ulaşmayla ilgili konuların siz değerli aileye açıklanmasıdır. Özellikle prematüre/erken doğum ve çoklu yetersizliğe neden olabilecek diğer doğum öncesi ve sonrası durumlardan da söz edilmiştir.

Kazanımlar

Bu bölümde aileler, bakım verenler aşağıdaki kazanımları edinirler:

- Çoklu yetersizliği olan prematüre/erken doğan bebeği ile yaşarken yapması gerekenleri öğrenir.
- Prematüre/erken doğum dışındaki nedenlerle çoklu yetersizliğe sahip olarak dünyaya gelmiş bebeğine bakım verir.
- Çoklu yetersizliği olan bebeğini ile ilgili yaşadıklarının yol açtığı duyguları fark eder.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği ile ilgili (varsa) diğer çocuk ya da çocukların yaşadıklarının yol açtığı duyguları fark eder.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği ile ilgili diğer aile üyelerinin yaşadıklarının yol açtığı duyguları fark eder.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği ile ilgili yakın çevrenin (komşular, iş arkadaşları vb.) tepkilerinin oluşturduğu duyguları fark eder.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği ile ilgili toplum içerisinde yaşadığı durumların oluşturduğu duyguları fark eder.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği için gerekli tıbbi ve eğitsel desteği araştırır.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği için gerekli tıbbi ve eğitsel desteğe ulaşır.

İçerik

1. Çoklu Yetersizliği Olan Prematüre/Erken Doğan Bebekler ve Aileleri
2. Çoklu Yetersizliğe Neden Olabilecek Diğer Durumlar
3. Anne Babanın Duyguları ve Çekirdek Aile İlişkilerinde Ortaya Çıkan Durumlar
4. Diğer Aile Üyeleri, Yakın Çevre ve Toplumla İlgili Yaşananlar
5. Bebeğiniz/Küçük Çocuğunuz İçin Gerekli Tıbbi ve Eğitsel Desteği Arama ve Bunlara Ulaşma

Açıklamalar

Bu bölümde sizlere prematüre/erken doğan veya zamanında doğduğu halde birden fazla yetersizlik ve/veya sağlık sorunu yaşayan bebeğinizle eve geldiğinizde yaşayacağınız önemli durumlar, duygular ve karşılaşılabileceğiniz güçlüklerle ilgili bilgiler verilmiştir. Ayrıca bebeğiniz ve kendiniz için gerekli hizmetlere ulaşma ve yaşayabileceğiniz tüm zorluklarla başa çıkma konusunda neler yapabileceğiniz anlatılmaya çalışılmıştır. Çoklu yetersizliği olan bir bebeğe sahip olmak ve bebeğinizin tıbbi, eğitsel ve sosyal ihtiyaçları ile kendi duygularınızı kontrol etmenin hiç de kolay olmadığı açıktır. Bu nedenle bu bölümde bebeğinizin doğumundan sonra eve gelişinden itibaren yaşanabileceklere ilişkin açıklamalar ve bu kadar küçük çocuklarla yapabileceğiniz örnek etkinlikler bulacaksınız.

Giriş

Çoklu Yetersizliği Olan Prematüre/Erken Doğan Bebekler ve Aileleri

Çoklu yetersizliğin en önemli sebeplerinden biri erken yani prematüre doğumlardır (1). Bazı durumlarda bebek o kadar erken doğar ki aslında yaşaması dahi mucizedir. Aşağıda prematüre/erken doğumların sınıflandırması yer almaktadır. Bebeğiniz ne kadar erken doğar ve ayrıca ne kadar az doğum ağırlığına sahip olursa çoklu yetersizliğe sahip olma riski o kadar artmaktadır (2).

Tablo 1.1. Prematüre/Erken Doğan Bebeklerin Doğum Zamanları

Prematüre/Erken Doğum	Doğum Zamanı
Çok ileri derecede prematüre	28. haftadan önce doğanlar
İleri derecede prematüre	28 ile 32. haftalar arasında doğanlar
Orta derece ile geç prematüre arası	32 ile 37. haftalar arasında doğanlar

Not: Bu tablo Dünya Sağlık Örgütünün (3), 'Preterm birth' (3) başlıklı yazısından uyarlanarak hazırlanmıştır.

Bu bebeklerin uzun ayları bulan ve belki de bir yılı geçen sürede hastanede yoğun bakımda, yenidoğan yoğun bakım ünitelerinde (YYBÜ) kalması mümkündür. Prematüre/erken doğan bebeklerin çoğuna anne sütü de verilebilmekte, bunun için annenin her gün sağdığı sütünü YYBÜ'deki çalışanlara ulaştırması istenmektedir. Bu bebeklere hizmet veren sağlık çalışanları, kuvözde kalan bebeklerin annelerinin, bebeğin yanında her gün belli zamanlarda birkaç saat kalarak onunla konuşmasına, sütünü bebeğe biberonla kendi içirmesine (burundan ya da karından beslenmiyorsa) ve bebeğe dokunmasına artık daha sıcak bakmaktadırlar. Bu, genellikle bebek kuvözde iken annenin eldiven de takarak, kuvözün yan tarafında bulunan ellerin içine sokulabildiği plastik bir boru aracılığıyla yapılmaktadır. Bu erken dokunsal uyarılmanın etkileri kuvözde bile görülebilmekte; yapılan çalışmalar, bunun annenin psikolojisi üzerinde de önemli etkileri olduğunu göstermektedir (2, 4).

SORU

Bebeğim hastanede kalırken onunla daha fazla etkileşime girebilmem için hangi sağlık personelinen nasıl bir destek almalıyım?

! DİKKAT

Ülkemizde sağlık alanında prematüre/erken doğan bebek bakımı ve ailelerinin gereksinimlerine yönelik olumlu gelişmeler olsa da kuvözdeki bebeğinizin sizin sesinizi duyması ve dokunuşunuzu hissetmesi için her gün düzenli olarak YYBÜ ziyaretleri yapınız. Bu sırada, bebeğinizin doktoru ve hemşirelerce gösterilecek şekilde steril kıyafetlerle ve izin verilen sıklık ve dokunuş seviyesinde, kuvöz içinde ona düzenli hareketlerle dokununuz. Aynı anda onunla sakince konuşabilir, hamileyken söylediğiniz şarkıları söyleyebilirsiniz.

Görsel 1 Betimlemesi: Vücudunun çeşitli yerlerinde damar yolu açılmış kuvözde yenidoğan bir bebek, bebeğin başında mavi doktor eldivenli bir yetişkin eli

Geçtiğimiz son yirmi yıl içerisinde yenidoğanın anneye ilk temasının önemi daha da anlaşılmış, özellikle Asya ve Afrika kültürlerinde uzun yıllardır süregelen ve milenyum öncesinde özellikle Batı ülkelerince zararlı olduğu düşünülen bebeği kundaklama, anne veya babanın vücudunun ön kısmına veya sırtına bir bez yardımıyla sarma -genellikle ana kucağı olarak bilinir- ya da Kanguru Yöntemi¹ (6) erken dönemde bebeği rahatlatan, onun daha uzun ve sakin uyumasını, vücut sıcaklığını korumasını hatta zihinsel ve fiziksel gelişimini böyle yapılmayan bebeklere göre artıran yöntemler olarak görülmeye başlanmıştır (2, 5). Bugün birçok hastanede prematüre/erken doğan bebekler ve annelerinin yalnız vakit geçirebileceği, bir nevi hastaneden eve geçişi kolaylaştıracak odalar bulunmakta ve bunların sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

SORU

Bebeğim çok küçük olduğundan, onunla fiziksel temas kurduğumda onu incitecek bir davranış yapmamak için nelere dikkat etmeliyim?

Özellikle prematüre/erken doğan bebeklerin, taburcu olsalar dahi zamanında doğan bebeklerden daha küçük, daha az kiloda olmaları doğaldır. Bu bebekler ayrıca nörolojik olarak da daha hassas olduklarından çok fazla sarsmamaya ve sallamamaya dikkat etmelisiniz. Özellikle prematüre/erken doğan bebeklerin ve yenidoğanların bakımına ilişkin bir uzman yardımı almanız yararlı olacaktır (5).

! DİKKAT

Kuvözden çıkacak kadar kilo artışı olan bebeklerin taburcu olmadan birkaç gün önce hastanelerde hazırlanmış steril odalarda anneleriyle ten teması olacak şekilde birkaç saat geçirmesi (kanguru yönteminin yenidoğanda uygulanışı) sağlanır. Bunu bebeğiniz taburcu edildikten sonra evde de uygulamaya devam ediniz. Bebek sağlık açısından hastalıklara ve gerekiyorsa ameliyatlara hazır bir kiloya eriştiğinde de özellikle ilk bir yaşta bebeğinizi ana kucağında taşımaya, sağlık çalışanlarının gösterdiği şekilde kundaklamaya devam edebilirsiniz.

¹Kanguru Yöntemi: Kanguru bakımı adı da verilen bu yöntem, genellikle prematüre bebeklere uygulansa da aynı zamanında birkaç günlük ya da haftalık bebeklerin çevreye adaptasyonunu sağlayan, özellikle kalp atış hızlarını düzenleyen, kilo alımına, uyku düzenine ve sakinleşmeye destek veren bir yöntemdir. Buna göre bebek, bezi haricinde çıplak bir şekilde annenin veya babanın çıplak göğsüne ten temasını sağlayacak şekilde yerleştirilir. Sırtına bir battaniye, bez veya kıyafet konarak sırtının sıcak kalması sağlanır. Bebek, birkaç saat bu şekilde tutulabilir.

Bebeğim eve geldikten sonra onu izliyorum!

Herhangi bir risk durumu taşımayan bebekler özellikle ilk üç ayda refleksif (dürtüsel) davranışlar gösterirler. Yani acıktıklarında, altları kirlendiğinde, rahatsız oldukları seslerin vb. bulunduğu bir yerde olduklarında memnuniyetsizliklerini ağlayarak, mızızlanarak ya da bu ivedi ihtiyaçları giderildiğinde memnuniyetlerini sessiz kalıp henüz organize olmayan vücut hareketleri yaparak ve sakinlikleriyle gösterirler. Çoklu yetersizliği olan bebeklerde ise bu refleksif davranışların görülmesi üç ayı geçebilmekte hatta bazı durumlarda çocuk bir yaşını geçtiği halde bu tür kontrolsüz davranışlar görülebilmektedir (7).

SORU

Bebeğim eve geldikten sonra neler yaşayacağım? Yaşadığım durumlarla ilgili neler yapabilirim?

Özellikle prematüre/erken doğmuş çoklu yetersizliği olan veya yetersizlik durumlarının sayısı fazla, seviyesi ağır olan 0-3 yaş arasındaki bebeğinizin/küçük çocuğunuzun gelişimsel bir risk taşıyıp taşımadığını anlamak için aşağıdaki kontrol listesini kullanabilirsiniz.

Görsel 2 Betimleme: Kuvözdeki yenidoğan bebeğin ayaklarını tutan bir yetişkin eli

Tablo 2. 0-3 Yaş Arasındaki Bebeklerin Gelişimsel Risk Taşıyıp Taşımadığını Belirleme Kontrol Listesi*

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/Alanları	Açıklama**
İnsan yüzüne (özellikle anneye ya da ona devamlı bakan kişiye) birkaç saniye bakar.				Bilişsel/ Duyusal (görme)	
Ani ve yüksek bir seste irkilir/sıçrar ve ağlar.				Duyusal (işitme)	
Ağzını annenin memesine ya da biberona doğru çevirir.				Motor	
Meme ucunu ya da biberonu gördüğünde ağzını açıp beslenmeyi bekler.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (görme)	
Yemek saati veya bezinin değiştirilme zamanı geciktiğinde ağlar.				Bilişsel	
Kendisiyle konuşan, ona şarkı söyleyen kişiye doğru döner.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (işitme)	

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/ Alanları	Açıklama**
Tanıdık bir yüz gördüğünde birkaç saniye durur.				Bilişsel/ Duyusal (görme)	
Tanıdık bir ses duyduğunda birkaç saniye durur.				Bilişsel/ Duyusal (işitme)	
Yemek saatinde veya bezinin değiştirilme zamanı geldiğinde kendisine yaklaşan kişiyi fark ettiğinde heyecanlı hareketler yapar.				Bilişsel/ Motor	
Yemek saatinde veya bezinin değiştirilme zamanı geldiğinde kendisine yaklaşan kişiye gülümser.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (görme ve/veya işitme)	
Durumundan hoşnut olduğunu gösteren sesler çıkarır.				Bilişsel	
Yemek saatinde veya bezinin değiştirilme zamanı geldiğinde kendisine yaklaşan kişiyi fark ettiğinde heyecanlı hareketler yapar.				Bilişsel/ Motor	

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/ Alanları	Açıklama**
Yemek saatinde veya bezinin değiştirilme zamanı geldiğinde kendisine yaklaşan kişiye gülümser.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (görme ve/veya işitme)	
Durumundan hoşnut olduğunu gösteren sesler çıkarır.				Bilişsel	
Kendisiyle konuşulduğunda sesler çıkarır.				Bilişsel/Dil	
Yüzüstü yatırıldığında başını kaldırır.				Motor	
Kucakta tutulup gövde desteği verildiğinde başını birkaç saniye tutar.				Motor	
Gövde desteği ile oturtulduğunda başını birkaç saniye tutar.				Motor	

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/ Alanları	Açıklama**
Desteksiz oturabilir.				Motor	
Etrafında hareket eden kişileri kısa süreli de olsa izler.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (görme)	
Yüzüstü ve sırtüstü yatırıldığında diğer tarafına döner.				Motor	
Tanımadığı biri kendisiyle konuştuğunda hareketlenmezken tanıdığı birinin (anne, baba, kardeş gibi) sesini duyduğunda hareketlenir.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (görme ve işitme)	
Sırtüstü yatarken ellerini vücudunun orta noktasında birleştirir.				Motor/ Duyusal (görme)	
Sırtüstü yatarken el ve ayaklarının hareketleri kontrollüdür (elini ayağını sallar, eliyle ayağını yakalar gibi).				Motor/Bilişsel	

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/ Alanları	Açıklama**
Acıktığında, bez değişimi gerektiğinde, canı yandığında, rahatsız olduğu bir durumda farklı ağlar.				Bilişsel	
Sırtüstü yatarken ellerini vücudunun orta noktasında birleştirir.				Motor/ Duyusal (görme)	
Sırtüstü yatarken el ve ayaklarının hareketleri kontrollüdür (elini ayağını sallar, eliyle ayağını yakalar gibi).				Motor/Bilişsel	
Acıktığında, bez değişimi gerektiğinde, canı yandığında, rahatsız olduğu bir durumda farklı ağlar.				Bilişsel	
Kendisiyle konuşarak yaklaşan kişinin geldiği yöne doğru uzanır.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (görme ve işitme)	
Kendisiyle oyun oynayan (onu gıcıklayan, ellerini kollarını hareket ettiren) kişiye gülümser.				Bilişsel/ Duyusal (görme ve işitme)	

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/Alanları	Açıklama**
İnsan yüzüne, diğer nesnelerden veya hayvan resimlerinden vb. belirgin şekilde daha uzun bakar.				Bilişsel/Duyusal (görme)	
Annesinin veya ona devamlı bakan kişinin yüzünü diğer yetişkinlerin yüzünden ayırt eder. (Örneğin o kişiye bakma süresi daha uzundur.)				Bilişsel/Duyusal (görme)	
Görme alanının dışına çıkan yetiştikini bulmak için sürünerek, emekleyerek, yürüyerek ona doğru gider.				Bilişsel/Motor/Duyusal (görme)	
Görme alanının dışına çıkan ancak kendisiyle konuşmayı sürdüren yetişkinin sesine doğru gider.				Bilişsel/Motor/Duyusal (görme ve işitme)	
Etrafındaki yetişkin kaygılı olduğunda mızıldanır, yüksek sesle ağlar.				Bilişsel	
Yüksek sesin ya da yankının olduğu yerlerde (alışveriş merkezi, spor salonu gibi) mızızlanır, ağlar.				Bilişsel/Duyusal (işitme)	

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/Alanları	Açıklama**
İstemediği bir yemek olunca diliyle iter ya da ağzından çıkarır.				Bilişsel/Motor	
Çevresinde duyduğu seslere doğru vücudunu, kafasını çevirir.				Bilişsel/Motor/Duyusal (görme ve işitme)	
Rahatsız olduğu bir durumdayken annesi veya ona devamlı bakan kişi kucağına aldığı anda sakinleşir.				Bilişsel	
Beslenme saatini, annesinin veya ona devamlı bakan kişinin yanına geldiğini vb. fark edip heyecanlandığında mutlu sesler çıkarır.				Bilişsel/Dil	
Annesi veya ona devamlı bakan kişi onunla konuşmayı veya oynamayı durdurduğunda bir süre bekler, sonra mızızlanır.				Bilişsel/Duyusal (işitme ve dokunma)	
Kendi bedenini dokunarak ya da görme alanına sokarak keşfetmeye çalışır. (Eliyle çapraz ayağını yakalayıp ağzına götürür ya da ona bakar.)				Bilişsel/Motor/Duyusal (görme, işitme ve dokunma)	

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/ Alanları	Açıklama**
Karnı tok ve altı temizken yattığı yerde el ve ayaklarıyla oynar, çeşitli sesler çıkarır.				Bilişsel	
Elindeki herhangi bir nesneyi ağzına götürür, bir süre yalar.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (dokunma)	
Elindeki nesneyi sallayarak, bir yere vurarak ses çıkarmaya çalışır.				Bilişsel/ Motor	
Otururken veya kucaktayken görme alanından kaybolan kişiye/ nesneye vücuduyla, başıyla yönelir.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (görme)	
İstemediği bir nesneyi eliyle iter, fırlatır, istemediği hareketi yapmamak için vücudunu kasar, ağlar.				Bilişsel/ Motor	
Annesi veya ona devamlı bakan kişi kendisine yaklaştığında ya da onun sesini duyduğunda heyecanlı hareketler yaparak kucağa alınmak istediğini belli eder.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (görme)	

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/Alanları	Açıklama**
Elinde tuttuğu nesneye bakar.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (görme)	
Aynı sesleri peş peşe çıkarır (ba ba ba, de de de, ma ma ma gibi).				Bilişsel/Dil	
Elindeki bir nesneyi diğer eline geçirir.				Motor/Duyusal (görme)	
Her iki elinde birer nesne tutar.				Motor	
Hareket hâlindeki nesneye doğru gider (sürünerek, emekleyerek, yürüyerek).				Bilişsel/Motor/Duyusal (görme)	
İstemediği bir şeyi (yemek, oyuncak, hareket gibi) reddetmek için mızıldanır.				Bilişsel/Dil	

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/Alanları	Açıklama**
Kendisinden uzaktaki ses çıkaran nesneye doğru gider (sürünerek, emekleyerek, yürüyerek).				Bilişsel/Motor/Duyusal (işitme)	
Yetişkinle birlikte bir nesneye ya da kitaba kısa süreli de olsa bakar.				Bilişsel/Duyusal (Görme)	
İlgisini çeken bir nesneye doğru uzanır.				Motor/Duyusal (görme)	
İlgisini çeken bir nesneyi gösterir, parmağıyla işaret eder.				Bilişsel/Motor/Duyusal (görme)	
Annesiyle veya ona devamlı bakan kişiyle ce-e oyunu oynar.				Bilişsel// Duyusal (görme)	
Ses çıkaran bir oyuncakçı çalıştırmak için düğmesine basar.				Bilişsel/Duyusal (işitme)	

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/Alanları	Açıklama**
Yetişkinin söylediği sözcükleri taklit etmeye çalışır.				Bilişsel/Dil/Duyusal (işitme)	
Bir nesneyi işlevine göre kullanır (eline aldığı su şişesini ağzına götürür gibi).				Bilişsel/Motor	
Ses çıkaran bir oyuncakı çalıştırmak için düğmesine basar.				Bilişsel/Duyusal (işitme)	
Yetişkinin söylediği sözcükleri taklit etmeye çalışır.				Bilişsel/Dil/Duyusal (işitme)	
Bir nesneyi işlevine göre kullanır (eline aldığı su şişesini ağzına götürür gibi).				Bilişsel/Motor	
Annesinin veya ona devamlı bakan kişinin söylediği basit bir isteği yerine getirir. (Elindekini bana ver, deyince uzatır.)				Bilişsel/Motor/Duyusal (işitme)	

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/ Alanları	Açıklama**
Duyduğu sözcükleri anlamını bil-mese de taklit eder.				Dil/Duyusal (işitme)	
Bakımı sırasında (beslenme, bez değiştirme, yıkanma gibi) vücudunu hareket ettirerek annesine veya ona devamlı bakan kişiye yardımcı olur.				Bilişsel/ Motor/Öz-bakım	
Yetişkinin yaptığı hareketleri taklit etmeye çalışır.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (görme)	
İstediği nesneye ulaşmasını engelleyen nesnenin etrafından dolaşarak ya da üzerinden geçerek nesneye ulaşır.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (görme)	
Desteksiz yürür.				Motor	
Yardıma gereksinim duyduğunda vücut hareketleri veya seslerle yetişkinin ilgisini çekmeye çalışır.				Bilişsel/ Motor/Dil	

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/ Alanları	Açıklama**
Sevdiği oyuncak veya nesnelerle tek başına bir süre oynar.				Bilişsel	
Adını bilir ve çağrıldığında tepki verir.				Bilişsel/ Duyusal (işitme)	
Yaşlıtlarıyla oyun oynamaya çalışır.				Bilişsel/ Sosyal	
Yemek yerken gerekli tabak, kaşık vb. bağımsız kullanmaya çalışır.				Motor/Öz bakım	
Hayvanların seslerini tanır ve taklit eder.				Bilişsel/Dil/ Duyusal (işitme)	
Bir nesne, hayvan vb. ismi söylenildiğinde onu resimde gösterir.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (görme ve işitme)	

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/ Alanları	Açıklama**
Sorulduğunda kendi vücut parçalarından birkaçını (göz, kulak, el, ayak, karın gibi) gösterir.				Bilişsel/ Motor/ Duyusal (işitme)	
Yardıma gereksinim duyduğunda sözel olmayan şekilde (ağlayarak, yetişkini çeğiştirerek, işaretlerle) yetişkinden yardım ister.				Bilişsel/ Motor	
Yardıma gereksinim duyduğunda bir sözcük kullanarak (ver, su, mama gibi) yetişkinden yardım ister.				Bilişsel/ Motor/Dil/ Duyusal (işitme)	
Yemek, uyku, tuvalet, temizlik gibi günlük bir rutinini bildiğini sözel olmayan şekilde (ağlayarak, yetişkini çeğiştirerek, işaretlerle) belli eder.				Bilişsel/ Motor/Öz bakım	
Yemek, uyku, tuvalet, temizlik gibi günlük bir rutinin yerine getirilmesini sözel olmayan şekilde (ağlayarak, yetişkini çeğiştirerek, işaretlerle) ister.				Bilişsel/ Motor/Öz bakım	
Yemek, uyku, tuvalet, temizlik gibi günlük bir rutinin yerine getirilmesini sözel olarak (acıktım, yemek ver gibi) ister.				Bilişsel/ Motor/Öz bakım/Dil/ Duyusal (işitme)	

Bebeğin/Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	İlgili Gelişim Alanı/Alanları	Açıklama**
İletişim sırasında tutarlı olan, anlamlı en az bir sözcük söyler.				Bilişsel/Dil	

* Not: Bu tablo MEB'in, <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2020915910732-Erkencocukluk.pdf> sitesindeki "Özel Eğitime İhtiyacı Olan Bireyler İçin (0-36 Ay) Öğretim Programı" ndan (8) yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Bu kısma bebeğinizin/çocuğunuzun davranışına ilişkin ayrıntıları yazınız.

Çoklu Yetersizliğe Neden Olabilecek Diğer Durumlar

Çoklu yetersizliği olan çocukların büyük bölümü prematüre/erken doğumdan dolayı sıkıntılar yaşamaktadır. Bununla birlikte genellikle doğum öncesi kalıtsal ve kromozomlara bağlı birtakım sendromlar veya doğumdan sonra geçirilen menenjit, sarılık, nedeni genellikle belirlenemeyen ve ciddi beyin hasarına neden olan diğer hastalıklar da bu duruma neden olabilmektedir. Böyle çocukların görme ve/veya işitme duyularında kayıplar, zihinsel gelişimlerinde sorunlar, motor gelişimlerinde gecikmeler ve ciddi kronik sağlık problemleri olabilir (1). Özellikle ilk kez anne olmuşsanız veya böyle bir bebeği ilk kez büyütüyorsanız bebekte görülebilecek, yolunda gitmeyen bazı durumları anlamlandırmakta güçlük çekebilirsiniz. Hijyen açısından dezavantajlı yerlerde yaşayan, sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlı olan veya yenidoğanın ilk ay kontrollerini yaptırmakta çeşitli nedenlerle güçlük çeken aileler özellikle dikkatli olmalıdır. Bazen de her şey yolunda giderken bebeğin birden morarması, epilepsi benzeri nöbet geçirmesi, aşırı ateşlenmesi, yüksek bir yerden düşmesi, fiziksel şiddete maruz kalması gibi nedenlerle hastaneye gidilebilir. Böyle durumlarda bebekte görülen olumsuz durumun ortaya çıkışı ile müdahale arasında geçen zaman hayati önem taşımaktadır. Yine de sosyo-ekonomik ve kültürel durumu ne olursa olsun hatta ilk kez anne olmuş olan birisi de olsa bir şeylerin ters gittiğini anlayan ilk kişiler genellikle annelerdir. Bebeğe devamlı bakan kişi annesi olmasa bile o da bu durumu fark edecektir. Bu nedenle bariz ya da değil, bazı sıkıntılar olduğu konusunda içinizde şüphe olursa -özellikle prematüre/erken doğmuş bir bebeğiniz varsa- bu durumu mutlaka bir uzmanla paylaşınız. Ancak yeni doğum yapmış bir anne veya böyle bir bebeğe devamlı bakan bir kişi olarak özellikle genel ağ sitelerindeki çoğu doğru olmayan bilgilerle zihninizi bulandırmamaya ve bebekte mutlaka ciddi sorunların oluşacağı endişesiyle onu sürekli gözlem altında tutmamaya çalışmanız da önemlidir.

! DİKKAT

Aşağıda belirtilen bazı risk faktörlerini göz önünde bulundurarak, Sağlık Bakanlığınca sunulan ücretsiz kontroller, aşılama, aile hekimi ev ziyaretleri gibi hizmetlerden yararlanmak için bebeğinizi doğar doğmaz nüfusa kaydettirmeniz ve Aile Hekimliğindeki ve varsa takip altında olduğunuz hastanedeki sağlık çalışanlarıyla iş birliği yapmanız çok önemlidir.

SORU

Bebeğimin sahip olduğu birtakım sağlık sorunlarını ve gelişiminde gördüğüm gecikmeleri, onu düzenli kontrollere götürerek çözebilir miyim?

Bu konuda aşağıda sıralanmış olan maddelere göre çoklu yetersizliği olan bebeğinizin ve kendinizin ne durumda olduğunu düşününüz. Tipik gelişim gösteren, herhangi bir gelişimsel gecikme yaşamayan bebeklerin de özellikle doğumu takip eden ilk yılda düzenli olarak Sağlık Bakanlığınca belirlenen kontrol ve aşıları yaptırmaları, prematüre/erken doğmuş bebeklerin farklı sağlık çalışanları ve uzmanlarca (Bu kişilerle ilgili ayrıntılı bilgi Tablo 3'te verilmiştir.) daha dikkatli ve kısa aralıklarla değerlendirilmesi gerektiğini unutmayınız. Bu, bebeğinizde var olan ya da gelişebilecek hafif veya ciddi bir durumun önceden fark edilmesine ve böylece bu duruma müdahale edilmesine olanak tanıyacaktır. Aşağıda sıralanan durumların bir ya da birkaçı sizin durumunuza uyuyorsa bebeğinizin gelişimini dikkatlice takip etmeniz büyük önem taşımaktadır:

- Zamanında doğmuş olsa bile ilk çocuğunuzu kucağınıza aldıysanız,
- Sizin ya da eşinizin ailesinde kalıtsal ve kromozomlara bağlı bir yetersizlik durumu öyküsü varsa,
- Oturduğunuz ev ve/veya mahalle yeterince temiz değilse,
- Aynı evde birlikte yaşadığınız veya size sıklıkla gidip gelen bireyler hijyene önem vermiyorsa (dışarıdan geldiklerinde ellerini yıkamadan ve/veya üstlerini değiştirmeden bebekle temas etmeleri vb.),
- Sağlık hizmetine erişiminiz kısıtlıysa,
- Yaşadığınız bölgeye ait bazı aile alışkanlıkları açısından bebeğin özellikle ilk aylardaki rutin kontrollerini yaptırmayı aksatma riskiniz varsa veya sizin ya da eşinizin ailesi düzenli doktor kontrolüne gitmeyi gerekli bulmayıp sizi bu şekilde yönlendiriyorsa bebeğinizin gelişim sürecini daha dikkatli takip etmeniz gerekmektedir.

Anne Babanın Duyguları ve Çekirdek Aile İlişkilerinde Ortaya Çıkan Durumlar

Prematüre/erken doğum veya herhangi bir ciddi sağlık sorunu nedeniyle doğum sonrası hastane yaşantısı uzun olan bebekler, özellikle de düşük doğum ağırlığıyla doğanlar veya doğumun hemen ardından beyin felci, iltihabı vb. durumlardan etkilenen bebekler, bir veya birden fazla yetersizlik durumu ile karşılaşma açısından büyük risk altındadırlar (9). Çocuğun yetersizliğinin hemen doğuştan itibaren belli olduğu durumlarda ise (Down sendromu, se-rebral palsy, göz yuvarlağının olmaması durumu olan anoftalmi gibi) bebek hastanede kal-ması gerekmeseyse bile başta anne baba olmak üzere tüm aile ciddi olumsuz duygularla baş etmek zorunda kalmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar bir veya birden fazla yetersizliği olan bebeği/küçük çocuğu olan anne babaların şok, inkâr, depresyon, suçlama, kırgınlık gibi duygular yaşadıklarını ve bunun uzun seneler sürebildiğini göstermektedir. İyi haberse bu duyguların yaşanmasının çok doğal olduğu ve aileyi, çocuklarının sağlığı ve eğitimiyle ilgili yapıcı ve olumlu adımlar atmaya doğru taşıyacağı gerçeğidir. Elbette bu, her anne baba ve aile için sistematik bir erken müdahale hizmeti almayı gerektirir (10).

SORU

Bebeğimin doğumunun ardından hem kendi akıl ve ruh sağlığımla ilgili hem de eşim ve diğer çocuklarımla olan ilişkilerimin değişimiyle ilgili nasıl destek alabilirim? (Bu soruyu anne ve babalar veya bebeğe devamlı bakan kişi bireysel olarak kendileri için düşün-melidirler.)

Bazı aileler, *kabullenme* adı verilen ve işe yarar ve görünür kararlar almaya hizmet eden harekete geçme safhasına hiçbir zaman ulaşamayabilir. Anne ve/veya babanın psikolojik iyi oluş hali birbirinden farklı olabilir, varsa büyük kardeşler veya sonradan doğan kardeşler, aile tarafından farkında olunmadan ihmal edilebilir. Kabullenmeyi etkileyen etmenlerden başlıcaları bebeğin yetersizlik durumunun seviyesi, birden fazla olması, eşlik eden sağlık so-runlarının ciddiyeti, ailenin sosyoekonomik (Ailenin gelir seviyesinin düşük olması da yüksek olması da birtakım sorunlara yol açabilir.) durumu, anne babanın ailelerinden ve arkadaşla-rından aldığı destek, yaşadıkları yerdeki sağlık ve eğitim olanaklarına erişim şartları olarak sayılabilir. Bu noktada, aslında birçok ülkedeki yasal düzenlemelerde yeri olduğu halde, uygulamada zayıf kalınan, 0-3 yaş arasındaki risk altındaki veya tanı almış bebekler ve aileleri için sunulan erken müdahale hizmetlerinden yararlanmak için ailelerin desteklenmesi gerek-mektedir. Eğer üzüntü ve çaresizlik duygularınız sürdüğü halde, eşinizden ve çevrenizden aldığınız destekle bebeğinizle/küçük çocuğunuzla daha çok vakit geçirmek için kendinizi daha istekli hissediyorsanız, ona şarkılar söylüyor, onu gıdıklıyor veya söylediğiniz şarkıda geçen vücut hareketlerini yaptırıyorsanız, araba-lastik-kamyon veya ce-e gibi yüz oyunları

oynuyorsanız, onu çok sarsmadan fış fış kayıkçı gibi oyunlar oynuyorsanız, bebeğinizin/küçük çocuğunuzun da sizin de daha mutlu hissedeceğinize emin olabilirsiniz.

SORU

Ben veya eşim bebeğimizin durumuyla ilgili daha fazla bilgi almak, zorlandığımız konularda destek almak istesek de sıklıkla ne yapacağımızı bilmiyoruz; bu da bizi üzüyor ve endişelendiriyor. Bu duyguların bizi zorlamasına izin vermemek ve onun için işe yarar adımlar atmak için neler yapabiliriz?

Aşağıdaki tabloda çoklu yetersizliği olan bebek/küçük çocuk anne babalarının bazı durumlarla ilgili yapabilecekleri yer almaktadır. Sol tarafta yapılabilecek bazı öneriler yer almaktadır. Lütfen bunlara bakıp sağdaki sütuna sizin şu anda yapmakta olduklarınızı yazarak durumu karşılaştırınız.

Yapılabilecekler	Benim Yaptıklarım
Anne baba olarak eşinizle olan ilişkiniz hakkında düşünmek ve eşinizle duygularınızı paylaşmak	
(Varsa) Diğer çocuklarınızı gözlemlemek ve en önemlisi onları dinlemek	
Güvendiğiniz bir aile büyüğüyle veya yakın arkadaşlarınızla konuşmak	
Destek aldığınız uzmanlara (sağlık çalışanları, eğitimciler, terapistler vs.) danışmak	
Kendinizi üzgün veya çaresiz hissettiğinizde sizi rahatlatacağını düşündüğünüz bir aktivite (yürüyüş yapmak, kitap okumak vb.) yapmak	
Düzenli olarak (örneğin haftada bir veya on beş günde bir) eşinizle dışarıda birlikte zaman geçirmek (yemek, yürüyüş vb.)	
Düzenli olarak yakın bir arkadaşınız veya arkadaş grubunuzla dışarıda birlikte zaman geçirmek (yemek, yürüyüş vb.)	

Anne baba olarak eşinizle olan ilişkiniz hakkında düşünmek ve onunla duygularınızı paylaşmak, varsa diğer çocuklarınızı gözlemlemek ve en önemlisi onları dinlemek, güvendiğiniz bir aile büyüğüyle konuşmak ve/veya yakın bir arkadaşınızla bebeğinize/küçük çocuğunuza ilişkin sohbet etmek için zaman ayırmak sizi rahatlatacaktır. Ülkemizde çoklu yetersizliği olan çocuklar ve özellikle 0-3 yaş arasındaki yetersizliği olan çocuk aileleri için Millî Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının sağladığı eğitimler, hizmetler, okullar, bu çocuklar ve aileleri için çalışan sivil toplum kuruluşlarına (dernek, vakıf gibi) ulaşarak aynı durumu yaşayan diğer ailelerle tanışmak da destekleyici yaşantılar kazanmanız için faydalı olabilir. En önemlisi yukarıda sözü edilen olumsuz duyguların yaşanma sıklığı ve süresi fazlaysa eşinizle birlikte ve/veya çekirdek aile olarak bir uzmandan psikolojik destek almak sizi rahatlatacak ve süreci daha objektif görmenizi sağlayacaktır.

Diğer Aile Üyeleri, Yakın Çevre ve Toplumla İlgili Yaşananlar

Yetersizliği olan bireyler ve onlarla ilgili durumlar, bu bireyler merkezde olmak üzere onların en yakın olduklarından (anne baba ve varsa kardeşler) uzağa doğru (geniş aile, komşular, mahalle, okul, toplum, kültür) herkesi etkiler. Bu etkileşim yalnızca yetersizliği olan bireyle sözü edilen kişiler arasında değil, aynı zamanda diğer unsurların kendi aralarındaki etkileşimlerini de içerir. Örneğin çoklu yetersizliği olan bir bebeği/küçük çocuğu olan annenin veya bu bebeğe/küçük çocuğa devamlı bakan kişinin duygusal durumu, eşiyle olan ilişkisinden, işyerindeki durumundan ve içinde yaşadığı kültürden de etkilenir. Bu nedenle çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların uzak çevresi, eğitim aldıkları yerler ve kişiler ile içinde yaşadıkları toplumun özellikleri, onların yaşamının nasıl şekilleneceğini belirleyen sistemler bütünü oluşturur (11).

DİKKAT

Ülkemizde prematüre/erken doğan bebekler, yetersizliği olan çocuklar ve aileleri için kurulmuş birçok dernek bulunmaktadır. Bu sivil toplum kuruluşlarına (STK) ulaşarak bilgi almak dışında, buralarda aktif olarak görev yapan birer hak savunucusu olmanız, uzak akrabalar, komşular, okullar ve toplum içerisinde bu yetersizlik türünün doğru anlaşılması için önemli bir gerekliliktir. Zira çoklu yetersizliği olan bebeğinizi siz ailesinden iyi tanıyan kimse olamaz. Elbette bu da sizi, onun ilk öğretmeni ve yasal, eğitsel ve insani haklarına erişmesi için uğraşacak bir kimse haline getirir.

Bebeğiniz/Küçük Çocuğunuz İçin Gerekli Tıbbi ve Eğitsel Desteği Arama ve Bunlara Ulaşma

Dünyada 0-3 yaş arasındaki çoklu yetersizliği olan bebeklere ve ailelerine sunulan kaliteli erken müdahale hizmetleri, genellikle disiplinler arası (interdisipliner) çalışan ekipler tarafından sunulmaktadır. Bir erken müdahale ekibinde sağlık çalışanları ile eğitimci ve diğer uzmanların iş birliği içerisinde koordineli çalışması çok önemlidir. Böyle bir ekipte, erken müdahale uzmanı, pediyatrik fizyoterapist, iş-uğraşı terapisti/ergoterapist, az gören terapisti, dil ve konuşma terapisti, çocuk gelişimi uzmanı, psikolog, gelişimsel pediatri (prematüre doğumlar ve bebeklik dönemi üzerinde uzmanlaşmış çocuk doktoru), pediatri hemşiresi, pediyatrik nörolog ve gerekliyse bebek ve küçük çocuklarla çalışma uzmanlığı olan kulak burun boğaz doktoru ve göz doktoru, odyolog, protez/ortez uzmanı, diyetisyen, pediatrik onkolog gibi uzmanlardır.

Aşağıda bu uzmanların kimler olduğu ve çoklu yetersizliği olan küçük çocukların tedavi ve eğitimlerindeki rolleri kısaca açıklanmıştır.

Çoklu Yetersizliği Olan Bebeklere/küçük Çocuklara Hizmet Veren Eğitimci ve Uzmanlar

Uzman/ Eğitimci/ Sağlık Çalışanı**	Görevi
Erken müdahale uzmanı	0-3 yaş arasındaki yetersizliği olan bebekler ve küçük çocuklarla ilgili uzmanlaşmış, ev ziyaretlerine de giden -genelde- özel eğitim öğretmenidir.
Özel eğitim öğretmeni	Üniversitelerin ilgili bölümlerinden mezun olmuş öğretmenlerdir. Ancak bu kadar küçük yaştaki çocuklarla çalışabilecek bilgi ve deneyime sahip olmaları, yani erken çocukluk özel eğitimini iyi bilmeleri gerekir.

Gelişim psikoloğu	Yetersizliği olan çocukların gelişimini takip edecek uzmanlığa sahip, ailelere çocuklarının gelişimi hakkında bilgi veren, yönlendirme yapan, zaman zaman da çocuğu değerlendiren psikologtur.
Klinik psikolog	Özellikle anne babanın, varsa çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun kardeşlerinin ve diğer aile üyelerinin psikolojik iyi oluşlarını destekleyen uzmandır.
Psikolojik danışman	Üniversitelerin eğitim veya eğitim bilimleri fakültelerinden mezun olan, genellikle devlet okullarında, özel okullarda, rehberlik ve araştırma merkezlerinde, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışan kişilerdir. Psikolojik danışmanlar, çocuğun kendisiyle bireysel olarak çalışabildikleri gibi, özellikle aileyi yönlendirme ve destekleme konusunda da rehberlik edebilirler.
Pediyatrik fizyoterapist,	Özellikle 0-3 yaş arasındaki fiziksel gelişim sorunları olan çocukların evde ve dışarıda kullanmaları gereken motor becerilerini destekleyen fizyoterapisttir.
Dil ve konuşma terapisti	Fiziksel, bilişsel veya ağız, dudak, damak ya da yutaktaki morfolojik sorunlar nedeniyle sesleri, sözcükleri çıkarmada zorluk yaşayan bireylerin bireysel gereksinimlerine göre destek olan uzmanlardır.
İş-uğraşı terapisti/ Ergoterapist	Ülkemizde daha çok ergoterapist olarak bilinen iş-uğraşı terapistleri (occupational therapist), çoklu yetersizliği olan küçük çocukların günlük yaşamda mümkün olduğunca bağımsız olabilmeleri için desteklenmesi gereken öz bakım becerilerinde aileye ve eğitimcilere; sandalye, masa, kaşık, kalem vb. materyallerin her çocuğa uygun şekilde adapte edilip kullanılabilmesi için destek olurlar. Ayrıca duyu bütünleme çalışmalarlarıyla çocukların tüm duyularını ve motor sistemini koordineli şekilde kullanabilmeleri için onlara destek verirler.

Uzman/ Eğitimci/ Sağlık Çalışanı*	Görevi
Çocuk gelişimi uzmanı	Genellikle doğumdan ergenliğe kadar olan gelişime vakıf olup herhangi bir nedenle gelişimi etkilenen bebek ve çocukların gelişimsel takibini yaparak gerekli uzmanlara yönlendirme yapan kişilerdir.
Gelişimsel pediatrist	Özellikle prematüre/erken doğanlar olmak üzere, yenidoğanlarda gelişimsel sorunları değerlendiren, tanılayan, tedavi planlayan ve bu tedavi sırasında gerekli diğer uzmanlara yönlendirme yaparak bu süreci de takip eden Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları bilim dalı uzmanlarıdır. Bu alan ülkemizde yeni yeni gelişmektedir.
Pediyatrik nörolog	Özellikle erken çocukluk dönemindeki (0-8 yaş) risk taşıyan (örneğin prematüre/erken doğan) bebek ve çocuklardaki akut, ilerleyici ya da kronik nörolojik/ nörogelişimsel durumları tanılayıp, tedavisiyle ilgilenen uzmanlardır.
Pediyatrik onkolog	Erken çocukluk döneminde görülen kanserler (özellikle lösemi) konusunda uzmanlaşmış ve çocuklarının durumuna ilişkin aileleri de bilgilendirici rol oynayan doktorlardır. Her ne kadar nadir olsa da küçük bebeklerde göz kanseri, beyin ve omurilikteki tümörlerden kaynaklı kanserler, böbrek kanseri gibi kanser çeşitleri de görülebilir.
Yenidoğan yoğun bakım hemşiresi	Prematüre/erken doğan veya doğum sırası ve/veya hemen sonrasında ciddi bir risk durumu yaşayan (doğumda oksijensiz kalan veya hemen doğumu takip eden saatlerde beyin kanaması geçiren) yenidoğanların bulunduğu yoğun bakım ünitelerinde kuvözlerde kalan bebeklerin bakımlarıyla ilgilenen, gelişimlerini dikkatli bir şekilde takip ederek gerekli raporları hazırlayan ve anneyi veya çocuğa devamlı bakan kişiyi taburcu sonrasındaki süreçle ilgili bilgilendirip eğiten hemşirelerdir.
Göz doktoru	Göz ve görme sistemi hastalıklarının tanı ve tedavisini yapan tıp doktorudur. Göz doktorları genelde miyop, hipermetrop ve astigmat gibi göz bozukluklarında gözlük vb. cihazlar veya ameliyatlara düzeltme yaparlar. Ayrıca, uzmanlık alanlarına bağlı olarak, rutin göz muayenelerinden, erken doğan retinopatisi (ROP) gibi ciddi görme yetersizliği durumlarına kadar tıbbi işlemler gerçekleştirebilirler.
Kulak burun boğaz (KBB) doktoru	Dış, orta ve/veya iç kulakta meydana gelen bir sorun nedeniyle bir veya iki kulakta birden çeşitli derecelerde işitme sorunu yaşayan, kulak enfeksiyonu olan, iç kulaktaki hücrelerden kaynaklı duyu sorunları bulunan ve kranial (yüz veya kafa) sinirlerle ilgili bozuklukları bulunan kişilerin tanı ve tedavilerini yapan uzmanlardır. Özellikle işitme kaybı olan bireyler için odyologlarla birlikte çalışırlar.
Pediyatrik ortopedist	Küçük yaştaki çocuklarda bulunan kas-iskelet sistemi (kemik, eklem, bağ kas ve tendon) sorunlarının tanı ve tedavisinden sorumludurlar. Bu doktorlardan operatör olanlar aynı zamanda ameliyatla tedavi de yapabilirler.

Uzman/ Eğitimci/ Sağlık Çalışanı*	Görevi
Az gören terapisti (Low vision therapist)	Görme kalıntısı olan (az gören) bebeğin/küçük çocuğun değerlendirilmesi konusunda uzmanlaşmış, göz doktorunun raporuna göre, çocuğun var olan işlevsel görmesini değerlendirerek, görme keskinliği (çocuğun ne kadar net gördüğü) ve görme alanını (görme kaybının olduğu ve görmenin kullanılabildiği alanlar-çocuğun merkezi görme sorunu olması ya da sağ üstten görebilmesi gibi) belirleyerek, çocuğa hizmet veren diğer uzmanların çalışmalarında çocuğun görmesini kullanması için onları bilgilendirip yönlendiren kişidir.
Odyolog	Bir veya iki kulakta birden, doğuştan veya sonradan (bir sendrom, hastalık, kaza vb. nedeniyle) oluşan ve hafiften çok ileri dereceye kadar olabilen işitme kaybını, belirli araçlar ve yöntemlerle değerlendiren kişidir. Bu uzmanlar ayrıca, kulak burun boğaz doktoruyla birlikte çalışarak; çocuğun işitme cihazı kullanıp kullanmayacağına, hangi cihazın kullanılacağına, koklear implant (biyonik kulak) ameliyatı olup olmayacağına karar verip, bu iyileştirme yöntemlerinin işe yaraması için uygulama sonrası uygulanması gereken yoğun terapi programlarını da dil ve konuşma terapistleriyle birlikte planlarlar.
Protez/ortez uzmanı	Serebral palsy, Spina Bifida, doğuştan el, kol, ayak, bacak vb. kaybı veya sonradan organ kaybı (ampüte) olan fiziksel yetersizliği olan kişilerin, gerekli motor hareketleri yaparak mümkün olduğunca bağımsız yaşayabilmeleri için kullanmaları gereken yardımcı cihazları yapan kişilerdir. Ortotist/prostetist adı da verilen bu uzmanlar, ilgili doktorun verdiği talimatlar doğrultusunda değerlendirme sonuçlarına göre kişiye özgü protez ve ortez ürünler tasarlayıp hazırlarlar.
Beslenme ve diyetetik uzmanı	Zayıflama amaçlı değil, bireyin sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için kendi vücudunun ihtiyaçlarına uygun beslenme programı oluşturan uzmanlardır. Yetişkinler dışında gerek kötü beslenme alışkanlıkları gerekse metabolizmik hastalıklar nedeniyle kilo kontrolü yapılması gereken, obezitesi olan bebekler/küçük çocuklarla çalışan beslenme ve diyetetik uzmanlarının sayısı günümüzde gittikçe artmaktadır.

Not: Bu tablo, Heward, W. L. (2014). *Exceptional Children: An Introduction to Special Education, Tenth Edition*, USA: Pearson Education Inc. (10) ve National Cancer Institute'ün (2021) 'Childhood cancers' (12) başlıklı yazısından yararlanılarak hazırlanmıştır.

* Tabloda çoklu yetersizliği olan bebeklerle ve çocuklarla çalışan belli başlı sağlık çalışanları, uzmanlar ve eğitimcilerden söz edilmiştir. Bazı aileler bebekleri veya çocukları için bu kişiler dışında başka uzmanlardan da destek alabilirler. Diğerleri ise bu kişilerin bazılarının hizmetine ihtiyaç duymayabilir veya ihtiyaç duysalar da bu hizmetlere erişimleri kısıtlı olduğu için yararlanamayabilirler.

SORU

Çocuğum için hizmet aldığım sağlık çalışanı, uzman ve eğitimcilerle doğru ve çocuğumun gelişimini olumlu etkileyecek bir iş birliğini nasıl sağlarım?

Ülkemizde çoklu yetersizlik tanı alan bir yetersizlik türü olmadığından, çocuğunuzun çoklu yetersizliğe sahip olup olmadığını ancak sağlık raporundaki farklı alanlarda aldığı tanılardan anlayabilirsiniz. Örneğin çocuğunuzun raporunda belli bir oranda görme kaybı, zihinsel yetersizlik, motor gelişim sorunu, epilepsi olduğu yazıyorsa çocuğunuzun aslında çoklu yetersizliği olduğu kesindir. Ne yazık ki bu yetersizliğin hala tek başına bir tanı olarak değerlendirilmemesi, bu konuda çalışan, deneyim sahibi olan sağlık çalışanları ve eğitimcilerin sayısının da sınırlı olmasına neden olmaktadır (1). Ancak şu an yukarıda sözü edilen uzmanların bir kısmının yer aldığı takımlar halinde çalışan erken müdahale ekibine sahip ülkelerin pek çoğunda da durum bundan 20-30 yıl öncesine kadar böyleydi. Bu nedenle özellikle siz çoklu yetersizliği olan bebek/küçük çocuk ailelerinin bu konuda çeşitli inisiyatifler alması büyük önem taşımaktadır. Yukarıda sözü edilen STK'lerde aktif olmanın yanı sıra, çoklu yetersizliği olan küçük çocuğunuza hizmet veren kişileri yönlendirme ve onlara destek olmada da önemli bir aktör olduğunuzu unutmamanız gerekir (10).

Peki, çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun bir eğitimci veya uzmanla birlikteyken onunla geçirdiği zamandan yarar sağladığını nasıl anlarsınız? Bunun için öncelikle bebeğinizi/küçük çocuğunuzu bu kişiyle birlikteyken gözlemleyip tepkilerini not edebilirsiniz. Bu notları aşağıdaki sorular üzerinde düşünerek tutabilirsiniz. Bu listeyi doldurduktan sonra eğitimciniz veya terapistinizle paylaşarak, onun da sizin gözlemlerinize göre çalışmalarına yön vermesini sağlayabilirsiniz.

Görsel 3 Betimleme: Çoklu yetersizliği olan küçük bir çocuğun kollarında fizyoterapi bantları var. Çocuk ellerini mavi bir fizyoterapi minderinin üzerine koymuş. Koltuk altına da yuvarlak bir fizyoterapi minderi yerleştirilmiş. Yetişkin biri çocuğun omuzlarından tutarak ona destek veriyor.

Soru	Evet	Hayır	Çocuğunuzda Gözlediğiniz Davranışlar	Sizin Görüşünüz
Bebeğim/çocuğum yaptığı etkinlikten/çalışmadan hoşlanıyor mu? (Etkinliği yaparken nasıl davranıyor?)				
Bebeğim/çocuğum etkinlik/çalışma yaptığı kişiyle (bu kişi kimse belirtiniz) birlikte olmaktan hoşlanıyor mu?				
Bebeğim/çocuğum yaptığı etkinlikte/çalışmada kullanılan materyal/lerden hoşlanıyor mu?				
Yapılan aktivite/çalışma bebeğim/çocuğum için uygun mu? (Yaşına uygun, işlevsel, günlük yaşam becerileriyle bağlantılı mı?)				
Bebeğim/çocuğum yaptığı aktiviteden/çalışmadan yarar sağladı mı? Sağladıysa nasıl?				

Neler Öğrendik?

Bu bölümde, prematüre/erken doğuma bağlı veya doğum öncesi veya sonrasında ortaya çıkan çoklu yetersizlik durumuna sahip bebeğinizin gerekiyorsa hastanede kalış süresi veya tıbbi tedavileri boyunca yapılabileceklerinizi, böyle bir bebeğe sahip olmanın siz ailesine, varsa kardeşlerine ve diğer aile üyelerine neler hissettirebileceğini, yakın çevreniz ve toplumla yaşayabileceğiniz olası durumlarda neler yapabileceğinizi ve bebeğinizin/küçük çocuğunuzun tıbbi ve eğitsel destek alabilmesi için başvurabileceğiniz kurum, kuruluşlar ve uzmanların kimler olabileceğini öğrendiniz.

Yararlanılan Kaynaklar

- (1) Ayyıldız, E. (2020). Erken çocukluk döneminde ağır ve çoklu yetersizliği olan öğrencilerin desteklenmesi. P. Şafak (Ed.), *Ağır ve Çoklu Yetersizliği Olan Öğrencilerin Eğitiminde Stratejiler* içinde (ss. 185-214), Ankara: Vize Yayıncılık.
- (2) Berk, L. E. (2013). Doğum ve yeni doğmuş bebek. N. Işıkoğlu Erdoğan (Çev. Ed.) ve E. F. Bedel (Çev.). *Bebekler ve çocuklar: Doğum öncesinden orta çocukluğa* içinde (s. 124-159), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. (2012, 7. Baskı).
- (3) WHO. (2018). *Preterm birth*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/preterm-birth>
- (4) Küçükoğlu, S., Aytekin, A. & Gülhaş, N. F. (2015). Yenidoğan yoğun bakım ünitesinde bebeği yatan annelerin gereksinimlerinin belirlenmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 12(3), 182-188. doi:10.5222/HEAD.2015.182.
- (5) Zenciroğlu, A. vd. (2017). *Temel Yenidoğan Bakımı*. <https://dosyaism.saglik.gov.tr/Eklenti/115479/0/temel-yenidogan-bakimi-kitabipdf.pdf>
- (6) Cleveland Clinic. (2022). *Kangaroo Care*. <https://my.clevelandclinic.org/health/treatments/12578-kangaroo-care>
- (7) Clark, J. E. (2005). From the beginning: A developmental perspective on movement and mobility. *Quest*, 57, 37-45.
- (8) MEB. (2018a). Özel eğitime ihtiyacı olan bireyler için (0-36 ay) öğretim programı. <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2020915910732-Erkencocukluk.pdf>.
- (9) Ayyıldız, E. (2019), Erken Çocuklukta Özel Eğitim/Müdahale Nedenleri. H. Fazlıoğlu & H. Şengül Erdem (Ed.), *Özel Gereksinimli Çocuklar: Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitim* içinde (ss.187-217), Vize Akademik, Ankara.
- (10) Heward, W. L. (2014). *Exceptional Children: An Introduction to Special Education*, Tenth Edition, USA: Pearson Education, Inc.

- (11) Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: experiments by nature and design*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. https://khorulanwarbkz.files.wordpress.com/2015/08/urie_bronfenbrenner_the_ecology_of_human_developbokos-z1.pdf
- (12) National Cancer Institute. (2021). *Childhood cancers*. <https://www.cancer.gov/types/childhood-cancers>.

BÖLÜM 2

Dr. Öğr. Üyesi Emine AYYILDIZ

**İLK YILLARDA
BAKIM ve ÖZ BAKIM
BECERİLERİ**

Genel Amaç

Sevgili aileler, bu bölümün amacı; çoklu yetersizliği olan bebeğinizin yaşamının ilk yılında onun bakımını nasıl sağlayacağınızı ve özellikle 0-3 yaş arasında sizin daha çok yapmanız gereken ama ileriki yaşlarda bebeğinizin/küçük çocuğunuzun sorumluluğunda olacak ve onun bağımsız yaşamasını destekleyecek temel öz bakım becerilerini açıklamaktır.

Kazanımlar

Bu bölümde aileler, bakım verenler aşağıdaki kazanımları edinirler:

- Çoklu yetersizliği olan bebeği ile yaşamayı öğrenir.
- Herhangi bir sağlık sorunu veya risk durumu nedeniyle kısa veya uzun süreli hastanede kalmak durumunda olan çoklu yetersizliği olan bebeği ile eve geldiğinde gerekenleri yapar.
- Hastane yaşantısı olmadan hemen doğumun ardından eve gelen çoklu yetersizliği olan bebeği ile ilgili yapmanız gerekenleri öğrenebilecek,
- Çoklu yetersizliği olan bebeği/küçük çocuğu nasıl besleyeceğine ilişkin tıbbi bilgi, düzenleme ve uygulama yapma desteğine ulaşır.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği/küçük çocuğu nasıl soyup giydireceğinize ilişkin bilgi, düzenleme ve uygulama yapma desteğine ulaşır.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği/küçük çocuğunun bezini nasıl değiştireceğine ilişkin bilgi, düzenleme ve uygulama yapma desteğine ulaşır.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği/küçük çocuğu nasıl yıkayacağına ilişkin bilgi, düzenleme ve uygulama yapma desteğine ulaşır.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği/küçük çocuğu nasıl uyutacağına ilişkin bilgi, düzenleme ve uygulama yapma desteğine ulaşır.

İçerik

1. Bebeğiniz Eve Geldiğinde!
2. İlk Yıllarda Üzerinde Durulması Gereken Öz Bakım Becerileri
3. Çoklu Yetersizliği Olan Bebeğinizde/Küçük Çocuğunuzda Görülebilecek Diğer Sorunlar

Açıklamalar

Bu bölümde ister doğumu takip eden ilk günlerde, isterse uzun bir hastane yaşantısının ardından olsun, eve gelen bebeğinizle yaşamaya nasıl adapte olacağınıza ilişkin bazı öneriler verilmiştir. Özellikle bu kadar küçük yaşta ve çoklu yetersizliği olan bebeğinizin bakımını

nasıl yapacağınız, sorun yaşadığınız durumlarda kimlere, nasıl başvuracağınıza ilişkin ipuçlarını da bu bölümde bulabilirsiniz. Bebeğiniz için yaşamının ilk yılında çok önemli olan ve zamanla da daha fazla gelişmesi gereken yemek yeme, tuvalet eğitiminin temelini oluşturan alt değiştirme, giyinme-soyunma, banyo yapma ve uyku gibi temel bazı öz bakım becerilerini nasıl gerçekleştireceğiniz ve ilerleyen zamanlarda bu becerileri mümkün olduğunca bağımsız gerçekleştirebilmesi için onu nasıl destekleyeceğinize ilişkin örnek etkinlik ve videolardan yararlanabilirsiniz. Bu bölümde 0-2 yaş (0-24) ay arasındaki evlatlarınızdan bebek, 2-3 yaş (24-36 ay) arasındaki evlatlarınızdan ise küçük çocuk olarak söz edilmiştir.

Giriş

Bebeğiniz Eve Geldiğinde!

Yukarıdaki ilk bölümde prematüre doğan veya nadir görülen sendromlar ya da ciddi sağlık sorunları nedeniyle hastanede uzun süre kalmak zorunda olan bebeklerden söz edilmişti. Elbette bu bebekler hastaneden taburcu edilirken belirli birtakım kriterlere bakılmaktadır. Örneğin belli bir ağırlığın üzerinde olmak, nefes alıp vermek için makinelere bağımlı olmamak gibi. Taburcu olmaya hazır bebeklerin aileleri, eğer hastanede görev yapan gelişimsel pediatrist varsa bu doktor ve yenidoğan yoğun bakım ünitesi hemşireleri tarafından, taburcu olmadan birkaç hafta önce eğitime başlarlar. Bazı bebekler eve gittiklerinde hâlâ solunum cihazı, oksijen tüpü, beslenmesi için burundan takılan nazogastrik tüp veya mideye takılan beslenme tüpü (PEG) kullanmak zorunda olabilirler. Bu durumda, bebek eve geldiğinde tüm bu cihazların aileler tarafından doğru şekilde kullanılması şarttır (1, 2).

! DİKKAT

Bebeğinizde yüksek ve düşmeyen ateş, şuur kaybı, gözlerde kayma, nefesin aniden durması, vücutta kasılma, titreme ve morarma gibi belirtiler gördüğünüzde derhal donanımlı bir hastanenin acil servisine başvurmanız gerekecektir. Ayrıca bu bebeklerin, takiplerinin yapılacağı hastanedeki kontrol randevularının kaçırılmaması büyük önem taşımaktadır.

Ağır derecede birden fazla yetersizliğin yanı sıra eşlik eden ciddi sağlık sorunları olan bebeklerin yaşamlarının ilk aylarında, tipik gelişim gösteren bebeklerden daha uzun bir süre, refleksif (tamamen o anki ihtiyaçlarına dayalı ani ve dürtüsel) davranışlar gözlenmektedir (3). Bu bebekler, tipik gelişimde üç ayın sonunda yavaş yavaş gözlenmeye başlayan farklı gereksinimleri için farklı şiddet ve tonda ağlama, kontrollü vücut hareketlerini yapma (iki elini vücudunun ortasında birleştirme, eliyle çapraz ayağını yakalama gibi), sesler, görüntüler, dokular, kokular ve tatları anlamlandırmak için farklı davranışlar (duyduğu tanıdık seslere

irkilme dışında ilgi gösterme, annesinin veya ona devamlı bakan kişinin sesini duyduğunda ya da annesi veya ona devamlı bakan kişi tarafından kucağa alındığında sakinleşme gibi) göstermekte gecikmektedirler (3, 4, 5). Dünyaya gelen bebeklerin beş duyusu, ilk bir yılın sonuna doğru birbirleriyle bağlantılı hâle gelmeye başlamakta (duyular arası bütünleşme/duyu bütünleştirme/duyuların birleştirilmesi) hatta bir duyuyla algılanan herhangi bir nesnenin diğer duyu aracılığıyla da tanındığı (duyular arası aktarım) gözlenmektedir (6). Bu önemli bilişsel gelişim basamakları, bu kitabın beşinci bölümünde ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Çoklu yetersizliği olan bireylerin büyük bölümünde görme yetersizliği, işitme yetersizliği, dokunsal hassasiyet (yumuşak yüzeyli nesnelere, kuma, çimene dokunmaktan kaçınma gibi), koku ve tatları ayırt etmede zorluklar görülebilmektedir. Bu durumda, duyular arası bütünleşme ve duyular arası aktarımda sorun olacağından çoklu yetersizliği olan bebekler/küçük çocuklar, duyu-motor bütünleme ya da duyusal bütünleme sorunu olarak isimlendirilen bir durum yaşamaktadırlar. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ve yapılabilecek çalışmalar için “Fiziksel Özel Gereksinimi Olan Çocuklar İçin Aile Bilgilendirme” kitabına bakınız. Bu sorunu yaşayan çocuklarda duyusal uyaranlara karşı aşırı fazla hassasiyet (hypersensitivity) veya aşırı az hassasiyet (hyposensitivity) gelişebilir. Duyusal uyaranlara karşı aşırı hassasiyeti olan çocuklar en ufak bir sestten, dokunuştan veya ışıklandırması fazla bir yerde bulunmaktan rahatsız olabilirler. Acı ve ağrı eşikleri çok düşüktür. Aynı zamanda ısıya karşı da olması gerekenden daha hassastırlar. Böyle durumlar yaşadıklarında şiddetli ağlama, kendine ve/veya başkasına zarar verme, vücudunu içe doğru bükerek izole olma gibi davranışlar görülebilir. Aşırı az hassasiyeti olan çocuklarda ise durum tam tersidir. Bu çocukların bir öfke nöbeti anında başlarını duvara veya bir mobilyanın kenarına vurmaları ve başları yarıldığı halde bundan rahatsızlık duymuyor gibi görünmeleri hiç şaşırtıcı değildir. Ayrıca uyaranlardan rahatsız olduklarında kafalarına şiddetle vurabilir, ellerini kanatacak kadar ısırabilir, saçlarını çekerek koparabilir ve/veya kendilerini çimdikleyebilirler. Bu davranışları kendilerine olduğu kadar karşılarındakine de yapabilirler. Her iki durumda da hassasiyetin derecesi çocuktan çocuğa değişiklik gösterebilmektedir. Çoklu yetersizliği olan çocuklar kadar otizm spektrum bozukluğu, zihinsel yetersizlik, görme yetersizliği gibi yetersizliği olan çocuklarda da bulunan duyu-motor bütünleme sorunlarına ilişkin desteği iş-uğraşı terapistleri/ergoterapistler vermektedir (7, 8).

SORU

Bebeğimde/küçük çocuğumda duyu-motor bütünleme sorunu olduğunu nasıl anlayabilirim?

Aşağıda, yaklaşık bir yaşını geçmiş bebeğinizin/küçük çocuğunuzun duyu-motor bütünleme sorunu olup olmadığını anlamanız için kullanabileceğiniz bir kontrol listesi bulunmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere bu davranışları ve daha fazlasını gözden geçirmek için ilgili uzmanla iş birliği yapmanız önemlidir.

Tablo 1. Çoklu Yetersizliği Olan Bebekler ve Küçük Çocuklarda Duyu-Motor Bütünleme Sorunları Belirleme Kontrol Listesi

Davranış	Evet	Ha- yır	Yaşı (ay)	Bebeğinizde/Çocuğunuz- da Gözlediğiniz Davranışa İlişkin Detaylar*
Yüksek bir ses duyduğunda irkilip/sıçrayıp şiddetli şekilde ağlar.				
Acıya ya da ağrıya tepki vermez.				
Aşırı derecede yemek seçer.				
Eline aldığı her şeyi ağzına götürür, yalar veya çiğner.				
Çok yüksek sesle müzik dinler ya da televizyonun sesinin çok açılmasını ister.				
Alışveriş merkezi vb. bir yere girdiğinde kulaklarını kapatarak huzursuzlanır.				
Defalarca denenmesine rağmen pütürlü yiyecekleri reddeder.				
Her zamankinden farklı bir yiyecek verildiğinde diliyle iter veya tükürür.				
Farklı dokunsal uyarılar veren bazı yiyecekleri giymeyi reddeder. (Örneğin kadife, angora, kaşmir...)				
Başına bere takılmasına izin vermez, hemen çıkarır veya çıkarmaya çalışır.				
Yerde, sandalyede ya da koltukta oturma süresi birkaç saniyedir.				

Davranış	Evet	Hayır	Yaşı (ay)	Bebeğinizde/Çocuğunuzda Gözlediğiniz Davranışa İlişkin Detaylar*
Sürekli hareket halindedir ve hareketsiz durmakta güçlük çeker.				
Kendisine dokunulduğunda yüksek sesle ağlar, kendine ve/veya ona dokunan kişiye vurur.				
Salıncakta hızlı bir şekilde sallanmaktan hoşlanır.				
Hareket halindeyken etrafındaki tehlikelerin farkına varmaz (Bebeğin/küçük çocuğun görme durumu göz önünde bulundurulmalı).				
Çorap ve/veya ayakkabı giymeyi reddeder ya da giydirildiğinde hemen çıkarır.				
Birdenbire ortaya çıkmış gibi görünen ancak çoğunlukla gürültülü veya aşırı uyarıcı yerlerde meydana gelen öfke nöbetleri geçirir.				
Bazı giysilerin vücuduna değmesine ve dokusuna karşı çok hassastır (Örneğin etiketli veya farklı dokudaki herhangi bir giysi gibi).				
Pelüş oyuncakları elinde tutmaz veya onlarla oynamayı reddeder.				
İnsanların kendisine dokunmasından veya sarılmasından hoşlanmaz (Özellikle beklemediği bir anda yapılırsa veya çocuğun görme yetersizliği varsa).				
Sosyal olarak uygun olmasa bile insanlara dokunmaya veya sarılmaya çalışır (Ellerini tutma, kucaklarına oturma gibi).				
Salıncakta sallanmaktan, kaydırdan kaymaktan veya hareket içeren diğer faaliyetlerden korkar.				
Yürüyebildiği halde sürekli yerde yatar veya oturur vaziyette sağa-sola ya da öne arkaya doğru sallanır.				

Davranış	Evet	Hayır	Yaşı (ay)	Bebeğinizde/Çocuğunuzda Gözlediğiniz Davranışa İlişkin Detaylar*
Elini veya parmağını gözüne bastırır (Özellikle görme yetersizliği olan çocuklar).				
Başını sağa sola sallar, bunu arada bir tekrar eder.				
Ayaktayken ileri-geri sallanır veya kendi etrafında döner.				
Parmak ucunda yürür.				
Sıklıkla elleriyle kuş uçuşu hareketi yapar ya da parmaklarını hızlı hızlı kıpırdatır.				
Taş zemin, kum, çimen gibi yüzeylere çıplak ayakla –hatta bazen ayakkabıyla- basmayı reddeder.				
Yıkanmaktan hoşlanmaz (Örneğin banyo yaptığı sırada sürekli ağlar, kendini kasar.).				
Dişlerini ve/veya saçlarını fırçalamayı reddeder.				
Tırnağını ve/veya saçını kestirmeyi reddeder.				

Not: Bu tablo MEB'in (2018), <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2020915910732-Erkencocukluk.pdf> sitesindeki "Özel Eğitime İhtiyacı Olan Bireyler İçin (0-36 ay) Öğretim Programı" ndan (9) yararlanılarak hazırlanmıştır.

* 0-2 yaş (0-24 ay) arasındakiler bebek, 2-3 (25-36 ay) yaş arasındakiler küçük çocuk olarak düşünülmelidir.

SORU

Bebeğimin/küçük çocuğumun duyularının, motor sistemiyle bütünleşik çalışarak gelişmesi için neler yapabilirim?

Duyu-motor bütünleme sorunları yaşayan bebeğiniz/küçük çocuğunuz için yapabilecekleriniz arasında ağız, yüz ve vücut masajları ile Wilbarger Fırçalama Protokolü'ne uygun olarak evde kendinizin de yapabileceği vücut fırçalaması (özel bir duyu-motor bütünleme fırçasıyla* yapılan) ve eklemlere uygulanan özel hareketlerden (eklem sıkıştırma) oluşan bir dizi uygulama bulunmaktadır.

* Videolarda kullanılan duyu-motor bütünleme ya da duyu fırçası adı verilen özel fırçaları nasıl temin edebileceğinizi ve en önemlisi nasıl kullanmanız gerektiğini mutlaka ergoterapistinize veya fizyoterapistinize danışınız.

Bebeğinizle/küçük çocuğunuzla yapacağınız her türlü etkinlikte, günlük yaşam becerileri ve oyunlarda kullanmanız gereken yöntemlerden biri de el-el altında ipucudur. El-el altında ipucuyla ilgili ayrıntılı bilgi ve bunun nasıl uygulanacağı Çoklu Yetersizlik Grubu 2. Kademe Aile Eğitimi Kitabı "Serbest Zaman Aktiviteleri" bölümünde ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Bunun dışında, aşağıda bebeğiniz/küçük çocuğunuzun dokunsal hassasiyetini onun günlük yaşam kalitesini bozmayacak hâle getirmek için yapabileceğiniz bir etkinlik örneği yer almaktadır.

ETKİNLİK 1: Sakinleşiyorum, Rahatlıyorum!

Etkinliğin Amacı: Bebeğimin/küçük çocuğumun dokunma ve taktil (Bu terimle ilgili ayrıntılı bilgi için Fiziksel Yetersizlik Aile Eğitimi Kitabı'nın ilgili bölümlerine bakınız.) duyularındaki hassasiyeti optimal (uygun, kabul edilebilir) hâle getirme, farklı ağırlıklar veya malzemeler kullanılmış materyaller aracılığıyla onun sakinleşmesini, uykuya geçişini sağlaması.

Neler Öğreneceğim?: Bu etkinliğin sonunda bebeğimin/küçük çocuğumun otururken, yatarken veya ayaktayken yapması gereken bir durumla ilgili onun dokunsal hassasiyeti-

nin, yaptığı/yapması gereken o davranış veya beceriyi en az etkilemesi için gerekenleri öğreneceğim. Bu öğrendiklerimi bebeğime/küçük çocuğuma birçok farklı davranış ve beceriyi kazandırmada kullanabileceğim.

Gerekli Materyaller: Ağırlık battaniyesi, ağırlık yeleği, el ve ayak ağırlıkları (Bu materyalleri hazır olarak satın alabileceğiniz gibi evinizde kolayca bulunabilecek ya da uygun fiyata satın alabileceğiniz malzemelerle kendiniz de hazırlayabilirsiniz). Bu konuda "Ağırlık battaniyesi (weighted blanket) nasıl hazırlanır?" sorusunu arama motorlarına yazarak karşınıza çıkan Türkçe ya da İngilizce genel ağ sitelerindeki talimatları veya videoları inceleyebilirsiniz. Ayrıca bu bölüm için verilmiş video ipucunu izlemenizi tavsiye ederiz. Bu videoda, ağırlık yeleğini evde hazırlamak için çocuğunuzun kullandığı kumaş bir yeleğin çeşitli yerlerine cepler dikip bunların içine kum, taş, nohut, pirinç vb. malzemeler koyup cebin açılmamasını sağlayacak şekilde nasıl dikebileceğiniz gösterilmiştir. Özellikle sporcuların antrenmanlar için kullandığı veya fizyoterapistinizin bebeğinizle/küçük çocuğunuzla çalışırken kullandığını görebileceğiniz el ve ayak ağırlıklarını ise ağırlık yeleğinin cebini diğer gibi hazırlamanız mümkündür. İçlerindeki malzeme hem hafiften (örneğin elyafla veya yünle hazırlananlar) ağıra doğru olacak şekilde hem de dokunsal olarak farklı bir uyaran sağlayacak şekilde seçilebilir. Bu ağırlık torbalarını bir kumaşa dikerek cırtl bantlarla çocuğunuzun el ve/veya ayak bileklerine bağlayabilirsiniz. Bu el ve ayak ağırlıklarının da nasıl hazırlanabileceği aynı video ipucunda yer almaktadır.

! DİKKAT

Bu malzemeleri hazırlarken özellikle de nasıl ve ne zaman, ne kadar süreyle kullanacağınız konusunda, mutlaka ergoterapistinize veya fizyoterapistinize danışınız..

Bu Etkinliği Ne Zaman Yapabilirim?/Ortam: Bu etkinlik, bebeğin/küçük çocuğun herhangi bir ses, kalabalık ortam veya görsel karmaşadan rahatsız olduğu durumlarda sakinleşmesi için, yemek yerken (ağırlık yeleği veya el-ayak ağırlıkları tercih edilmelidir) oturması gerektiğinde, banyo veya uyku öncesinde yapılabilir. Ayrıca öfke nöbetlerinin azaltılmasında da işe yarayacaktır. Ayrıca, bebeğin/küçük çocuğun sakinleşmesini kolaylaştırmak için onu rahatsız eden uyaranların (ışık, gürültü, yankı/eko) bulunduğu ortamdan ayırıp sessiz ve mümkünse tanıdığı bir odada/mekânda olmasını sağlamalısınız.

Etkinliğe Başlayalım:

1. **Bebeğim/küçük çocuğum bir uyarandan fazla etkilenecek kendine ve/veya karşısındakine zarar vermeye başladı.** (Daha çok bir yaşından sonraki bebek ve küçük çocuklarda kullanılabilir.)
 - Böyle bir durumda bebeğinizdeki/çocuğunuzdaki öfke davranışlarını tetikleyen ortamdan hemen uzaklaşınız.
 - Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun tanıdığı bir odada/mekânda onu oturtunuz ya da yatırınız.
 - Hala sakinleşmediyse onu rahatsız etmeyecek kadar sıkı şekilde bir müddet kucağınızda tutunuz. Ona ağırlık battaniyesi sembolünü (görme yetersizliği olan bebekler ve küçük çocuklar için dokunsal, az gören veya görme yetersizliği olmayanlar içinse resim veya fotoğrafla hazırlanmış sembol (bkz. "Çoklu Yetersizlik 4-6 Yaş Aile Eğitimi Kitabı İletişimin Desteklenmesi/ADİ Sistemleri" ve "Çoklu Yetersizlik 1. Kademe Aile Eğitimi Kitabı Yardımcı Teknolojiler" bölümleri) gösterdikten ve üzerine ağırlık battaniyesini örtteceğinizi söyledikten (işitme yetersizliği olan veya olmasa dahi konuşamayan bebeklere/küçük çocuklara da mutlaka söylenmeli) sonra battaniyeye dokunmasını sağlayınız ve/veya battaniyenin kendisini gösteriniz. Böylece sembolünü gösterdiğiniz materyalin gerçek hâlini yani gerçek materyali/nesneyi kullanmış olacaksınız.
 - Bebeğinizi/küçük çocuğunuzu rahat nefes alacağı şekilde ağırlık battaniyesine sarınız veya onu bir kanepeye yatırarak üstüne ağırlık battaniyesini örtünüz. Sakinleştikten sonra battaniyeyi üzerinden almadan önce bunu ona söyleyiniz. Eğer bebeğinizde/küçük çocuğunuzda görme yetersizliği varsa ve/veya henüz konuşamıyorsa 'bitti' işareti (bkz. "Çoklu Yetersizlik 4-6 Yaş Aile Eğitimi Kitabı İletişimin Desteklenmesi/ADİ Sistemleri" ve "Gelişimi Desteklemede Yararlanılacak Stratejiler ve Oyun" bölümleri) yapınız.
2. **Bebeğim/küçük çocuğum (masada) oturarak yemek yemiyor/oyun oynamıyor.** (Daha çok bir, bir buçuk yaşından sonraki bebek ve küçük çocuklarda kullanılabilir.)
 - Duyu-motor bütünleme sorunu olan bebekler/küçük çocuklar için yerde, sandalyede veya koltukta birkaç saniyeden uzun oturmak ciddi bir sorun olabilir. Bu nedenle yemek veya oyun için oturduğunda hemen ya da bir iki saniye sonra mızızlanmaya ve hareketlenmeye başlayabilir. Böylece yaşına ve motor becerilerine göre kendisini geriye doğru iterek, emekleterek, kalkıp zıplayarak, kendi etrafında dönerek ya da yürüyerek oradan uzaklaşmak isteyebilir. Bu durumda yemekten önce veya oyun için bir yere oturmadan önce yukarıda açıklanan duyu-motor bütünleme fırçası ile bebeğinizi/küçük çocuğunuzu rahatlatabilirsiniz. Bunun ardından ona ağırlık yeleği veya el ve ayak ağırlığı (fizyoterapist veya ergoterapistinizin tavsiyesine göre bunlardan herhangi biri kullanılabilir) sembolünü (görme yetersizliği olan bebekler/küçük çocuklar için dokunsal, az

gören veya görme yetersizliği olmayanlar için resim veya fotoğrafla hazırlanmış sembol) gösterdikten ve ağırlık yeleğini giydireceğinizi (el ve/veya ayaklarına ağırlıkları takacağınızı) söyledikten (işitme yetersizliği olan veya olmasa dahi konuşamayan bebeklere/küçük çocuklara da mutlaka söylenmeli) sonra bunlardan hangisini kullanacaksanız o malzemeye dokunmasını sağlayınız ve/veya o malzemeyi bebeğinize/küçük çocuğunuza gösteriniz.

- Yukarıda açıklanan uygulamanın işe yaraması için rutin hâle gelmesi önemlidir. Bu nedenle ilk birkaç seferde bebeğiniz/küçük çocuğunuz bu durumu reddeder veya her şeye rağmen ayağa kalkmak isterse sabırlı olmanız ve uygulamayı her seferinde düzenli şekilde yapmanız gerektiğini unutmayınız. Kendini geriye iterek, emeklemeyerek veya ayağa kalkarak oradan uzaklaşmakta ısrarcı olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun omuzlarından hafifçe bastırarak ona yerinde kalmasını söyleyebilir, aynı anda "otur" işaretini yapabilirsiniz.

! DİKKAT

Bebeğiniz/küçük çocuğunuz bunun tam tersi, yürüyebildiği halde hiç ayağa kalkmıyorsa ya da ağır fiziksel yetersizliği nedeniyle vücudunun desteğe ihtiyacı varsa fizyoterapistiniz size ona özel sandalye (üçgen sandalye, vücut ateli, baş tutma aparatı gibi) vb. materyaller önerecektir. Bu durumda yukarıda belirtilen ağırlık yeleği ve el ve ayak ağırlıkları yerine, ne yaparsanız onun dokunsal sembolünü gösterip, işaretini yapabilirsiniz (Örneğin yemek saati için 'yemek' işareti ve dokunsal veya resim ya da fotoğraf sembolü). Yemek öncesinde bebeğinizin/küçük çocuğunuzun oturma pozisyonunda kalabilmesi için canlılığını sağlamak amacıyla fırçalama ve eklem sıkıştırma hareketleriyle özellikle ağız çevresinin uyarılması için ergoterapistinizin verdiği masaj hareketlerini yapabilirsiniz.

3. Bebeğim/küçük çocuğum banyo yapmak istemiyor.

4. Bebeğim/küçük çocuğum banyodan çıkmak istemiyor.

- Çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların doğumlarından itibaren yaşamlarının ilk yıllarında suyla temasa ve yıkanmaya verdikleri tepki oldukça farklılaşabilir. Çoklu yetersizliği olan bir bebek/küçük çocuk suyla oynamaktan ve banyo yapmaktan çok hoşlanırken bir diğeri tam tersi ciddi reddedici davranışlar gösterebilir. Her iki durumda

da bu, siz anne babalar için zorluk oluşturmaktadır. Bu nedenle aşağıda bulunan tavsiyeleri yerine getirmenizin işe yarayacağı düşünülmektedir.

- Banyo öncesinde özellikle yıkanmayı sevmeyen bebekler/küçük çocuklar için rahatlatıcı bazı egzersizler yapınız (fırçalama, hareketli oyunlar vb.) ve banyodan hemen önce yıkanma sembolünü ve işaretini göstererek ona banyo yapacağını söyleyiniz.
- Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun yıkanmaya karşı tepkisi ne olursa olsun, banyo öncesinde yıkanma sırasında kullanacağı lif, havlu, şampuan vb. eşyalarını ve yıkandıktan sonra giyeceği iç çamaşırı, eşofman, kazak, çorap gibi kıyafetlerini birlikte hazırlayınız.
- Banyo yapmaya ilişkin dokunsal veya görsel sembol ile banyo yapma işaretini banyo öncesinde mutlaka kullanınız. Banyo bittikten sonra ise "bitti" işaretiyle birlikte yıkanmanın bittiğini sözel olarak da belirtiniz.

Görsel 1 Betimleme: Küvette banyo yaptırılan bir bebek

Başarımı Değerlendiriyorum:

Yukarıdaki etkinlikle ilgili yaptıklarınızın işe yarayıp yaramadığını anlamak için aşağıdaki tablodan yararlanabilirsiniz. Bu tabloyu etkin şekilde kullanabilmeniz için oturarak oyun oynamaya ait bir örneği tabloda görebilirsiniz. Tabloyu istediğiniz kadar çoğaltarak kullanabilirsiniz:

Zorlayıcı Davranış/Tarih	Öfke Nöbetini Durdurma/Sakinleştirme	Yemek Yeme	Oyun Oynama	Uykuya Geçiş
11/01/2022 Notlarım:			Bebeğim/küçük çocuğum özellikle renkli ve kavrayabileceği toplarla oynamayı çok seviyor. Ancak yerde oturma süresi çok kısıtlı. Onunla yerde top yuvarlama ve karşısındaki top atma oynamadan önce fırçalama ve eklem sıkıştırma yaptım. Sonra "oyun" dokunsal sembolünü ve işaretini yaptım. Ardından ağırlık yeleğini giydirdim. Fiziksel olarak desteğe ihtiyacı olduğu için onu bacaklarımın arasına oturtup gövdeyle sırtını destekledim. El-el altında ipucuyla "top" işaretini yaptım. Karşımızdaki kişi topu atınca tutup "top" dedim. Sonra "Haydi atalım." diyerek fiziksel ipucuyla topu karşıya doğru yuvarlamasını sağladım. Ardından "Şimdi top bize gelecek." deyip el-el altında ipucuyla yine top işaretini yaptım. Bu şekilde bir dakika kadar oynayabildik.	
.../.../20.. Notlarım:				
.../.../20.. Notlarım:				

İlk Yıllarda Üzerinde Durulması Gereken Öz Bakım Becerileri

Çoklu yetersizliği olan bebeklerde/küçük çocuklarda, var olan yetersizlikler ve eşlik eden sağlık sorunlarının sayısı ve seviyesine göre tüm öz bakım becerilerini desteklemek için anne babaya çeşitli ipuçları verecek olan kişiler erken çocukluk dönemindeki yetersizliği olan çocuklarla çalışma deneyimi olan kişiler olmalıdırlar. Ancak, insan gelişimini iyi bilen ve gelişim alanlarının her bireyde aynı sırada ama farklı hız ve zamanlarda ilerlediğine ve böylece her çocuğun öğreneceğine inanan tüm uzmanlar size destek olabilir. Bu noktada ister bir uzmanla bire bir isterseniz çeşitli uzman ve eğitimcilerden oluşan bir ekiple çalışın, bebeğinizle/küçük çocuğunuzla ilgili uzmanlara yol gösterecek en doğru bilgiler ancak sizin tarafınızdan verilebilir. Bebeğinizde/küçük çocuğunuzda gözlemlediğiniz her davranışı, onun güçlü ve geliştirilmesi gereken yanlarını olduğu gibi aktarmanız, uzman ve eğitimcilerin bebeğiniz/küçük çocuğunuz ve sizin için planlayacakları hizmetlerin gelişmesine yardımcı olacaktır (10).

Tipik gelişim gösteren çocuklarda da yaşamın ilk üç yılındaki yemek yeme, giyinme-soyunma, tuvalet, banyo yapma, saç tarama, dişini fırçalama gibi öz bakım becerileri genellikle anne babalarca yerine getirilir. Bu öz bakım becerilerinin çocuk tarafından yardımla ya da tamamen bağımsız şekilde gerçekleştirilmesi ise biraz çocuğun mizaç özelliklerine biraz da anne babanın çocuk yetiştirme tutumlarına bağlıdır. Bazı anne babalar tipik gelişim gösteren çocuklarının her türlü öz bakım ihtiyacını kendileri karşılamakta ısrarcıdır. Bu, aynı zamanda içinde yaşanılan ülkenin, kültürün özellikleriyle ve içinde yaşadığımız dönemde zamanı verimli şekilde kullanmak zorunda olmamızla da ilgilidir. Zira öz bakım becerilerinin belli bölümlerini veya tamamını yerine getirebilecek gelişime sahip olsa da küçük çocukların yerine bunu sizlerin yapması zamandan kazanma ve beceriyi doğru şekilde yerine getirme anlamına gelmektedir (4, 8).

! DİKKAT

Yetersizliği olan çocuklarda tuvalet eğitimi de dâhil tüm öz bakım becerilerinin ediniminde gecikme olması çok doğaldır. Bu doğal gecikme, çoklu yetersizliği olan bebeklerde/küçük çocuklarda daha belirgindir. Yine de her bir çocuğun kendi özelliklerine ve anne babalarının bu konudaki tutumlarına göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle tuvalet eğitimi, diğer öz bakım becerilerinin gelişiminin bağlı olduğu etkenler dışında fizyolojik olgunlaşmaya da bağlıdır. Tipik gelişim gösteren çoğu çocuğun idrar torbasındaki doluluğu hissetmesi ve idrarını tutabilmesi için gerekli üriner sistem olgunluğuna üç yaş civarında eriştiği bilinmektedir. Çocuğunuz üç yaşına yaklaştığı halde, gündüzleri kuru kalma süresi uzamıyorsa ve bezine tuvaletini yapma konusunda bir düzen göstermiyorsa tuvalet eğitimiyle ilgili bir şey yapmadan önce uzman bir üroloğa (özellikle küçük çocuklarla çalışan) başvurmanız önemlidir.

Aşağıda, ilk yıllardan itibaren önemli bir öz bakım becerisi olarak düşünülmesi gereken giyinme-soyunma ile ilgili bir etkinlik örneği yer almaktadır.

ETKİNLİK 2: Giyinmek Eğlenceli!

Etkinliğin Amacı: Bebeğimin/küçük çocuğumun giysilerini giydirirken ve çıkarırken bunun farkında olmasını ve giydirme işlemine vücudunu hareket ettirerek katılmasını sağlama.

Etkinliği Geliştirmek İçin Öneriler: Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun çoklu yetersizlikten etkilenme seviyesinin şiddetine göre ilk amacınız üzerine bazı giysi parçalarının giydirildiğini fark etmesi olsa da bunu yaparken mutlaka giysilerinin isimlerini söyleyiniz. Zaman geçtikçe her bir giysinin dokusunu isimlendiriniz (penye, yünlü gibi) ve giyinme sırasında vücudunun ilgili parçalarını hareket ettirerek size yardımcı olup olmadığına dikkat ediniz. Giyinmenin yanı sıra soyunmayı da yardımla ve bağımsız şekilde yapabilme, zamanla aynı türdeki giysiler arasında seçim yapabilme becerisi kazanmak için de yeni amaçlar belirleyebilirsiniz. (Giyinme-soyunma sırasında bebeğinizin/küçük çocuğunuzun vücut parçalarını da hem dokusal hem de sözlü olarak belirterek aynı zamanda onun vücudunun el, ayak, gövde gibi bölümlerini öğrenmesine de destek olabilirsiniz.)

Neler Öğreneceğim?: Bu etkinliğin sonunda bebeğimin/küçük çocuğumun giysilerini giyerken ve çıkarırken bunun farkında olmasını, vücudunu hareket ettirerek giydirme işlemine katılmasını sağlamayı öğreneceğim.

Gerekli Materyaller: Evde ve dışarıda giyilen, bebek tulumu, iç çamaşırı, tişört, pantolon, etek, elbise, hırka, mont, çorap, ayakkabı, şapka, bere de dâhil her türlü giysi.

Bu Etkinliği Ne Zaman Yapabilirim?/Ortam: Bu etkinlik bebeğin/küçük çocuğun herhangi bir giysi giymesinin ya da çıkarmasının gerektiği zamanlarda (banyo zamanı, dışarı çıkma zamanı gibi) yani bu beceriye ihtiyaç duyulduğunda yapılmalıdır. Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun yaşına göre onu güvenli bir yere yatırarak veya onu vücudunun iyi desteklendiği bir yere oturarak giyinip soyunmasını sağlayabilirsiniz.

Etkinliğe Başlayalım: Aynı zamanda bir günlük yaşam becerisi olan bu etkinliği yaparken şu adımları izleyebilirsiniz.

- Bebeğinizi/küçük çocuğunuzu yıkamadan önce onunla birlikte banyo sonrasında giyeceği giysileri çekmecelerden alınız. Bu sırada onunla devamlı konuşarak hangi giysiyi aldığınızı söyleyiniz ve giysiyi kucağına/eline veriniz.

- Seçtiğiniz giysileri banyo sonrasında onu giydirdiğiniz odaya, her zaman aynı yerde olmasına önem vererek bırakınız. Örneğin bebeğin/çocuğun yatağının yanındaki sandalyenin üstü gibi.
- Banyo bittikten sonra onu giydirirken her bir parça kıyafeti ve onunla ilgili hareketi isimlendiriniz. "Bak şimdi sana atletini giydireceğim. Bu, penye bir atlet. Önce atletini başından geçirelim (O sırada hafifçe başına ve boynuna dokununuz ve giydirilmek üzere başını uzatmak için herhangi bir çaba gösterip göstermediğini anlamak için beş-altı saniye kadar bekleyiniz. Eğer başını hareket ettirmezse yavaşça boynundan destekleyerek atleti başından geçiriniz.). Şimdi sağ kolunu uzat bana bakalım (O sırada hafifçe sağ koluna dokununuz ve kolunu size uzatmak için herhangi bir çaba gösterip göstermediğini anlamak için beş altı saniye kadar bekleyiniz. Kolunu uzatmazsa fiziksel yardımla kolunu atlettten geçirmesi için onu destekleyiniz.). Aferin! Şimdi de sol kolunu giydirelim (Bu sefer aynısını sol kolu için de yapınız.). Çok güzel oldu! Bana yardımcı olduğun için teşekkür ederim." diyerek tüm giysilerini bu şekilde giymesine yardımcı olabilirsiniz.

! DİKKAT

Aslında giysileri çıkarmak yani soyunmak giyinmekten biraz daha kolaydır. O nedenle yukarıda ayrıntılı şekilde söz edilen banyo sonrası giyinme etkinliğinden önce, bebeğinizin/küçük çocuğunuzun soyunması için de buna benzer bir yol izlemeniz gerekmektedir.

Bebeğinizde/Küçük Çocuğunuzda Görülebilecek Diğer Sorunlar

Yetersizliği olan birçok çocukta uykuya geçmede problem, gündüz uzun süre uyuma ve bunun sonucunda gece çok geç uyuma ya da hiç uyumama, gece yarısı kalkıp bir daha uyumama, uyku süresinin çok kısa olması gibi durumlar görülebilir. Çoklu yetersizliği olan bebeklerde/küçük çocuklarda ise ailelerin bildirdiği en büyük sorunlardan birisi de uyku düzensidir (11, 12). Özellikle 0-6 yaş arasındaki çocuklarda, akşam saat 20.00 sonrasında ciddi bir melatonin salgısı oluşmaktadır. Halk arasında büyüme hormonu olarak da bilinen melatonin, tüm insanlarda akşam saatlerinde salgılanan ve vücudun işlevlerinin yavaşlamasına, bir nevi sakinleşme hatta dinlenme safhasına geçmesine neden olan, kısacası kişiyi uykuya hazırlayan önemli bir hormondur ve küçük yaşlardaki salgılanma oranı ileri yaşlara göre daha fazladır. Bu hormon dünyaya gelen bir bebeğin fiziksel ve zihinsel gelişimi için çok büyük önem taşımaktadır (13). Bu nedenle, tüm bebekler/küçük çocuklar gibi çoklu yetersizliği olan bir bebeğin/küçük çocuğun da en geç 21.00'de derin bir uykuda olması gerekmektedir.

dir. Ayrıca bebeğin/küçük çocuğun yattığı odada ışık bulunmaması hormonun doğru miktarda salgılanmasını artırır zira vücut, ışığa maruz kaldığında gündüz olduğunu zannederek canlanma seviyesine geçmek için melatonin salgısını azaltmaya başlar ve durdurur. Bebeğinizde/küçük çocuğunuzda uyku saati, süresi ve zamanı sorunları varsa aşağıdaki etkinlikte yer alan noktalara dikkat ederek onun uykusunu düzenleyebilirsiniz.

ETKİNLİK 3: Uyusun da Büyüsün!

Etkinliğin Amacı: Bebeğiniz/küçük çocuğunuz için işe yarar bir uyku rutini oluşturma.

Neler Öğreneceğim?: Bebeğimin/küçük çocuğumun uykuya geçişini kolaylaştırmayı sağlayacak bir uyku rutini oluşturmaya öğreneceğim.

Gerekli Materyaller: Uyku sembolü, dokunsal veya sesli bir kitap, müzik çalan herhangi bir cihaz.

Bu Etkinliği Ne Zaman Yapabilirim?/Ortam: Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun uykusunun düzenli olmasına çalıştığınızdan bu etkinlik varsa gündüz uyku saatlerinde ve gece de 20.00 ile 21.00 saatleri arasında rutininin başladığı yer neresiyse (örneğin banyo) oradan başlayıp sonrasında bebeğinizin/küçük çocuğunuzun odasında sakin bir ortamda yapılmalıdır. Gündüz uykularının da gece uyuduğu yerde olmasına özellikle dikkat etmeniz, onun daha hızlı bir şekilde uyku düzenine kavuşmasını sağlayacaktır.

Etkinliğe Başlayalım: Aşağıda, sizin için uyku öncesinde bebeğinizin/küçük çocuğunuzun yaşına ve gelişimsel kapasitesine göre ayarlanabilecek basitten karmaşığa doğru ilerletilebilecek örnek bir uyku rutini oluşturulmuştur:

- Uykuya geçmede en önemli hususlardan biri kişinin sakinleşmesi olduğundan, bebeğinizin/küçük çocuğunuzun yemek sonrasında, hareketli bir oyundan sonra ve yoğun bir fizyoterapi seansı sonrasında hemen uykuya geçmesi mümkün olmayabilir.
- Uyku rutini için bebeğinizi/küçük çocuğunuzu sakinleştiren bir veya birden fazla etkinliğe karar veriniz. Örneğin ılık bir banyo yapmak, dinlendirici bir müzik dinlemek, anneyle birlikte kitap (dokunsal, sesli vb.) okumak, bebeğinizin/küçük çocuğunuzun rahatlamasını sağlayacak yavaş ve ritmik bir hareket yaparken annenin ona şarkı söylemesi veya bunlardan birkaçının art arda yapılması onun uykuya geçişini kolaylaştırabilir. Bunun ardından dişlerin fırçalanması (6 aylıktan itibaren diş macunu kullanmadan bebekler için üretilmiş yumuşak ve kılsız (kaliteli plastik) diş fırçaları kullanılabilir), pijamaların giyilmesi, yatağa yatış, yataktayken ona kısa bir hikâye okuma, şarkı söyleme veya dua okuma gibi birbirini her gece aynı sırayla takip eden hareketler, bir süre sonra bebeğiniz/küçük çocuğunuz tarafından anlaşılmaya başlanacaktır. Burada en önemli noktalardan biri, her

uyku öncesinde özellikle de akşam uykusundan önce ihmal etmeden ona “uyku”nun dokunsal sembolünü göstermeniz ve aynı anda işaretini de yapmanızdır.

- Çoklu yetersizliği olan bebeğinizi/küçük çocuğunuzu -eğer gece sizinle aynı odada olmasını ve onu gözlemenizi gerektirecek önemli bir sağlık sorunu bulunmuyorsa- yedi aylıktan itibaren kendi odasında yatırabilirsiniz. Bunun öncesinde ise sizinle aynı odada uyusa bile onu yatağınıza almaktan kaçınınız. Zira bu, çok kısa sürede bebek ve sizin için kolay ve rahatlatıcı bir hâle gelerek belki de yıllarca sürebilecek bir alışkanlığa dönüşebilir.
- Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun uykuya dalışını kolaylaştırmak için ayağınızda veya bir örtü içinde hızlıca sallamak yerine, kısa süreli olarak kucağınızda ritmik hareketlerle yavaşça sallayabilirsiniz. Hemen ardından onu yatağına bırakarak sakın ve yumuşak bir sesle (rutininizde de varsa) bir şarkı söyleyip sırtını yumuşak hareketlerle birkaç dakika sıvazlandıktan sonra uyumamış bile olsa yanından ayrılınız.

! DİKKAT

Özellikle prematüre/erken doğan bebekler ve nörogelişimsel yetersizlikleri olan bebeklerin beyinleri çok hassas olduğundan onları hızlıca sallamak potansiyel olarak beyne zarar veren, epilepsi nöbetlerini tetikleyen veya sarsılmış bebek sendromuna yol açan bir durum olabilir. Sarsılmış bebek sendromu, daha çok fiziksel şiddete uğrayan veya yüksek bir yerden düşürülen bebeklerde nörolojik hasara sebep olan ve görme yetersizliği sebepleri arasında yer alan bir durumdur (14).

Saç tarama ve diş fırçalama gibi öz bakım becerileri tipik gelişim gösteren bebekler ve küçük çocuklarda da genellikle anne veya ona devamlı bakan bir yetişkin tarafından gerçekleştirildiğinden, çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun saçını tararken ve dişini fırçalarken, gerçek nesnelerden, dokunsal sembollerden, resim veya fotoğraf sembollerinden ve dokunsal işaretlerden yararlanarak ve gerekiyorsa ona fiziksel ipucu vererek bu becerileri bağımsız olarak yapması için gerekli zemini hazırlamaya başlayabilirsiniz (15, 16).

SORU

Bebeğimin/küçük çocuğumun öz bakım becerilerinin gelişimini ve ihtiyaç duyduğu destek miktarını nasıl anlayabilirim?

Bebeğimin/küçük Çocuğumun Öz Bakım Becerilerindeki Performansını Değerlendiriyorum: Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun yemek yeme, giyinme-soyunma, banyo yapma, tuvalet, saç tarama, diş fırçalama gibi öz bakım becerilerindeki performansını aşağıdaki kontrol listesiyle değerlendirebilirsiniz. Bu listede her bir öz bakım becerisiyle ilgili bir örnek verilmiştir. Siz bu listeyi çoğaltarak farklı davranışlar için de değerlendirme yapabilirsiniz.

Öz Bakım Becerisi	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	Açıklama*
Beslenme (Yemek Yeme)				
Örnek davranış: Yemek yerken kullanılan çatal, kaşık gibi aletleri eline aldığı anda ağzına götürür.				
Soyunma				
Örnek davranış: Topuğuna kadar çekilmiş olan çorabını çıkarır.				
Giyinme				
Örnek davranış: Annesinin başından ve kollarından geçirdiği tişörtü gövdesini kapatacak şekilde aşağıya çeker.				
Banyo Yapma				
Örnek davranış: Banyo sırasında vücuduna lifi sürmeye çalışır.				
Tuvalet				
Örnek davranış: Tuvaleti geldiğinde bezini çekiştirir.				
Saç Tarama				
Örnek davranış: Annesi saçını tararken sakince bitmesini bekler.				
Diş Fırçalama				
Örnek davranış: Annesinin diş fırçasıyla dişlerini fırçalamasına en az bir dakika süreyle izin verir.				

* Bebeğin/küçük çocuğun var olan yetersizliklerinin türü, sayısı, derecesi ve varsa eşlik eden gelişimsel, davranışsal ve sağlık sorunlarının göz önünde bulundurulması önemlidir. Bu kısma bebeğinizin/küçük çocuğunuzun bu öz bakım becerisiyle ilgili yaşadığı güçlükleri ve yapabildiklerini yazabilirsiniz.

Neler öğrendik?

Bu bölümde, prematüre/erken doğumla dünyaya gelen veya zamanında doğsa dahi önemli bir sağlık sorununa bağlı olarak bir süre hastanede kalması gereken ya da doğumun hemen ardından eve gelen çoklu yetersizliği olan bebeğinizle neler yaşayabileceğinizi, çoklu yetersizliği olan bebeğinizin ilk aylardaki ve sonrasındaki bakımının nasıl yapılacağını, çoklu yetersizliği olan bebeklerde/küçük çocuklarda görülen duyu-motor bütünleme sorunlarından kaynaklı davranışlarının neler olabileceğini, çoklu yetersizliği olan bebeklerin ileriki yıllarda mümkün olduğunca bağımsız olabilmesi için yemek yeme, giyinme-soyunma, tuvalet, yıkanma gibi temel öz bakım becerilerini ve bunların sizin tarafınızdan veya ona devamlı bakan kişi ya da kişiler (büyükanne, baba, bakıcı vb.) tarafından nasıl yapılacağını, çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun bu becerileri anlaması, öğrenmesi ve yapılırken size veya ona devamlı bakan kişiye/kişilere yardımcı olması için onu nasıl destekleyeceğinizi, yetersizliği olan çoğu çocukta görülen uykuya geçme sorununa ilişkin neler yapabileceğinizi ve saç tarama, diş fırçalama gibi daha ileri öz bakım becerilerinin kazandırılmasına ilişkin yapabileceklerinizi öğrendiniz.

Yararlanılan Kaynaklar

- (1) Berk, L. E. (2013). Doğum ve yeni doğmuş bebek. N. Işıkoğlu Erdoğan (Çev. Ed.) ve E. F. Bedel (Çev.). *Bebekler ve çocuklar: Doğum öncesinden orta çocukluğa içinde* (s. 124-159), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. (2012, 7. Baskı).
- (2) Zenciroğlu, A. vd. (2017). *Temel yenidoğan bakımı*. <https://dosyaism.saglik.gov.tr/Eklenti/115479/0/temel-yenidogan-bakimi-kitabipdf.pdf>
- (3) Clark, J. E. (2005). From the beginning: A developmental perspective on movement and mobility. *Quest*, 57, 37-45.
- (4) Bee, H., & Boyd, D. (2009). *Çocuk gelişim psikolojisi*, (Çev. O. Gündüz). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- (5) von Hofsten, C. (1982). Eye-hand coordination in the newborn. *Developmental Psychology*, 18(3), 450-461.
- (6) Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children*. M. Cook (Çev.). New York: International Universities Press. https://sites.pitt.edu/~strauss/origins_r.pdf.
- (7) Fowler, S. (2007). *Sensory stimulation: Sensory-focused activities for people with physical and multiple disabilities*, London: Printwise (Haverhill) Ltd.
- (8) Nagaishi, P. (1993). *First steps: A handbook for teaching young children who are visually impaired*. Blind Childrens Center, Los Angeles, California.
- (9) MEB. (2018b). *Özel eğitime ihtiyacı olan bireyler için (0-36 ay) erken çocukluk özel*

eğitim öğretim programı değerlendirme kitapçığı. <https://www.mayoclinic.org/diseases-conditions/shaken-baby-syndrome/symptoms-causes/syc-20366619>

- (10) Ayyıldız, E. (2020). Erken çocukluk döneminde ağır ve çoklu yetersizliği olan öğrencilerin desteklenmesi. P. Şafak (Ed.), *Ağır ve çoklu yetersizliği olan öğrencilerin eğitiminde stratejiler içinde* (ss. 185-214), Ankara: Vize Yayıncılık.
- (11) Ayyıldız, E. (2012). *Çok engelli görmeyen çocuklar için söz öncesi iletişim becerileri ölçeği'nin geliştirilmesi* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- (12) Thuppall, M., ve Sobsey, D. (2004). Children with special health care needs. F. P. Orelove, D. Sobsey & R. K. Silberman (Eds.). *Educating children with multiple disabilities: A collaborative approach içinde* (s.311-378). Baltimore: Paul Brookes Publishing.
- (13) Lerner, A. B., Case, J. D., Takahashi, Y., Lee, T. H., & Mori, W. (1958). Isolation of melatonin, the pineal gland factor that lightens melanocytes. *J. Am. Chem. Soc.* 80, 2587.
- (14) Mayo Clinic. (2017). *Shaken baby syndrome*. <https://www.mayoclinic.org/diseases-conditions/shaken-baby-syndrome/symptoms-causes/syc-20366619>
- (15) Şafak, P. (2012). *Ağır ve çoklu yetersizliği olan çocukların eğitimi*. Ankara: Vize Yayınları,
- (16) Ayyıldız, E., Güven, Y., & Akçin, F. N. (2021). Söz öncesi iletişim becerileri ve iletişim becerilerinin öğretimi. A. E. Sardohan Yıldırım & M. Eldeniz Çetin (Ed.). *Özel gereksinimli çocuğu olan anne-baba el kitabı serisi: çoklu yetersizlik içinde* (s. 197-223), Ankara: Eğiten Kitap.

BÖLÜM 3

Dr. Öğr. Üyesi Emine AYYILDIZ

**GÜNLÜK RUTİN OLUŞTURMA ve
GÜNLÜK RUTİNE ALIŞTIRMA**

Genel Amaç

Sevgili aileler, bu bölümün amacı; çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunun günlük yaşamı içerisinde gerçekleşen olayları, etkinlikleri anlamasını sağlamak ve bir sonra gelecek olan olay ya da etkinliği tahmin etmesini (bu konuda beklenti oluşturmaları) sağlamak için, onunla yaptığınız her şeyin belirli bir düzen ve tutarlılık içerisinde olmasının yani rutinlerin önemini göstermek amaçlanmıştır. Ayrıca günlük rutinini ya da gün içindeki herhangi bir etkinliğe özel (örneğin bir merkeze giderek oradan aldığı fizyoterapi hizmetinin) rutini anlayan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun rutini beklenmedik bir nedenle bozulduğu takdirde ve bazen de rutini bilerek bozarak onun buna kabul edilebilir tepkiler göstermesi için neler yapabileceğiniz açıklanmıştır.

Kazanımlar

Bu bölümde aileler, bakım verenler aşağıdaki kazanımları edinirler:

- Çoklu yetersizliği olan bebek/küçük çocuk ile gün içerisinde yapılması gerekenleri düzenli şekilde yapmanın önemini kavrar.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği/küçük çocuğu ile günlük rutin oluşturur.
- Günlük rutin içerisindeki olay ve etkinliklerin bazılarını da kendi içinde küçük aşamalara bölmek suretiyle o alt etkinliğe ilişkin de rutin oluşturur.
- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun rutinlerini tutarlı şekilde uygular.
- Düzenli ve belli bir sıra izleyen etkinliklerin çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun tarafından bir süre sonra beklenmeye başladığının farkına varır.
- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun günlük rutini bozulduğunda ve gün içerisindeki herhangi bir etkinliğe ilişkin rutini bozulduğunda ne yapabileceğini öğrenir.
- Çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun günlük rutinini bilerek bozarak onu bu tür beklenmedik durumlara hazırlar.

İçerik

1. Çoklu Yetersizliği Olan Bebeğiniz/Küçük Çocuğunuz İçin Rutin Oluşturma
2. Rutini Tutarlı Şekilde Uygulama
3. Bebeğimin/Küçük Çocuğumun Rutini Bozulduğunda Ne Yapmalıyım? Onu Bu Tür Durumlara Nasıl Hazırlarım?

Açıklamalar

Bu bölümde, çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların etraflarında olan bitenleri fark etmeleri, olan herhangi bir olayın (örneğin beslenme saatinin) hemen ardından başka bir olayın (örneğin masaj saatinin) geldiğini fark etmeleri ve bir süre sonra da bu olayların aynı sırada gerçekleşmesi için beklenti geliştirmelerinin önemi üzerinde durulmuştur. Bu anlamda da siz değerli ailelerin bebeğinizin/küçük çocuğunuzun günlük hatta haftalık programını (bir hafta içinde hangi gün neler yaptığını) düzenli bir şekilde uygulayarak rutin oluşturmanız, bu rutini tutarlı şekilde uygulamanız için gerekli bazı örnekler verilmiştir. Ayrıca bu bölümde, beklenmedik veya istenmedik bir durumda bebeğinizin/küçük çocuğunuzun rutini bozulduğunda ne yapmanız gerektiği hatta rutinine iyice alışan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun herhangi bir rutinini bilerek bozmak suretiyle onun böyle durumlardan fazla etkilenmemesini sağlamak için ne yapmanız gerektiği konusunda da destekleyici bilgi, örnek olay, etkinlik ve videolar yer almaktadır. Bu bölümde 0-2 yaş (0-24) ay arasındaki evlatlarınızdan *bebek*, 2-3 yaş (24-36 ay) arasındaki evlatlarınızdan ise küçük çocuk olarak söz edilmiştir.

Giriş

Çoklu Yetersizliği Olan Bebeğiniz/Küçük Çocuğunuz İçin Rutin Oluşturma

Öğrenmede en önemli unsurlardan biri de tekrarlardır. Aslında tüm canlılar düzenli ve tekrarlanan olayları fark edip, anlayıp, onları beklemeye başlarlar. Bir olay, örneğin öğlen uykusu her gün saat 12.00-13.00 arasında gerçekleşiyorsa bu bir bebeğin ya da küçük bir çocuğun rutindir diyebiliriz. Yetersizliği olan çocukların birçoğunda rutin, öğrenmede adeta kilit bir rol oynamaktadır (1). Otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan, obsesif (takıntılı) düşünceler ve kompulsif (yapılmasının zorunlu hissedildiği) davranışları olan zihinsel yetersizliğe sahip ve bazı üstün zekalı ve yetenekli bireyler, rutinlerine özellikle önem verirler ve rutinleri bozulduğunda ciddi davranışsal ve/veya duygusal sorunlar yaşayabilirler (2). Çoklu yetersizliği bulunan birçok çocuğun da rutinlerle daha iyi ve işlevsel öğrendikleri ve rutinlerine bağlı oldukları bilinmektedir (3, 4, 5). Aslında rutinler, yaşama gözlerini açmış her bebek için rahatlatıcı ve en önemlisi de *bir sonra gelecek olanı bilmeyi destekleyen beklenti oluşturu* rol oynarlar. Örneğin bir bebek onu emzirmek üzere yatağına eğilen annesini gördüğünde bunu anladığını belirtmek için çeşitli hareketler, yüz mimikleri yapar, güler, sesler çıkarır. Elbette bu; bebeğin, çevresindeki insanlar üzerinde bir etkisi olduğunu yavaş yavaş anlamaya başladığı ilk yılın sonuna doğru daha belirgindir (3, 4, 6).

! DİKKAT

Çoklu yetersizliği olan bebeğinizin, özellikle de doğumunu takip eden ilk aylarda uzun süre hastanede kalması, onun ev ortamına ve yaşamını idame ettirisi için gerekli olan beslenme saati, altının temizlenmesi ve huzursuzlandığında yatırılması için kucağa alınması gibi basit ama daha ilerideki öz bakım becerileri ile davranışlarını düzenleme (ilgilendiği, reddettiği kişi, nesne ve olayları belirtme, içinde bulunduğu ortamla ilgili memnurluk memnuniyetsizliğini belirtme vb.) becerilerinin anlaşılması ve kazanılması için çok önemlidir.

SORU

Bebğim büyürken etrafında gerçekleşen olayları daha iyi anlaması ve yaptığı bir etkinlikten yeni etkinliğe geçişte beklemesi, yeni etkinliği tahmin etmesi için neler yapmalıyım?

Aşağıda çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun her gün yaptığı bazı etkinliklerle ilgili onun anlamasını geliştirmek ve rutin oluşturmak üzere yapabileceğiniz bazı basit öneriler yer almaktadır. Görme yetersizliğine ek durumlar yaşayan bebekler/küçük çocuklar için kullanabileceğiniz dokunsal işaret ve dokunsal/nesne sembollerinin yapılışı ve kullanımıyla ilgili ayrıntılı bilgi için “Çoklu Yetersizlik 4-6 Yaş Aile Eğitimi Kitabı İletişimin Desteklenmesi/ADİ Sistemleri” bölümünü inceleyebilirsiniz. Bu işaret ve semboller, görme kaybı olmasa bile çok küçük bebek veya sözel iletişimi olmayan küçük çocuklarla da kullanılabilir. Burada en önemli nokta aşağıda tavsiye edilenleri ilgili günlük rutinden önce ve sonra, her seferinde mutlaka yapmanızdır.

Bebeğimin/Küçük Çocuğumun Günlük Rutinlerini Oluşturuyorum:

Günlük Etkinlik/Olay	Yapılacaklar	Notlarım		
		15.01.2022	16.01.2022	17.01.2022
Yemek Yeme	Çocuğunuzu beslemeden (emzirerek, biberonla, şırıngayla veya kaşıkla) önce "yemek" işaretini yapınız ve aynı anda "Yemek" ya da "Yemek yeme zamanı." deyiniz. Çocuğunuzun elini bu işaretin sembolüne dokundurunuz ve yine "Yemek" deyiniz. Çocuğunuzda görme kaybı yoksa işareti yaptıktan sonra, kaşığı gösteriniz ve dokundurunuz. Bu sırada da konuşmayı unutmayınız. Beslenme bittikten sonra "bitti" işareti yapınız. Sonra da "yemek bitti" işareti yapınız. Tüm bunlar sırasında aynı zamanda konuşmayı unutmayınız.	Kahvaltı: Öğle yemeği: Atıştırma saati: Akşam yemeği:	Kahvaltı: Öğle yemeği: Atıştırma saati: Akşam yemeği:	Kahvaltı: Öğle yemeği: Atıştırma saati: Akşam yemeği:
Bez Değiştirme	Çocuğunuzun bezini değiştirmeden önce "bez değiştirme" işaretini yapınız ve aynı anda "Bezini değiştireceğim." deyiniz. Çocuğunuzun elini bu işaretin sembolüne dokundurunuz, bezi eline veriniz ve yine "Bez" deyiniz. Çocuğunuzda görme kaybı yoksa işareti yaptıktan sonra, bezi gösteriniz ve dokundurunuz. Bu sırada da konuşmayı unutmayınız. Bez değiştirme bittikten sonra "bitti" işareti yapınız. Sonra da "bez değiştirme bitti" işareti yapınız. Tüm bunlar sırasında aynı zamanda konuşmayı unutmayınız.	Kahvaltı: Öğle yemeği: Atıştırma saati: Akşam yemeği:	Kahvaltı: Öğle yemeği: Atıştırma saati: Akşam yemeği:	Kahvaltı: Öğle yemeği: Atıştırma saati: Akşam yemeği:

Günlük Etkinlik/ Olay	Yapılacaklar*	Notlarım		
		15.01.2022	16.01.2022	17.01.2022
Giyin-me-Soyun-ma		Sabah: Dışarıya çıkarken ve eve dönünce: Banyodan önce ve sonra: Akşam uyumadan önce:	Sabah: Dışarıya çıkarken ve eve dönünce: Banyodan önce ve sonra: Akşam uyumadan önce:	Sabah: Dışarıya çıkarken ve eve dönünce: Banyodan önce ve sonra: Akşam uyumadan önce:
Banyo Yapma		20.30:	20.30:	20.30:
Uyku		Öğle uykusu: Akşam uykusu:	Öğle uykusu: Akşam uykusu:	Öğle uykusu: Akşam uykusu:
İlaç Saati		09.00: 21.00:	09.00: 21.00:	09.00: 21.00:

Günlük Etkinlik/ Olay	Yapılacaklar*	Notlarım*		
		15.01.2022	16.01.2022	17.01.2022
Fizyoterapi Seansı (Fizyoterapist tarafından yapılan)		11.00		11.00
Masaj Saati (Fırça, eklem sıkıştırma vb.)		09.30:	09.30:	09.30:
		14.30:	14.30:	14.30:
		20.00:	20.00:	20.00:
Diğer**				

* Rutini oluşturmaya başladığınızda yaşadıklarınızı yazınız. Zaman ilerledikçe, günler geçtikçe çocuğunuzda gördüğünüz değişiklikleri not ediniz.

** Buraya tablonun ilk sayfasında bulunan örneklerden yararlanarak farklı etkinliklerin veya günlük olayların (parka gitmek, marketten alışveriş yapmak gibi) rutinlerini yazabilirsiniz.

Rutini Tutarlı Şekilde Uygulama

Çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun günlük rutinleri, iletişim kurma konusundaki ilgisini geliştirmek ve iletişim becerilerini artırmak için de önemlidir. Ayrıntılı bilgi için “Çoklu Yetersizlik 0-3 Yaş Aile Eğitimi Kitabı Erken İletişim ve Etkileşim Becerileri” bölümüne bakınız. Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun yaşamında yer alan ve her seferinde tutarlı olarak aynı şekilde gerçekleştirilmesi gereken günlük yaşam becerilerine ilişkin rutinleri oluştururken üç temel özelliğe dikkat etmelisiniz (3):

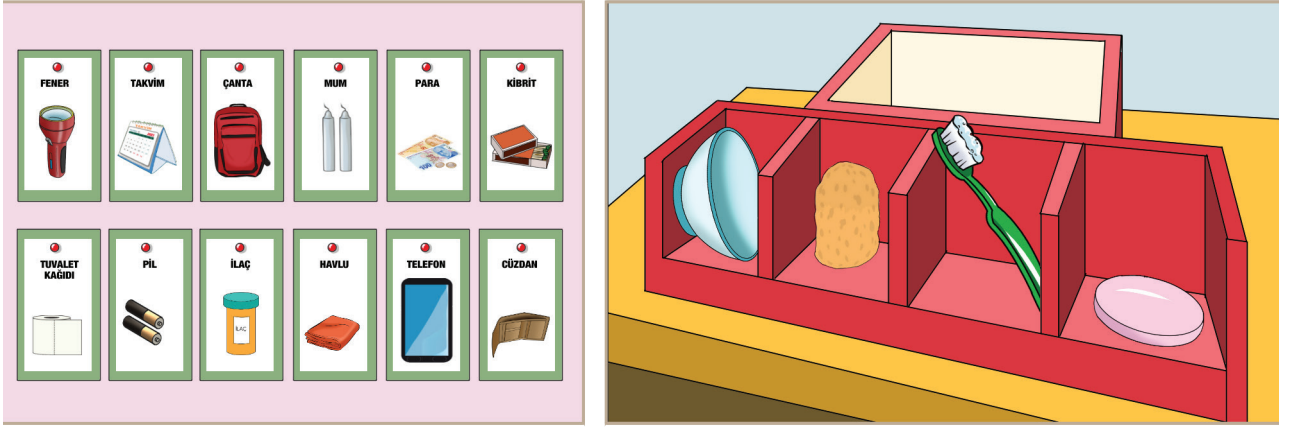
- 1) Tutarlı bir rutinde nasıl olacağı ve ne olacağı belli olan bir başlangıç, orta ve son (bitiş) bulunmalıdır. Örneğin banyo yapma rutinde başlangıç çocuğun soyulması (Bunun için ilk olarak “banyo” sembolü ve işareti kullanılmalıdır), rutinin orta’sı banyo yapmak, son veya bitiş ise banyo bitiminde çocuğun kurulanıp giydirilmesidir (Bunun için mutlaka “bitti” sembolü ve işareti kullanılmalıdır).
- 2) Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun rutinin farklı adımlarına katılması için ona fırsatlar yaratılmalı ya da onun katılımını fark ettiğinizde bu davranışlar teşvik edilmelidir. Örneğin çocuğunuzun bezini değiştirirken hafifçe poposunu kaldırdığını fark ettiyseniz ona, “Çok güzel. Kaldır bakalım poponu. İşte böyle. Bana yardım ediyorsun, aferin sana.” diyebilirsiniz.
- 3) Rutin, mutlaka onun temelini oluşturan bir etkinliğe dayalı olmalıdır. Yukarıdaki tabloda verilen örnek günlük yaşam olaylarının yanı sıra, eve özel eğitim uzmanının veya terapistinin gelmesi, her gün mutlaka parkta gezi yapmak üzere dışarı çıkmak gibi.

SORU

Bebeğimin/küçük çocuğumun bir gün içerisinde yaptıklarını ve yapacaklarını ona gösterebilmek için ne yapmalıyım?

Çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun günlük rutinini öğrenmesi, ayrıca bunun diğer aile üyeleri, akrabalar, ona hizmet veren uzmanlar ve hatta komşular tarafından da bilinmesi için bir “iletişim portfolyosu”na ihtiyaç olacaktır. Aslında bu, bebekle/küçük çocukla ve hatta ailesi ve varsa doktorları, terapistleri ve onunla çalışan eğitimcilerine ilişkin önemli bilgileri içeren taşınabilir bir dosyadır. Bu portfolyonun içerisinde ayrıca bebeğin/küçük çocuğun tüm alanlardaki gelişimsel özellikleri, özellikle nasıl ve hangi yollarla iletişim kurduğu ve rutinleri de yer almaktadır (7). Böylece dışarıdaki bir merkezden hizmet alırken bir akraba ziyaretinde veya markete alışveriş için gittiğinizde bebeğinizi/küçük çocuğunuzun tanımayan kişiler sizin de desteğinizle bu portfolyoda yer alan bilgilere göre bebeğinizle/küçük çocuğunuzla iletişime geçebilir. Bu da onun rutinlerinin bozulmamasını ve hatta farklı zaman ve yerlerde de aynı şekilde gerçekleşeceğinden bebeğiniz/küçük çocuğunuz tarafından yavaş yavaş genelleştirilebilmesini sağlayacaktır. İletişim portfolyosu içerisinde yer alan

etkinliklere ait aşamaları gösteren sayfa ya da sayfalar ise takvim sistemi/kutusu (bkz. Çoklu Yetersizlik 4-6 Yaş Kitabı Gelişimi Desteklemede Yararlanılacak Stratejiler ve Oyun bölümü) olarak adlandırılan ve bir nevi etkinlik çizelgesi olarak iş gören alternatif ve destekleyici bir iletişim yoludur. Çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların zaman kavramını öğrenmelerine, sözcük dağarcıklarını artırmalarına, bir sonraki anda ne olacağının farkında olmalarına ve yaklaşan etkinliklerle ilgili beklenti oluşturmalarına yardımcı olduğu kadar, geçmişte (haftanın belli bir gününde yapılan) yapılan bir etkinlikle ilgili sizinle sözsüz de olsa sohbet etmelerine de destek olur.

Görsel 1 Betimleme: Sol üst köşedeki görsel: İletişim panosunda kullanılmak üzere hazırlanmış, fener, takvim, çanta, mum, para, kibrit, tuvalet kâğıdı, pil, ilaç kutusu, havlu, telefon ve cüzdanın görsel sembolleri.

Sağ üst köşedeki görsel: Çoklu yetersizliği olan bir çocuğun gün içerisinde yapacaklarını gösteren bir takvim sistemi örneği. Kahvaltı için kase, fizyoterapi için fizyoterapi minderinin bir parçası, kişisel temizlik için diş fırçası ve oyun saati için lego yapıma sırasıyla takvim kutusunun bölmelerine yerleştirilmiş

İletişim portfolyosunun sabit bir hâli, bebeğinizin/küçük çocuğunuzun (bağımsız hareket becerileri izin veriyorsa) rahat bir şekilde erişebileceği (bebeğiniz/küçük çocuğunuz yürüyemiyorsa sizin kucağınızda veya oturduğu yerden erişebileceği) bir yerde bulundurulmalıdır. “İletişim Panosu” çocuğunuzun gelişimi açısından önemlidir. Böylece bebeğiniz/küçük çocuğunuz iletişim portfolyosunu ev dışına çıktığında yanında taşıırken rutinlerini gösteren iletişim panosundan ev içinde yararlanacaktır (3, 7). Çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların gündelik yaşamlarında gerçekleşen olay ve etkinlikleri takip edebilmeleri için iletişim panoları kullanılabilir. Bir iletişim panosu, bebeğin/küçük çocuğun bilişsel seviyesine göre, bu yaşlarda haftalık olarak, günlük olarak ve/veya her bir günlük olay ya da etkinlik için ayrı ayrı hazırlanabilir. Bazı bebekler/küçük çocuklar için yukarıda söz edilenlerin hepsi hazırlanabilir.

Aşağıda, bebeğiniz/küçük çocuğunuz için gerekli iletişim panosunu ve iletişim portfolyosunu nasıl oluşturabileceğiniz video ipucu ve örnek etkinlik yardımıyla açıklanmıştır.

ETKİNLİK 1: A.'nın İletişim Portfolyosu

Etkinliğin Amacı: Çoklu yetersizliği olan bebeğimle/küçük çocuğumla ilgili genel iletişim portfolyosu hazırlama.

Neler Öğreneceğim?: Bebeğimin/küçük çocuğumun ev dışındaki ortamlarda insanlarla etkileşime girmesini desteklemek için, içerisinde isminin, aileye ait bilgilerinin (adres, telefon vb.), sevdiği ve sevmediği nesne, etkinlik ve yerlerin, sağlık ve eğitim hizmeti almak üzere gittiği kurumların bilgilerinin, gelişimsel özelliklerinin ve özellikle de iletişim kurmak için tercih ettiği yöntem ya da yöntemlerin yer aldığı bir dosya hazırlamayı öğreneceğim.

Gerekli Materyaller: A.'nın, aile üyelerinin fotoğrafları ve/veya dokusal sembolleri, A.'nın sevdiği ve sevmediği nesne, etkinlik ve yerlerin fotoğrafları ve/veya dokusal sembolleri, A.'nın doğumundan bugüne kadarki sağlık ve eğitim hikâyesini anlatan kısa yazı (tanısı, varsa alerjileri vb.), sağlık ve eğitim hizmeti almak için gittiği kurumların ve bu kurumlarda ona hizmet verenlerin fotoğrafları ve/veya dokusal sembolleri içeren, taşınabilecek boyutta ve içindeki sayfaları değiştirilebilir bir dosya.

Bu etkinlik ne zaman yapılacak?/Ortam: Bu iletişim portfolyosu A. ile ilgili genel bilgileri içermekte olduğundan ev dışındaki tüm iç ve dış mekânlarda yanında olmalı. Eğer iletişim portfolyosunun özel bir yerde kullanılması gerekiyorsa örneğin market alışverişine giderken kullanılacaksa dosyadan A. ile ilgili önemli bilgiler dışındaki portfolyo sayfaları çıkarılıp market alışverişine ilişkin aşamaları ve alınacaklar listesini görsel ve/veya dokusal olarak gösteren sayfalar takılabilir. Eğer istenirse A.'nın dışarıda rutin olarak yaptığı tüm etkinliklere ilişkin ayrı iletişim portfolyoları da hazırlanabilir. Örneğin, doktor kontrolü, parka gitmek, fizyoterapi merkezine gitmek gibi.

Kendimi ve çocuğumun performansını değerlendiriyorum: Hazırladığınız genel iletişim portfolyosu ve bebeğinizin/küçük çocuğunuzun aşama aşama takip etmesini gerektiren farklı etkinliklere ilişkin portfolyoların çoklu yetersizliği olan bebeğiniz/küçük çocuğunuz tarafından anlaşılıp işlevsel olarak kullanılmasını sağlamak için aşağıdaki aylık olarak hazırlanmış kontrol listesinden yararlanabilirsiniz. Bu iki günü içeren listede, hazırlayacağınız iletişim portfolyosu ile aşağıda örnek olarak verilmiş beslenme saati, park gezisi, banyo saati ve uyku saati yer almaktadır. İsterseniz bebeğinizin/küçük çocuğunuzun aşamalarını öğrenmesini istediğiniz diğer etkinlikleri (eve gelen özel eğitim öğretmeniyle çalışma, büyükanne ve dedeyi ziyaret etme, masaj saati gibi) de kontrol listesine ekleyebilirsiniz:

Tarih/ Saat	İletişim Portfolyosu	Beslenme ve Ara Öğün Saati	Park Gezisi	Banyo Saati	Uyku Saati
03.01.2022 Pazartesi	Tüm güne ilişkin notlarım:	08.30: Bugünkü tüm beslenme saatleri için İP’de bulunan ilgili takvim kutusu sayfasını kullanacağım. Notlarım: 12.00: Notlarım: 15.30: Notlarım: 19.00: Notlarım:	11.00: İP’te bulunan park gezisi için hazırladığım takvim kutusu sayfasını kullanacağım. Notlarım: Özel eğitim desteği	11.50: İP’te bulunan banyo saati için hazırladığım takvim kutusu sayfasını kullanacağım. (Gün içinde sadece dışarıya çıktığımızda veya üstünü tamamen değiştirmem gerekince banyo yaptıracam.) Notlarım: 20.30: Notlarım:	13.00: İP’te bulunan uyku saati için hazırladığım takvim kutusu sayfasını kullanacağım. Öğle uykusu ile akşam uykusunun rutini farklı olacak. Notlarım: 21.00: Notlarım:

Tarih/ Saat	İletişim Portfolyosu	Beslenme ve Ara Öğün Saati	Özel Eğitim Merkezinin Gidiş	Banyo Saati	Uyku Saati
04.01.2022 Salı	Tüm güne ilişkin notlarım:	08.30: Bugünkü tüm beslenme saatleri için İP’de bulunan ilgili takvim kutusu sayfasını kullanacağım. Notlarım: 12.00: Notlarım: 15.30: Notlarım: 19.00: Notlarım:	11.00: İP’te bulunan park gezisi için ha- zırladığım tak- vim kutusu sayfasını kulla- nacağım. Notlarım:	11.50: Notlarım: 20.30: Notlarım:	13.00: Notlarım: 21.00: Notlarım:

! DİKKAT

Her ne kadar iletişim portfolyosu hafif olmak zorunda olsa da bebeğinizin/küçük çocuğunuzun günlük rutinin haftanın günlerine veya söz konusu günün içeriğine göre değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle her gün için bir tane iletişim portfolyosu hazırlanabileceği gibi, aynı portfolyoda gerekli zamanlarda sembollerin değiştirilmesiyle tek bir portfolyo dosyası da kullanılabilir. Aynı durum, evdeki iletişim panosu için de geçerlidir.

Aşağıda ise hem iletişim panosunu hem de iletişim portfolyosunu birlikte kullanabileceğiniz örnek bir rutinin nasıl uygulanacağına ilişkin bir etkinlik sunulmuştur:

ETKİNLİK 2: A.'nın Park Gezisi

Etkinliğin Amacı: Bebeğimin/küçük çocuğumun sabit iletişim panosunu ve taşınabilir iletişim portfolyosunu kullanarak gün içerisindeki etkinlikleri tamamlama.

Neler Öğreneceğim?: Bebeğimin/küçük çocuğumun iletişim panosu ve portfolyosundakileri anlaması ve bu tekrarların farkına varmasında bir gelişme olup olmadığını, eğer sorun varsa hem iletişim panosunda hem de iletişim portfolyosunda değişiklik yapmam gerektiğini ve zaman geçtikçe pano ve portfolyaya daha farklı etkinliklerin (örneğin üç yaşından sonra okul öncesi sınıfına başladığında yapması gerekenler) nasıl ekleneceğini öğreneceğim.

Gerekli Materyaller: Bebeğimin/küçük çocuğumun sabit iletişim panosu ve taşınabilir iletişim portfolyosu.

Bu Etkinliği Ne Zaman Yapacağım?/Ortam: Günlük rutini içinde parka gitmek hangi etkinlikten sonra geliyorsa (örneğin kahvaltının hemen sonrasında) o zaman uygulanır.

Etkinliğe Başlayalım: Aşağıda sizin için örnek bir rutin yerine getirme örneği oluşturulmuştur:

Tablo 1. A.'nın park gezisi rutini

Rutin Basamağı	İletişimde Dikkat Edilecek Noktalar	Benim Yapacaklarım	Notlarım*
A., o gün sırada ne olduğunu öğrenmek için odasında duran iletişim panosuna gider (kucakta taşınarak, emekleyerek, yürüyerek, yürüteçle). Bu sırada taşınabilir iletişim portfolyosu da yanında olmalıdır.	Ben, "Kahvaltı bitti. Şimdi sırada ne var bakalım." derim. A.'nın "dışarı" (veya "park") sembolünü –nesne veya resim olabilir– göstermesini beklerim. Eğer çocuğumda görme kaybı varsa veya bu rutine yeni başlıyorsak, sembolü ona ben gösteririm ve ona dokunmasını sağlarım	İletişim panosu, odasında A.'nın ulaşabileceği (eğer yürüyemiyorsa yerde) bir yerde olmalı. İletişim portfolyosu ise taşınabilir, mümkün olduğunca hafif ve basit şekilde oluşturulmuş olmalı.	
A. dışarı çıkmak üzere kapıya doğru gider (kucakta taşınarak, emekleyerek, yürüyerek, yürüteçle).	Onu giydireceğimi belirtmek için, portfolyodaki "mont" sembolünü gösterir/sembolle dokundurur ve işaretini yaparım. "Şimdi montunu giyeceksin" derim.	A'nın montu siyah ve portmantoyla görsel bir zıtlık oluşturuyor. A.'ya "Mont" diyerek beklerim, onun görsel ve/veya dokunsal olarak arama davranışı yapıp yapmayacağına dikkat ederim.	
Anne A.'nın montunu giymesi için ona yardım eder.	Montunu giymesi için A.'ya yardım ettikten sonra montun fermuarı çekmek isteyip istemediğini sorarım. A. başını "evet" veya "hayır" anlamında sallar veya iletişim portfolyosundaki "evet" veya "hayır" işaretini gösterir ya da "evet" veya "hayır" işaretini yapar ya da sözlü olarak yanıt verir.	A.'ya kollarını birer birer uzatmasını söylerim. Bu sırada her bir koluna dokunur ve önce 'sağ kolun' deyip montun kolunu A.'nın sağ koluna, sonra da "sol kolun" diyerek montun diğer kolunu A.'nın sol koluna geçiririm. Sonra fermuarı çekmesi için fiziksel ve/veya sözel olarak desteklerim.	
A. ön kapıya dokunur.	Annesi A.'yı kapıya doğru götürür. "dışarı" dokunsal sembolüne dokundurup, işaretini yapıp, "Dışarı." der. Sonra, "Haydi gidip parkta oynayalım." diyerek kapıyı açar.	A. önündeki kapıya doğru uzanana ya da kapıya dokunana kadar kapıyı açmam. Eğer bekliyor veya te reddüt ediyorsa fiziksel ipucuyla desteklerim.	

Rutin Basamağı	İletişimde Dikkat Edilecek Noktalar	Benim Yapacaklarım	Notlarım*
A. ve annesi parka kadar yürürler. (Yürüyemiyorsa A. kucakta veya pusette olabilir.)	Parka geldiklerinde her zaman ilk başladıkları etkinliği yaparlar. (Örneğin A. önce salıncağa, sonra kaydırağa, sonra da tahterevalliye biner.) Bu sırada daha önce parkta karşılaştıkları bir çocuk ve annesini görürlerse selam verirler.	Parka girdiğimizde A.'ya "park" dokunsal sembolünü gösterir, işaretini yapar ve "park" derim. Herhangi bir tepki verip vermeyeceğini gözlerim. Sonra iletişim portfolyosundan park rutinini (salıncak, kaydırak, tahterevalli) gösteririm (ileri de recede görme yetersizliği varsa bunları dokunsal sembollerine dokundurur, söylerim.). Park rutininde bitirdiğimiz her etkinlikten sonra "bitti" dokunsal sembolünü gösterir, işaretini yapar ve "bitti" derim. Biten etkinliğin sembolünü alıp, portfolyonun en arkasındaki 'bitti' sayfasına yapıştırırım ya da yanımda bitti kutusu** taşıyorsam, A.'nın biten etkinliğin sembolünü onun içine koymasını sağlarım	

Not: Bu tablo APH (American Printing House) Family Connect'in (2021), 'Routines Promote Communication and Understanding for Children with Multiple Disabilities' (3) başlıklı yazısından uyarlanarak hazırlanmıştır.

* Değerlendirme kısmında, her bir basamak uygulanırken neler yaşandığı, nelerin doğru nelerin yanlış gittiği yazılmalıdır.

Bebeğimin/Küçük Çocuğumun Rutini Bozulduğunda Ne Yapmalıyım? Onu Bu Tür Durumlara Nasıl Hazırlarım?

Genelde tüm bireyler rutin olarak gerçekleşen olaylarla ilgili kendilerini güvende hisseder, rutin bozulduğunda veya herhangi bir nedenle sekteye uğradığında ise bu bozulma olumlu da olsa olumsuz da olsa bir zihin karışıklığına neden olur. Kişi ne yapacağını bilemez veya strese girebilir. Zira beklemekte olduğu şey gerçekleşmemiştir ya da bir türlü gerçekleşmemektedir (6).

SORU

Bebeğimin/küçük çocuğumun alışmış olduğu ve beklediği etkinlik ve olaylar gerçekleşmeyince öfke nöbeti geçirmemesi veya bu duruma kabul edilebilir tepkiler vermesi için ne yapmalıyım?

Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun hasta olması, evde olan olağanüstü bir durum veya eğitiminin ev ziyaretini gerçekleştiremeyecek olması gibi bazı durumlarda, bebeğiniz/küçük çocuğunuz alışmakta olduğu veya çoktan alıştığı rutinin gerçekleşmediğini fark ettiğinde strese girebilir ve ağlama, kendine ve/veya size zarar verme gibi davranışlar gösterebilir. Böyle durumlarda, eğer önceden biliniyorsa onunla her sabah kalktığında birlikte gözden geçirdiğiniz günlük iletişim panosunu incelerken bu durumu belirtmek üzere ilgili etkinliğin sembolünü çıkarıp onun yerine koyacağınız diğer etkinliğin sembolünü yerleştirebilirsiniz.

DİKKAT

İleriki yaşlarda rutininin bozulmasına aşırı tepki vermemesi için çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun rutinini zaman zaman özellikle bozarak onun buna verdiği tepkiyi gözleyebilirsiniz.

Aşağıda, beklenmedik durumlar nedeniyle ya da bebeğinizi/küçük çocuğunuzu ani rutin bozulmalarına alıştırmak için kullanabileceğiniz örnek bir etkinlik sunulmuştur:

ETKİNLİK 3: Şimdi Ne Olacak?

Etkinliğin Amacı: Bebeğimin/küçük çocuğumun beklenmedik rutin değişikliğiyle karşı karşıya kalmasını sağlayarak uygun tepkiler geliştirmesini sağlama.

Neler Öğreneceğim?: Günlük ve/veya haftalık rutini içerisinde yer alan, eve gelen özel eğitim öğretmenin gelmemesi, her gün gidilen parka o gün gidilememesi, bebeğim/küçük çocuğum hastalandığı için acil doktora gidilmesi gibi beklenmedik ve onun tepki göstereceği durumlarda nasıl davranmam gerektiğini öğreneceğim. Haftalık, günlük rutinin ya da bir etkinliğin kendi içinde sıralı rutininin beklenmedik şekilde bozulması mümkün olduğu gibi, özellikle rutinine çok bağlı ve herhangi bir aksama durumunda ciddi davranışsal tepkiler veren bebeğimin/küçük çocuğumun bir rutinini bilerek bozup, onu bu tür durumlara alıştırmayı ve onun olumsuz tepkilerini görüp bunlar için önceden önlem almayı öğreneceğim.

Gerekli Materyaller: Çoklu yetersizliği olan bebeğimin/küçük çocuğumun haftalık veya günlük programını içeren ya da bir etkinliğin sırasını gösteren iletişim portfolyosu veya iletişim panosu, bunun içinde yer alan görsel ve/veya dokunsal semboller.

Bu Etkinlik Ne Zaman Yapılacak?/Ortam: Beklenmedik bir program değişikliğinde veya bebeğinizin/çocuğunuzun rutininin bozulmasıyla baş edebilmesi için sizin karar verdiğiniz bir etkinliğin sırasını değiştirmek istediğinizde yapılacaktır.

Kendimi ve Çocuğumun Performansını Değerlendiriyorum: Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun beklenmedik bir zamanda ya da sizin planlamanız dâhilinde bozulan rutiniyle ilgili yaşananları aşağıdaki tabloya not edebilirsiniz.

Tablo 2. Rutin Bozulması/Rutin Bozma Tablosu

Rutin	Hangi Rutini Bozuldu?	Rutin Bozulma Nedeni	Siz Ne Yapabilirsiniz?	Bebeginiz/Küçük Çocuğunuz Ne Yapabilir?	Notlarım*
Beklenmedik	Özel eğitim öğretmeninin ev ziyareti	Öğretmenin hastalığı	Öğretmenin ev ziyaretine ait görsel/doküman sembolünü bebeginize/ küçük çocuğunuza göstererek o gün gelmeyeceğini, çünkü hasta olduğunu (bu sırada 'hasta olma' sembolünü gösterip, işaretini yaparak özel olarak söyleyiniz) bunun yerine yapacağınız etkinliğin ne olduğunu (örneğin evde birlikte oyun oynamak) ve bunun sembolünü bebeginize/küçük çocuğunuza göstererek söyleyiniz. İletişim panosundan öğretmen ev ziyaretine ait görsel/doküman sembolünü birlikte alıp, yerine "oyun" sembolünü yerleştiriniz. Verdiği olumsuz tepkiler karşısında sakin olunuz ve gerekirse kısa bir bekleme (5-6 saniye kadar) süresi verip, durumu tekrarlayınız.	Rutinine çok bağlı olan bebeginiz/küçük çocuğunuz ağlama, kendine ve/veya size vurma, sembolü fırlatma gibi davranışlar gösterebilir. Bu durumda sakinliğinizi koruyarak soldaki kolonda yer alan basamakları tekrarlayınız. Bebeginiz/küçük çocuğunuz bu durumun hiç farkında değilmiş gibi de görünebilir. Bu durumda da sol tarafta yer alan şekilde davranınız.	Tepkisi kendine ve bana zarar vermek oldu. Elini ısırdı, benim ellerimi tırmaladı. Ayrıca çok şiddetli şekilde bağırды. O sırada sakin bir sesle durumu açıkladım ve zarar verici davranışlarını azaltmak için onu kolladım. Bebeginiz/küçük çocuğunuzun arasında çok baskı yapmadan tuttum. Ayrıca, sakin olmaya karar verinceye kadar bekleyeceğimi söyledim. Bir süre sonra sakinleşti. İletişim panosunu incelemeye kaldığımız yerden devam ettik.
Planlı	Özel eğitim öğretmeninin ev ziyareti	Öğretmenin o günkü ziyaretini onunla anlaşarak iptal etmeniz	Öğretmenin ev ziyaretine ait görsel/doküman sembolünü bebeginize/ küçük çocuğunuza göstererek o gün gelmeyeceğini, çünkü hasta olduğunu (bu sırada 'hasta olma' sembolünü gösterip, işaretini yaparak özel olarak söyleyiniz) bunun yerine yapacağınız etkinliğin ne olduğunu (örneğin evde birlikte oyun oynamak) ve bunun sembolünü bebeginize/küçük çocuğunuza göstererek söyleyiniz. İletişim panosundan öğretmen ev ziyaretine ait görsel/doküman sembolünü birlikte alıp, yerine 'oyun' sembolünü yerleştiriniz. Verdiği olumsuz tepkiler karşısında sakin olunuz ve gerekirse kısa bir bekleme (5-6 saniye kadar) süresi verip, durumu tekrarlayınız.		

Rutin	Hangi Rutini Bozuldu?	Rutin Bozulma Nedeni	Siz Ne Yapabilirsiniz?	Bebğiniz/Küçük Çocuğunuz Ne Yapabilir?	Notlarım*
Beklenmedik**				Rutinine çok bağlı olan be- beğiniz/küçük çocuğunuz ağlama, kendine ve/veya size vurma, sembolü fırlatma gibi davranışlar gösterebilir. Bu durumda sakinliğinizi koruya- rak soldaki kolonda yer alan basamakları tekrarlayınız. Bebğiniz/küçük çocuğunuz bu durumun hiç farkında de- ğilmiş gibi de görünebilir. Bu durumda da sol tarafta yer alan şekilde davranınız.	
Planlı***					

* Buraya bebeğinizin/küçük çocuğunuzun rutininin bozulmasına/gerçekleşmemesine verdiği tepkilere karşı neler yaptığınızı, nelerin işe yarayıp nelerin ya-
ramadığını yazınız.

** Beklenmedik bir program/rutin değişikliği örneğini de siz yazınız. Bu, daha önce başınıza gelmiş veya tamamen sizin hayal ettiğiniz bir etkinlik olabilir. Son
üç sütuna yazdıklarınızı özel eğitim öğretmeninizle tartışınız.

*** Planlı bir rutin bozma örneğini de siz yazınız. Son üç sütuna yazdıklarınızı özel eğitim öğretmeninizle tartışınız.

Neler Öğrendik?

Bu bölümde, çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların yaşamlarının belirli bir düzende olmasının yani rutinlerinin olmasının, onları hem duygusal hem de bilişsel anlamda destekleyeceğini öğrendiniz. Rutinlerin tekrar edilen etkinlikler olduğunu, çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun ilerleyen yaşlarında hem sosyal hem de akademik gelişimini desteklediğini öğrendiniz. Çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların rutinleri bozulduğunda zorlayıcı ve istenmeyen davranışlar gösterebileceğini, beklenmedik rutin bozulmalarında sosyal olarak kabul edilebilir tepkiler verebilmeleri için çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun desteklenmesi gerektiğini fark ettiniz. Ayrıca çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların planlı şekilde ve bilerek rutinlerini bozarak çocuklara bu durumlara uygun tepkiler vermeyi öğretmek gerektiğini öğrendiniz.

Yararlanılan Kaynaklar

- (1) Thompson, S. (2017). *Importance of routine & structure for special needs children*. <https://howtoadult.com/activities-children-sensorimotor-stage-7746.html>.
- (2) Kern, P., Wolery, M., & Aldridge, D. (2007). Use of songs to promote independence in morning greeting routines for young children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37, 1264-1271.
- (3) Cushman, C. (t.y.). *Developing Routines*. <https://www.pathstoliteracy.org/developing-routines/>
- (4) Ayyıldız, E. (2020). Erken çocukluk döneminde ağır ve çoklu yetersizliği olan öğrencilerin desteklenmesi. P. Şafak (Ed.), *Ağır ve Çoklu Yetersizliği Olan Öğrencilerin Eğitiminde Stratejiler* içinde (ss. 185-214), Ankara: Vize Yayıncılık.
- (5) MEB. (2021) Çoklu Yetersizlik grubu için yaptığımız uyarlama çalışması.!?
- (6) Northwestern Medicine. (2022). *Health benefits of having a routine: Tips for a healthier lifestyle*. <https://www.nm.org/healthbeat/healthy-tips/health-benefits-of-having-a-routine#:~:text=Routines%20Can%20Be%20Fun&text=Better%20stress%20levels%20lead%20to,sleep%20will%20leave%20you%20refreshed>.
- (7) Cushman, C. (2018). *Communication portfolios*. <https://www.pathstoliteracy.org/resources/communication-portfolios>.

BÖLÜM 4

Dr. Öğr. Üyesi Emine AYYILDIZ

**ERKEN İLETİŞİM ve
ETKİLEŞİM BECERİLERİ**

Genel Amaç

Sevgili aileler, bu bölümün amacı; dünyaya gelen bir bebekte dil gelişiminin nasıl olduğu, sözel iletişim olan konuşmadan önce bebeklerde görülen ve ileriki yıllarda da birey tarafından kullanılmaya devam eden söz öncesi davranışların neler olduğu, iletişimin canlılar ve özellikle insanlar için öneminin açıklanmasıdır. Ayrıca siz değerli ailelerin, çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun doğumundan itibaren onun iletişim becerilerini artırmak için, gelişim özelliklerine uygun ve kullanabileceği alternatif ve basit birtakım yöntemlerle onun sözlü iletişimini (konuşmasını) desteklemeniz de bu bölümün amaçları arasındadır.

Kazanımlar

Bu bölümde aileler, bakım verenler aşağıdaki kazanımları edinirler:

- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun dil gelişim özelliklerinin nasıl ve iletişim davranışlarının neler olduğunu öğrenir.
- Dünyadaki tüm bebeklerce özellikle iki yaş öncesinde yoğun olarak kullanılan söz öncesi davranışların neler olduğunu gözlemler.
- İletişimin aslında ne olduğunu ve önemini kavrar.
- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun amaçlı olmayan ya da amaçlı davranışlarıyla, iletişim davranışlarını fark eder.
- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun iletişim becerilerini desteklemek için alternatif ve basit iletişim kurma yöntemlerini belirleyebilecek,
- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun iletişim becerilerini desteklemek için alternatif ve basit iletişim kurma yöntemlerini uygular.
- Sözlü iletişim kurabilecek gelişimsel özelliklere sahip çoklu yetersizliği olan bebeği/küçük çocuğu destekler.

İçerik

1. Bebeğimin/Küçük Çocuğumun Dil Gelişimi ve İletişim Davranışları
2. Söz Öncesi Davranışlar
3. İletişim Nedir? Neden Önemlidir?
4. Çoklu Yetersizliği Olan Bebeğimle/Küçük Çocuğumla İletişim Kurmak İçin Kullanabileceğim Basit Yöntemler
5. Sözlü İletişimi Destekleme

Açıklamalar

Bu bölümde çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların dil gelişim özellikleri, yaşları ilerlese dahi birçok çoklu yetersizliği olan bireylerin sözel iletişime (konuşmaya) geçemediği ve çevreleriyle iletişim kurmak için kullandıkları yolların genelde sizlerin veya onu en iyi tanıyan ve onunla en fazla vakit geçiren kişilerin anlayabileceği kendine özgü birtakım davranışlar olduğu vurgulanmıştır. Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun ilerleyen yaşlarda hem etraflarındaki kişileri daha iyi anlayabilmeleri hem de kendi ilgi, istek ve duygularını daha işlevsel şekilde ortaya koyabilmeleri için, bu kadar küçük bebek ve çocuklara öğretilebilecek bazı basit ve gerekiyorsa konuşmaya alternatif iletişim kurma yollarının neler olabileceğinden de söz edilmiştir. Burada unutmamanız gereken nokta, tipik gelişim gösteren bebekler ve küçük çocukların dil gelişimlerinin de çeşitli nedenlerle birbirinden farklı olabileceğidir. Bu nedenle iletişimin çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların ilerideki eğitim yaşamlarında ve toplumsal yaşama katılımlarındaki öneminin altı özellikle çizilmiş, bebeğinizin/küçük çocuğunuzun iletişim becerilerini desteklemenizi sağlayacak bazı etkinlikler oluşturulmuştur. Bu bölümde 0-2 yaş (0-24) ay arasındaki evlatlarınızdan bebek, 2-3 yaş (24-36 ay) arasındaki evlatlarınızdan ise küçük çocuk olarak söz edilmiştir.

Giriş

Bebeğimin/Küçük Çocuğumun Dil Gelişimi ve İletişim Davranışları

Çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun dil gelişimi ve iletişim becerileri, sahip olduğu yetersizlik ve gelişimini olumsuz etkileyecek diğer tıbbi durum ve bozuklukların sayısı ve şiddetinden ciddi derecede etkilenecektir (1, 2).

! DİKKAT

Çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların büyük çoğunluğunda görme veya işitme gibi primer (birincil) duyu kayıpları söz konusudur.

İleri derecede işitme kaybı tek başına konuşmanın kazanılamamasına yol açar. Bu çocuklar eğer kendilerine işaret dili öğrenme olanakları sunulmazsa dünya hakkındaki kavramları geliştirmekte zorlanmaktadırlar. Çünkü kişilerin, nesnelerin, olayların isimlerini bilmek için konuşma dışında bir modla kendilerine sunulacak iletişim yollarına gereksinim duyarlar. Görme yetersizliği ise tek başına dil gelişimini etkilemediği gibi, sadece görme yetersizliği olan bireylerin günlük yaşamlarında ve akademik alanda çok da zorluk çekmediklerini bilmekteyiz. Ancak dış dünyadan aldığımız bilgilerin büyük çoğunluğunu sağlayan görme duyusunun tamamen ya da ileri derecede kaybı, küçük bir çocuğun tesadüfi öğrenmesini,

model olarak öğrenmesini etkiler. Böyle bir çocuğun çevresini tanıması için kullanması gereken en önemli duyusu dokunma duyusudur. Bu sayede çocuk, nesnelerin şekillerini görme ile değil dokunma ile keşfederek nesnenin ismini de işiterek öğrenebilir ve bunu yaşamında kullanabilir. Görme yetersizliğinin veya işitme yetersizliğinin yanı sıra zihinsel yetersizlik de olduğunda ise durum farklılaşır. Hele de eşlik eden durumlar arasında OSB veya otizm benzeri davranışlar, fiziksel yetersizlik, epilepsi, kalp rahatsızlığı vb. kronik sağlık sorunları da bulunuyorsa böyle bir çocuğun dil gelişimi ve iletişimde gecikmeler olmaması mümkün değildir. Bu, mümkün olan en erken zamanda erken müdahale hizmetlerinden doğru şekilde yararlandırılan bazı çoklu yetersizliği olan çocuklar için bile geçerlidir. İşitmesi olsa dahi sözel iletişimi yani konuşmayı kazanamayan veya sadece kısıtlı bir sözcük dağarcığıyla birkaç tane tek sözcük kullanabilen birçok çoklu yetersizliği olan çocuk olduğu bilinmektedir (1, 2).

SORU

Bebeğimin/küçük çocuğumun iletişim kurabildiğini veya bunun için çaba gösterdiğini anlamamı sağlayacak davranışları neler olabilir?

Aşağıda çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun basit birtakım dil ve iletişim becerilerine sahip olup olmadığını anlayabilmek için kullanabileceğiniz bir kontrol listesi yer almaktadır:

Görsel 1 Betimleme: Bir uzmanın önünde oturmuş karşısında kendisine doğru oynatılan ellere bakan özel eğitim ihtiyacı olan bebek

Tablo 1. Çoklu Yetersizliği Olan Bebeklerin/Küçük Çocukların Temel Dil ve İletişim Becerileri Kontrol Listesi*

Bebeğin/Küçük Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	Açıklama**
Kendisine yöneltilen seslere vücut hareketleriyle tepki verir.				
Ses çıkaran insan ya da nesneye bir an için bakar. / Bir insan veya nesne ses duyduğunda bir an için hareketsiz kalır.				
Kendisi ile konuşan tanıdık kişinin gözlerini, ağzını ya da dudaklarını izler/ Kendisi ile konuşan tanıdık kişiyi dikkatle dinler.				
Tanıdık insanların sesini duyduğunda sakinleşir.				
Çevresinde duyduğu seslere dikkatini verir.				
Rutin içerisindeki yaptıkları bittikten sonra olacak olan rutin basamağına ilişkin beklentisini jest, mimik ya da seslerle gösterir.				

Bebeğin/Küçük Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	Açıklama**
Tanıdık yetişkinin sözel olmayan iletişim davranışlarına jest/mimik ya da seslerle tepki verir.				
Adı söylendiğinde yaptığı işi durdurarak, dönerek, bakarak ya da ses çıkararak tepki verir.				
"Hayır" dendiğinde yapmakta olduğu işi bırakarak, durarak, bakarak, dudağını sarkıtarak ya da yüzünü ekşiterek tepki verir.				
Tanıdığı yetişkinlerin adlarını/ seslerini duyduğunda o kişiye bakar, onun yanına gider ya da onu gösterir.				
Mama, baba, anne, bay-bay, top gibi sıkça duyduğu sözcükleri anlar.				
Tek eylem gerektiren basit yönergeleri yerine getirir. ("Topu at", "Ağzını aç" gibi.)				

Bebeğin/Küçük Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	Açıklama**
Hayır, dur, yok, olmaz, yapma gibi olumsuz anlam taşıyan ifadeler söylendiğinde durur ya da huzursuzlaşır.				
Çevresinde sıkça gördüğü ya da sıkça dokunduğu nesnelerin ismi söylendiğinde sözel ya da sözel olmayan davranışlarla gösterir.				
Temel duyguları yüz ifadelerinden veya ses tonundan anlayarak uygun jest ya da mimikleri gösterir.				
Adını sıkça duyduğu nesneler arasından söylenen nesneyi işaret eder ya da dokunarak bulur.				
Adı söylenen üç vücut parçasını kendi üzerinde gösterir.				
Kendisiyle konuşan kişiyi göz teması kurma, gülümseme ya da ses çıkarma gibi davranışlarla anladığını gösterir.				

Bebeğin/Küçük Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	Açıklama**
İstenildiğinde görüş alanı dışında olan nesneleri arar (Görmüyorsa nesnenin sesli olması gerekir.).				
Sık kullanılan eylem sözcüklerini (alı ver, at, tut gibi) anladığını davranışları ile gösterir.				
Tanıdığı, adı söylenen üç ya da daha fazla nesneyi resimlerden gösterir ya da dokunarak bulur.				
Sorulduğunda eylem ile ilişkili nesneyi bulur/gösterir (Yemek zamanı geldiğinde kaşığı göstermesi veya ona dokunması.).				
Yer bildiren bir terimi anladığını davranışlarıyla gösterir (Parka gideceği söylediğinde heyecanlanması.).				
Kendisine okunan resimli/dokunsal hikâyeyi ilgiyle (resimleri göstererek, hikâyede geçen nesneleri eline alarak) dinler.				

Bebeğin/Küçük Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	Açıklama**
"Ne?", "Kim?", "Nerede?" sorularını anladığını, işaret ederek ya da basit sözcüklerle soruyu cevaplayarak gösterir.				
Ağlamayı iletişim amacıyla kullanır.				
Durumundan hoşnut olduğunu gösteren sesler çıkarır.				
Kendisiyle konuşulduğunda sesler çıkarır.				
Memnuniyet ve memnuniyetsizliğini gösteren sesler çıkarır.				
Kendisiyle konuşulduğunda sesli güler.				

Bebeğin/Küçük Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	Açıklama**
Çevresinde bulunan diğer insanlara kendiliğinden ses çıkarır.				
Mevcut etkinliğin sürmesini vücut hareketleriyle ister.				
A-ga", "a-ba", "a-da", "da-da", "ma-ma", "ba-ba" gibi ikilemeli sesler çıkarır.				
Ağlamak dışında farklı sesler çıkarır.				
Sözel oyunlara sözel veya sözel olmayan yollarla eşlik eder.				
İstemediği bir şey olduğunda (Hayır, anlamında başını sallama; eliyle itme gibi.) bunu hareketleriyle belli eder.				

Bebeğin/Küçük Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	Açıklama**
Babıldarken ya da gülerken dikkat çekmek için bağıırır.				
Sesinin tonunu yükseltip alçaltır.				
İsteklerini jest, mimik ya da seslerle ifade eder.				
Çevresindeki bireylerle sözel dile dayalı oyunlar başlatır.				
Yetişkinin işaret ettiği yere bakar.				
İletişim sırasında tutarlı olan, anlamlı en az bir sözcük üretir.				

Bebeğin/Küçük Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	Açıklama**
Başkaları ile iletişim kurarken cümle benzeri, çoğunlukla anlamsız cümleler kurar.				
Yetişkinin dikkatini çekmek amacıyla, ilgilendiği nesneyi sözel ya da sözel olmayan davranışlarla gösterir.				
İsteklerini (nesne, hizmet ya da eylem) sözel ya da sözel olmayan davranışlarla ifade eder.				
Söylendiğinde selamlaşır.				
Başkalarının konuşmalarını onaylamak amacıyla jest-mimik, ses ve/veya sözcük üretir.				
Etkileşimi başlatmak için istendiğinde ya da kendiliğinden elindeki nesneyi yetişkine verir.				

Bebeğin/Küçük Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	Açıklama**
İletişim sırasında kendiliğinden en az üç sözcük kullanır.				
Şaşkınlık belirten ifadeleri yerinde kullanır.				
Reddetmek veya karşı çıkmak için "hayır" ya da "bitti" işareti yapar veya söyler.				
Kabul etmek veya onaylamak için "evet" ya da "daha" işareti yapar veya söyler.				
Akranlarıyla etkileşimde jest, mimik ya da sözcük kullanır.				
Çevredeki sesleri taklit eder.				

Bebeğin/Küçük Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	Açıklama**
Konuşmasının en az yarısı yabancılar tarafından anlaşılacak şekilde konuşur.				
İletişim sırasında kendiliğinden en az 20 sözcüğü doğru olarak kullanır.				
Kendinden söz ederken adını kullanır.				
İstendiğinde ya da kendiliğinden, tanıdığı nesneler arasından en az üç tanesinin işaretini yapar veya adını söyler.				
Model olunduğunda iki sözcükten oluşan cümleyi taklit eder.				
Kendiliğinden iki ya da daha fazla sözcüğü birleştirerek kullanır.				

Bebeğin/Küçük Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	Açıklama**
Gördüğü olaylar hakkında konuşur.				
Sohbeti tekrarlar veya yardımla birkaç sıra alarak sürdürür.				
Anlaşılmadığında hayal kırıklığı veya üzüntü yaşadığını gösterir.				
Çevresinde gördükleri ile ilgili "Ne?", "Nerede?", "Kim?" sorularını sorar.				
İletişim talebine tepki almak için dokunarak, daha yüksek sesle konuşarak ya da söylediklerini tekrar ederek ısrarcı olur.				
"Acıktığında, üşüdüğünde, susadığında ne yaparsın?" sorularına doğru olarak yanıt verir.				

Bebeğin/küçük Çocuğun Davranışı	Yapamaz (-)	Yardımla Yapar	Bağımsız Yapar (+)	Açıklama**
Sorulduğunda adını ve soyadını doğru olarak söyler.				

* **Not:** Bu tablo MEB'in (2018), <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2020915910732-Erkencocukluk.pdf> belgesindeki "Özel Eğitime İhtiyacı Olan Bireyler İçin (0-36 Ay) Öğretim Programı"ndan (3) yararlanılarak hazırlanmıştır.

* Bu kısma bebeğinizin/çocuğunuzun davranışına ilişkin ayrıntıları yazınız. Lütfen çocuğunuzun davranışlarını, varsa işitme kaybına ve kaybın derecesine göre değerlendiriniz.

Söz Öncesi Davranışlar ve İletişim

Tipik gelişimde; bir bebeğin konuşmayı öğrenmeden çok önce yaptığı vücut hareketleri, yüz ifadeleri, çıkardığı sesler ve ağlamasıyla karşısındaki yetişkini, ki bu kişi genelde annedir, etkilediği bilinmektedir. Her ne kadar yaşamının ilk aylarını yaşayan küçük bir bebek, yaptıklarının annesi tarafından anlamlandırıldığı farkında olmasa da aslında bu durum, dil gelişiminin bebeğin ilk sözcüğünü söylemesinden aylar önce başlayan bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Küçük bebekler, açlık, altını kirletme, bir ortamdaki sestten rahatsız olma gibi olumsuz durumlarda, aslında amaçlı olmayan bir şekilde rahatsızlıklarını belirtecek hareketler yaparlar (huzursuz ama tam koordine olmayan el-kol hareketleri, yüzünü buruşturma gibi), mızımızlanır ve/veya ağlarlar. Bebeklerin yaşı ilerledikçe bu hareketler daha organize ve amaçlı olmaya başlar. Bir yemeği istemeyen bebek kendisine doğru gelen kaşığı görünce başını çevirebilir, eliyle kaşığı itebilir, başını sağa sola sallayabilir hatta “ı-ıh” gibi bir sesle protestosunu belirtebilir. Bebeğin bu daha anlamlı hareketleri, jest ve mimikleriyle, sesle belirtmeleri, yine anne veya ona devamlı bakan kişi tarafından “Bu yemeği sevmedin.”, “Yemek istemiyorsun.” gibi cümlelerle adeta tercüme edilir. Küçük bebekler, sözcükleri ve onların anlamlarını anlayana kadar bu söz öncesi (sözel olmayan) davranışlar devam eder (1, 2, 4, 5).

Görsel 2 Betimleme: Bir yaşlarındaki bebek yüzü anneye dönük şekilde parkede oturuyor. Sol eliyle birşeyi işaret ettiği sırada aynı yöne bakıyor. Anne, yere çömelmiş, ellerini halıya koymuş şekilde bebeğine bakarak gülümsemekte

Bir bebeğin doğumundan ilk sözcüğünü söyleyene kadar geçen süreye söz öncesi dönem adı verilmektedir. Elbette birçok çocuk, eğer gelişimlerini etkileyen bir yetersizlikleri, sağlık sorunları varsa ya da çocuğun dil gelişimine destek olmayan ya da dil gelişimini olumsuz olarak etkileyen bir çevrede büyümesi söz konusuysa dil gelişiminde gecikmeler olması doğaldır. Çoklu yetersizliği olan bebekler/küçük çocuklar ise dil gelişimi konusunda çok ciddi

bir dezavantaja sahiptirler. Bu çocukların birçoğu sözel iletişim kurma becerisini kazanamamakta ya da tek sözcük kullanabilmenin ötesine geçememektedirler. (5, 6).

! DİKKAT

Özellikle 0-3 yaş, zaten sadece çoklu yetersizliği olan veya tek bir yetersizlikten etkilenmiş çocuklar için değil, tipik gelişim gösteren bebekler/küçük çocuklar açısından da dil gelişiminde çok ileride olunan bir yaş aralığı değildir. Yine de çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun hali hazırda yaşadığı güçlüklerin en aza indirilmesi ve erken müdahaleyle dil gelişimine katkıda bulunulması için bu yaş aralığının çok iyi değerlendirilmesi gerekmektedir.

Aşağıda tipik gelişimde söz öncesi dönemin hangi ay veya yaşlar arasında nasıl olduğuna ilişkin bir tablo bulacaksınız. Bu tabloda bulunan dönemlerde beklenen davranışlar bazen üç yaş öncesinde bazen üç yaş sonrasında hatta erginlik döneminde veya sonrasındaki yaşlardaki çoklu yetersizliği olan bireylerde bile görülemeyebilir. Bu nedenle tablodaki örnek davranışları iyi incelemeniz ve bebeğinizde/küçük çocuğunuzda buna benzer gördüğünüz davranışları desteklemeniz önemlidir.

Görsel 3 Betimleme: Yetişkinin kendisine uzattığı nesneyi alan kulağında işitme cihazı olan küçük kız çocuğu

Tablo 2. Tipik Gelişim Gösteren Çocuklarda Söz Öncesi Dönemin Aşamaları

Söz Önce-si Dönem	Yaş Aralığı (ay)	Davranış Örneği	Açıklamalar ve Bebe-ğinizi/küçük Çocuğunuz Desteklemek İçin Yapılabilecekler	Annenin Notları
Amaç-ön-cesi davranışlar dönemi	0-3 ay	Bebeğin bütün davranışları içgüdüselidir. Aç olması, gaz sancısı çekmesi, altını kirletmesi gibi içsel ve fizyolojik gereksinimleri olduğunda aşırı ağlama, ellerini ayaklarını kontrolsüz şekilde hareket ettirme gibi davranışlar da bulunur.	Bu davranışlar, bu aylarda tipik gelişim gösteren bebeklerde de içgüdüsel olarak ortaya çıktığından, bebeğinize gerçek nesneyi (altını değiştirirken bezi) ve dokunsal sembolü gösterip işaretini yapınız. Bu sırada bebeğinize ne yaptığınızı basit cümlelerle açıklayınız. Onun çıkardığı sesleri taklit ediniz ve içgüdüsel de olsa bezi ve sembolü elinde tutmasına izin veriniz. Eğer bebeğiniz beze dokunmak istemiyor veya elini çekiyorsa kısa bir süre siz dokundurup çıplak bacağına değecek şekilde yanına bırakınız. Altını değiştirdikten sonra "tuvalet/bez" ve "bitti" işaretlerini yaparak sözel olarak da söyleyiniz.	
Amaçlı davranışlar dönemi	3-6 ay	Bebeğin davranışları artık daha kontrollüdür. Anne bebeğinin ağlamasında, belirli ihtiyaçlarına göre farklılıklar olduğunu ayırt eder. Görme yetersizliği olmayan bebek annenin yüzüne daha uzun süre bakabilir, gülümseyebilir. Ancak zihinsel olarak yaptığı davranışların annenin tepkilerini etkilediğini fark edememektedir. Yani davranışları sadece kontrollü ve amaçlıdır. İletişim kurmaya ilişkin zihinsel bir farkındalığı henüz yoktur.	Bebeğin vücut hareketleri kontrol olsa da davranışları hala iletişim kurma amaçlı olmadığından, onun bakımını yaparken yukarıda belirtilen şekilde gerçek nesneler, dokunsal semboller, işaretler ve resim sembolleri kullanarak bebeğin davranışlarına tepkide bulunabilirsiniz.	

Söz Öncesi Dönem	Yaş Aralığı (ay)	Davranış Örneği	Açıklamalar ve Bebeğinizi/Küçük Çocuğunuzu Desteklemek İçin Yapılabilecekler	Annenin Notları
Uygun olmayan sembolik öncesi iletişim dönemi	6-12 ay	Bu dönemde bebek, oyuncakları fırlatmak, yetişkini çekiştirmek, yüksek sesle ağlamak, kendine ve/veya yetişkine vurmak gibi davranışlarla anne ona devamlı bakan kişiyle etkileşim kurmaya çalışır. Bu dönemdeki bebek artık hem davranışlarını amaçlı olarak yapmakta hem de bu davranışlarla karşısındakini etkileyebildiğini fark etmektedir.	Bu aylardaki bebeğin davranışlarının zorlayıcı/istemeyen davranışlar olarak değil, bebeğin ilgilerini, ihtiyaçlarını, memnuniyetini veya memnuniyetsizliğini ifade etmek, ayrıca birtakım olay ve etkinlikleri reddetmek ya da devam etmesini istemek olarak iletişim amaçlı görmek gerekmektedir. Bebeğinizi en iyi tanıyan kişiler olarak siz ailesinin bu tür davranışların hangi durumda yapıldığını, ne amaçla yapıldığını gözlemlemeniz ve bu davranışları anladığınızı ona sözel olarak belirtip, dokunsal sembolünü gösterip, işaretini yapıp amaçladığı şeyi yerine getirerek gösterebilirsiniz.	
Uygun sembolik öncesi iletişim dönemi	12-18 ay	Bu aylarda bebek artık çevresindeki etkilemek için sosyal olarak kabul edilebilir davranışları göstermeye başlamaktadır. Parmakla gösterme, nesneleri işaret etme, nesneleri uzatma, bir yerden ayrılırken elini sallayarak bay bay yapma gibi.	Eşlik eden durumları görme yetersizliği ve/veya otizmi olan bebeğinizin parmakla gösterme davranışını hiçbir zaman kazanamayacak olması muhtemel olsa da bu konuda ona fiziksel olarak model olmak için hareketi el-el altında ipucuyla yapmanız önemlidir. Bebeğiniz sahip olduğu yetersizlik durumlarının sayısı ve gelişimsel durumundaki gecikmeye bağlı olarak el sallama hatta parmakla gösterme gibi jestleri uzun zaman alsa da öğrenebilir.	

Söz Öncesi Dönem	Yaş Aralığı (ay)	Davranış Örneği	Açıklamalar ve Bebeğinizi/Küçük Çocuğunuzu Desteklemek İçin Yapılabilecekler	Annenin Notları
Sömut sembolik iletişim dönemi	12-24 ay	Bu dönemde ki davranışların çoğu bir önceki dönemle aynıdır. Ancak bu dönemde bebek, bir etkinliği veya durumu istediğini ya da istemediğini sembol kullanarak belirtebilir. Örneğin acıktığında elini ağzına götürerek, su içmek istediğinde dudaklarını büzüp ses çıkararak gösterebilmektedir.	Bebeğinizin, bir etkinlik (örn. yemek yeme) ile onu sembolize eden nesneyi eşleştirmesi için, yemek yemeden hemen önce eline kaşık verebilir ya da el-el altında ipucuyla tabağına dokunmasını sağlayabilirsiniz. Bu dönemde, etkinliklerle ilgili gerçek nesneleri (kaşık, havlu, ayakkabı) kullanmanız iyi olacaktır. Bilişsel olarak ilerde olan ve görme kaybı yaşamayan bebeğinize etkinlik başlamadan önce resimler, fotoğraflar da gösterebilirsiniz. Böylece bir süre sonra bebeğiniz en sevdiği sesli oyuncağın sesini taklit ederek onu sizden istediğini belli edebilir.	
Soyut sembolik iletişim dönemi	12-24 ay	Bu dönemde bebeklerde sözcük dağarcığı hızla arttığından, parmakla gösterme, nesneleri uzatma gibi davranışlara tek bir sözcük veya dokunsal işaret de eşlik etmeye başlayacaktır.	Elinizdeki tabağı gören veya yemeğin kokusunu alan bebeğiniz çeşitli sesler çıkarıyor ve/veya heyecanlandığını belirten hareketler yapıyorsa ona "yemek" deyiniz. Bu sözcüğü tam olarak çıkarmasa da sesler çıkarması artıyorsa "Evet. Yemek saati geldi. Çok lezzetli bir çorba yaptım sana." gibi açık ifadeler kullanıp bebeğinizin tepkilerini izleyebilirsiniz. Tek bir sözcük yerine, o etkinliği sembolize eden dokunsal işaret veya jest de kabul edilebilir bir davranış olduğundan, etkinliğin işaretini mutlaka yapmalısınız. Örneğin tabakla bebeğinizin yanına geldiğinizde elini kaşığa dokundurup, parmaklarınızı birleştirip ağzınıza götürürken bebeğinizin elinin sizin elinizin üzerinde olmasını sağlayıp, "yemek" diyebilirsiniz. ÇY olan bebeklerin birçoğu, yaşları ilerlese de bu dönemdeki seviyeden (tek işaret/sözcük kullanma) ileri gide memektedirler. Yine de bebeğinizin özelliklerine uygun ve tutarlı şekilde uygulanan bir rutinle bu sayıyı iki veya üçe çıkarmak da mümkün olabilir.	

Söz Öncesi Dönem	Yaş Aralığı (ay)	Davranış Örneği	Açıklamalar ve Bebeğinizi/ Küçük Çocuğunuzu Desteklemek İçin Yapılabilecekler	Annenin Notları
Formal sembolik iletişim (konuşma)	24 ay ve sonrası	Bu dönemde artık çocuk konuşmaya başlamıştır. Başlarda sözcükleri tam telaffuz edemese ve sözcük eklerini kullanmasa da üç yaşın sonlarına doğru ana dilinin gramer yapısına hâkimiyeti tam olacaktır.	Eşlik eden yetersizlik sayısı fazla ve bunların seviyesi ağır olan ÇY olan küçük çocuğunun konuşmayı etkili şekilde kullanması muhtemelen gerçekleşmeyecektir. Yine de nesneleri ve etkinlikleri ona belirtmek ve kendisini ifade etmesini desteklemek için çocuğunuzun var olan tüm duyularına hitap eden, özellikle görsel, işitsel ve dokunsal ipuçlarını kullanmanız çok önemlidir.	

Not: Bu tablo Charity Rowland ve Kathleen Stremel-Campbell'in (1987) 'Share and share alike: Conventional gestures to emergent language for learners with sensory impairments' (5), Elizabeth Bates, Laura Benigni, Inge Bretherton, Luigia Camaioni ve Virginia Volterra'nın (1979). *Cognition and communication from nine to thirteen months: Correlational findings*' (7) başlıklı kitap bölümlerinden ve Emine Ayyıldız, F. Nur Akçin ve Yıldız Güven'in (2016). 'Development of preverbal communication skills scale for children with multiple disabilities and visual impairment' (1) başlıklı makalesinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

İletişim Nedir ve Neden Önemlidir?

İletişim karşımızdaki kişi ya da kişilere isteklerimizi, duygularımızı, düşüncelerimizi, amaçlarımızı ve algılarımızı iletmek için kullandığımız sözlü ve/veya sözsüz mesaj alışverişidir. Başkalarıyla nasıl iletişim kuracağınızı, daha da önemlisi bunu karşılıklı hâle yani etkileşime nasıl döndüreceğini öğrenmek, herhangi bir çocuğun hayatının en önemli parçasıdır. Ancak yetersizliği olan ve özellikle de çoklu yetersizliği olan çocuklarda iletişim zorlukları oldukça fazladır ve bu çocukların büyük çoğunluğu, kişiler arası ilişkilerde ve sosyal etkileşimde birincil yol olarak düşünülen konuşmayı kullanamamaktadır. Bu da bu çocukların çevrelerini anlama ve çevrelerine tepki verme noktasında onları zor durumda bırakmakta, sonuç olarak siz değerli aileler tarafından çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların birçoğunun iletişim becerilerinin olmadığı, başka bir deyişle bu çocukların iletişim kuramadıkları düşünülmektedir (1, 2, 4, 5, 6).

Bebeginin/küçük çocuğumun çoğu davranışının ne anlama geldiğini ben annesi olarak anlayabiliyorum. Ancak onu daha az tanıyan kişiler ve hizmet aldığımız uzmanlar bu davranışların uygun olmadığını düşünmekteler. Bu durumda ben yanılıyor olabilir miyim?

Çoklu yetersizliği olan bebeklerde/küçük çocuklarda görülen ve alışılmamış olan, başka bir deyişle uygun olmayan kendine özgü (idiyosenkratik) birtakım davranışlar, aslında sözel olmayan veya söz öncesi iletişim davranışları olmasına rağmen çoğu uzman ve eğitimci tarafından zorlayıcı/istenmeyen davranışlar (davranış problemi) olarak görülebilmektedir. Oysa ki bebeği/küçük çocuğu iyi tanıyan anne veya ona devamlı bakan kişiler, alışılmadık ve yaşa uygun olmayan bu davranışların ilgi, istek, reddetme, memnurluk veya memnuniyetsizlik bildirme amaçlı olarak kullanıldığının farkındadırlar (2, 4, 9).

! DİKKAT

Çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun istek ve ihtiyaçlarını bildirebilmesi, çevresinde neler olup bittiğini anlayabilmesi ve diğer insanlarla sosyal etkileşim kurabilmesi için iletişim hayatı önem taşır.

Aşağıda bebeğinize/küçük çocuğunuza ilk defa girdiği bir yeri (komşunuzun evi, eğitim merkezi, market gibi) nasıl tanıtacağınızı gösteren örnek bir etkinlik bulabilirsiniz:

ETKİNLİK 1: Market Alışverişi Yapıyorum

Etkinliğin Amacı: Bebeğimin/küçük çocuğumun ilk kez veya seyrek olarak gittiği bir ortama girmeden önce, oradayken ve oradan ayrılırken yapması gereken davranışları kazandırma.

Neler Öğreneceğim?: Bebeğimin/küçük çocuğumun market ortamındaki kalabalık, sesler, kokular ve tatlara gösterdiği tepkileri gözlemleyerek, hoşlandığı ve hoşlanmadığı unsurları anlayacağım. Ayrıca böyle bir yerde ne kadar süre kalabileceğine ilişkin bir fikir sahibi olacağım.

Gerekli Materyaller: Market ortamındaki her şey (reyon görevlileri, kasiyerler ve diğer müşteriler, satılan kutulu ya da paketli yiyecekler, meyve ve sebzeler), açık hava pazar yerleri.

Bu Etkinlik Ne Zaman Yapılacak?/Ortam: Etkinlik alışveriş merkezindeki veya mahallede bulunan markette gerçekleştirilebilir. Ancak bu ikisi arasında bazı farklar bulunmaktadır. Alışveriş merkezleri çok büyük ve sesin fazla yankı yaptığı yerlerdir. Burada bulunan marketler de genellikle büyük olurlar. O nedenle bebeğinizin/küçük çocuğunuzun seslen ve kalabalıktan yani işitsel ve görsel karmaşadan rahatsız olması çok mümkündür. Bu nedenle bu etkinliği önce mahallenizdeki küçük bir bakkala ya da dükkana giderek gerçekleştiriniz. Market alışverişi/alışveriş sembolü bebeğinizin/küçük çocuğunuzun iletişim portfolyosunda mutlaka yer almalıdır. Bebeğiniz/küçük çocuğunuz bu rutine alıştıkça marketin büyüklüğü değişebilir. Bu etkinliği yapmak için açık havada kurulan pazar yerleri de idealdir. Bebeğiniz/küçük çocuğunuz, büyük veya küçük mekânlardaki ya da açık hava pazarlarındaki işitsel ve görsel karmaşaya yavaş yavaş alışacaktır.

Etkinliğe Başlayalım: Bu etkinliği yaparken şu adımları izleyebilirsiniz:

- Evden dışarı çıkmadan önce bebeğinize/küçük çocuğunuza, iletişim panosundaki "market alışverişi/alışveriş" sembolünü gösteriniz (eğer bebeğiniz/küçük çocuğunuz görme yetersizliğinden ileri derecede etkilenmişse el-el altında ipucuyla sembole dokundurarak) ve sembolün ismini söyleyiniz. Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun günlük etkinliklerinin yer aldığı taşınabilir iletişim portfolyosunu mutlaka yanınıza alınız.
- Marketten içeri girmeden önce bebeğinize/küçük çocuğunuza portfolyodaki sembolü gösteriniz. İletişim portfolyosunda market alışverişi/alışveriş sembolünün altına veya

hemen arkasındaki sayfaya, alacağınız ürünlerin dokunsal ve/veya görsel sembollerini yerleştirebilirsiniz. Böylece hem alışveriş başlangıcında ne satın alacağınızı hem de alışveriş bitip eve geldiğinizde aldıklarınızı market torbasından çıkarırken bebeğinizle/küçük çocuğunuzla süreci gözden geçirmiş olursunuz.

- Markete girdiğinizde alacağınız her bir ürünün reyonunda durduğunuzda, varsa önce sembolünü gösterip, sonra ürünün ismini söyleyip sonra da raftan aldığınız ürünü bebeğinize/küçük çocuğunuza gösteriniz ve eline veriniz.
- Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun ürünü alışveriş arabasına veya torbaya koymasına destek olunuz.
- Alışveriş bittikten sonra kasaya geldiğinizde bebeğinizin/küçük çocuğunuzun dokunsal işaretlerle ve/veya sözcük kullanarak ("Merhaba") kasiyeri selamlamasını sağlayınız.
- Alışveriş sonunda parayı veya kredi kartını bebeğinizin/küçük çocuğunuzu uzatmasına izin veriniz.
- Son olarak "market alışverişi/alışveriş" ve "bitti" işaretlerini yaparak ve bunları sözel olarak da söyleyerek, "market alışverişi/alışveriş" sembolünü bebeğinizin/küçük çocuğunuzun portfolyosundaki en son sayfaya, günlük rutinlerindeki biten diğer etkinliklerin yanına yapıştırmasını (sembolün arkası cırtlı olacaktır) sağlayınız.
- Eve gittiğinizde, bebeğinizin/küçük çocuğunuzun "market alışverişi/alışveriş" sembolünü evdeki iletişim panosunun yanında duran "bitti" kutusuna koymasını sağlayınız.

Not: Bu etkinlik için bu kitabın 3. bölümünde yer alan Tablo 1: A'nın park gezisi rutinini, market alışverişine uyarlayarak etkinlik tablosu oluşturabilirsiniz.

Bebeğimin/Küçük Çocuğumun Başarısını Değerlendiriyorum: Yukarıdaki örnekte yer alan "market alışverişi/alışveriş" etkinliğini veya başka bir etkinliği her yaptığınızda aşağıdaki tabloyu doldurarak, haftalık ve aylık olarak bebeğinizin/küçük çocuğunuzun iletişim davranışlarının ilerleyip ilerlemediğini kontrol ediniz:

Tarih	Etkinlik	Çocuğumun Davranışları	Söz Öncesi Dönemi*	Notlarım
11.01.2022	Kahvaltı			

	Market alışverişi/ alışveriş			
	Oyun saati			
	Öğle yemeği			

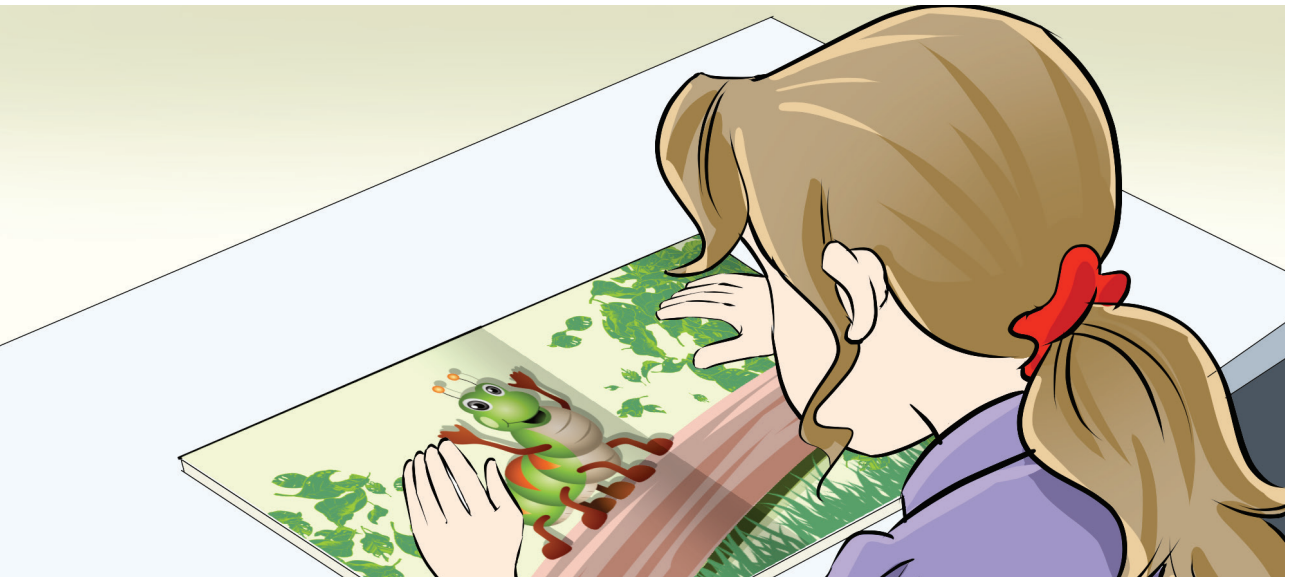
* Bu kısma, çocuğunuzun söz öncesi iletişim davranışlarının Tablo 2'ye göre hangisi olduğunu yazabilirsiniz.

SORU

Çoklu yetersizliği olan bebeğimle/küçük çocuğumla iletişim kurmak için kullanabileceğim basit yöntemler nelerdir?

0-3 yaş arasındaki çoklu yetersizliği olan birçok bebek/küçük çocuk, hemen hemen tüm gelişim alanları açısından yaşitlarına göre geriden gelebilir. Aslında sahip oldukları ciddi ve çok sayıda yetersizlik durumu ve sağlık sorunu nedeniyle bu, oldukça doğaldır. Yine de tüm çocuklar gibi çoklu yetersizliği olan bebekler/küçük çocuklar da iletişim kurmak ve fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal olarak gelişmek için oyun oynamaya gereksinim duyarlar (8). Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiyi bu kitabın “Erken Oyun Becerileri” bölümünde, “Çoklu Yetersizlik 4-6 Yaş Aile Eğitimi Kitabı İletişimin Desteklenmesi/ADİ Sistemleri” bölümünde ve “Çoklu Yetersizlik 4-6 Yaş Aile Eğitimi Kitabı Gelişimi Desteklemede Yararlanılacak Stratejiler ve Oyun” bölümünde bulabilirsiniz.

Çoklu yetersizliği olan bebeğinizle/küçük çocuğunuzla birlikte hareket etme (co-active movement), çocuğun yaptığı hareketleri ve/veya çıkardığı sesleri taklit etme, çocuğa tepki süresi tanıma, ona şarkı söyleme, onunla özellikle yüz yüze oyunlar (‘Araba-lastik-kamyon’, ‘Fış fış kayıkçı’ gibi) oynama, ona ve onunla kitap okuma gibi etkinlikler, bebeğinizin/küçük çocuğunuzun gelişimini olumlu anlamda destekleyerek ileriki yıllarda bu etkiden yararlanmaya devam etmesini sağlayacaktır. Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun görme yetersizliği veya işitme yetersizliği olsa dahi onunla oyun oynamanız, ona kitap okumanız gerekir (2, 9). Bu konuda işinize yarayacak olan dokunsal kitap, hikâye kutusu gibi materyallerin nasıl hazırlanıp kullanılacağını Çoklu Yetersizlik 4-6 Yaş Aile Eğitimi Kitabı Gelişimi Desteklemede Yararlanılacak Stratejiler ve Oyun” ve “Çoklu Yetersizlik 1. Kademe Aile Eğitimi Kitabı İşlevsel Akademik Beceriler” bölümlerinde bulabilirsiniz.

Görsel 4 Betimleme: Önündeki dokunsal kitapları elleriyle inceleyen kız çocuğu

Sözlü İletişimi Destekleme

Yıllar geçtikçe çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların durumlarının daha ciddi olduğunu ve bu çocuklardan çok azının sözel olarak iletişim kurabildiğini yani konuşabildiğini görmekteyiz. Bu konuşma ise daha çok tek sözcüklerin kullanımı (Örneğin “çış”, “su” gibi), istek veya ilgi belirtmek için başkasının ağzından konuşur gibi ve tekrarlayarak (ekolalik) konuşma (Örneğin acıkmış olan çocuğunuz “Aç mısın?”, “Yemek mi istiyormuş kızım?” gibi) veya ezberlediği bir şarkıyı baştan sona kusursuz şekilde söylemesine rağmen, ismi sorulduğunda yanıt verememe (karşılıklı sözlü iletişimin, sohbetin yapılamaması) şeklinde olmaktadır. Sözel iletişim yani konuşma ise daha önceki bölümlerde sözü edildiği üzere iletişim kurmanın yollarından sadece birisidir (5, 7). Önemli ve büyük çoğunluğun kullandığı bir iletişim yolu olmasına rağmen bunu kazanamayan çoklu yetersizliği olan yaşı ilerlemiş çocuğunuz için diğer iletişim kurma yollarının fazlalığı sizi şaşırtabilir. Bunlar, sözel iletişimin olmadığı ya da yetersiz olduğu durumlarda kullanılan Alternatif ve Destekleyici İletişim Sistemleri (ADİS) ve yetersizliği olan kişilerin kullanımı için üretilmiş, uyarlanmış ve rehabilite edici cihaz, materyal vb. sese dayalı olan veya olmayan, teknolojik olmayan, düşük veya yüksek teknolojik desteklerin de kullanıldığı yöntemler olan “Yardımcı Teknoloji”lerdir (YT) (10, 11). ADİS ve YT ile ilgili ayrıntılı bilgi edinmek için “Çoklu Yetersizlik 4-6 Yaş Aile Eğitimi Kitabı İletişimin Desteklenmesi/ADİ Sistemleri”, yine aynı kitabın “Gelişimi Desteklemede Yararlanılacak Stratejiler ve Oyun” bölümleri ile “Çoklu Yetersizlik 1. Kademe Aile Eğitimi Kitabı Yardımcı Teknolojiler” bölümlerini inceleyebilirsiniz.

Gerek yaşı gerekse yetersizlik türünün oluşturduğu ciddi sorunlar nedeniyle konuşamayan çoklu yetersizliği olan bebeğiniz/küçük çocuğunuz için en uygun olan iletişim yol veya yollarını seçmek üzere özel eğitim öğretmeniniz, dil ve konuşma terapistinizle istişare edebilirsiniz. Konuşma da dâhil olmak üzere (bazı çocuklarda yaşına göre geriden gelse de bir miktar konuşma görülebilir), bebeğinizin/küçük çocuğunuzun kullanabileceği olası tüm iletişim yollarını kullanmak **total iletişim yaklaşımı**dır. Buna göre bebeğiniz/küçük çocuğunuz, o yaş ve gelişimsel düzey için kendisine uygun herhangi bir iletişimin yolunu kullanmaya teşvik edilmelidir. Bunlar, formalden informale olmak üzere konuşma, işaret dili, basılı yazı, Braille yazı, sembol resimlerin (Mayer Johnson Sembolleri gibi) kullanımı, fotoğrafların kullanımı, dokunsal işaret dili, parmak alfabesi, adapte edilmiş işaretler, dudak okuma, dokunsal semboller, hikâye kutuları, takvim kutusu, gerçek nesnelerin kullanımı, yüz ifadeleri, vücut hareketleri ve seslerin kullanımı olarak sıralanabilir (2). Sözü edilen total iletişim yolları ve materyallerinden bazıları hakkında ayrıntılı bilgiyi, “Çoklu Yetersizlik 4-6 Yaş Kitabı İletişimin Desteklenmesi/ADİ Sistemleri” bölümünde bulabilirsiniz.

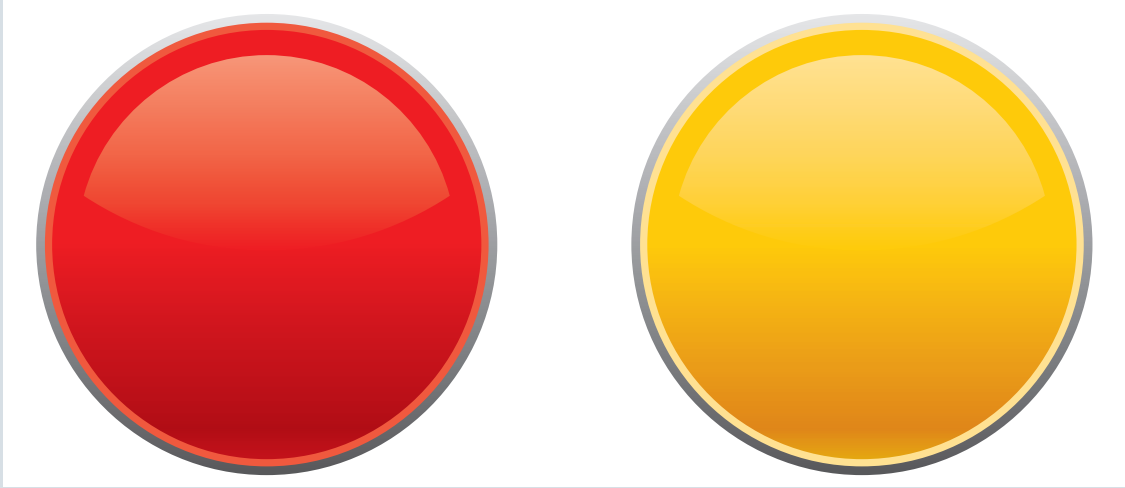

ETKİNLİK 2: Sevdiğim Oyuncaklarım

Etkinliğin Amacı: Bebeğimin/küçük çocuğumun sevdiği oyuncakları bana belirtebilmesi için sesli düğme/dokunsal sembol kullanmayı kazandırma.

Neler Öğreneceğim?: Konuşamayan bebeğimin/küçük çocuğumun sevdiği oyuncaklarını bana belirtebilmesi için verdiği tepkileri daha üst düzey iletişimsel aşamaya çıkaracak bir etkinlik hazırlamayı öğreneceğim.

Gerekli Materyaller: Bebeğimin/küçük çocuğumun sevdiği, oynamayı tercih ettiği oyuncak ve nesnelerle, hoşlanmadığı oyuncak ve nesneler, birinde "Evet" diğesinde "Hayır" sözcüklerinin kayıtlı olduğu sesli düğmeler. Sesli düğmeleri temin edemezseniz, "Evet" ve "Hayır" dokunsal sembollerini hazırlayabilirsiniz. Bu cihaza ilişkin ayrıntılı bilgiyi "Çoklu Yetersizlik 4-6 Yaş Aile Eğitimi Kitabı İletişimin Desteklenmesi/ADİ Sistemleri" bölümünde bulabilirsiniz.

Görsel 5 Betimleme: Biri kırmızı biri sarı daire şeklinde iki ses düğmesi görseli

Bu Etkinlik Ne Zaman Yapılacak?/Ortam: Bu etkinliğin evde, bebeğinizin/küçük çocuğunuzun kendini rahat hissettiği (örneğin aç olmadığı) bir zamanda ve hatta günlük rutinde yer alan oyun saatinde yapılması doğru olacaktır.

Etkinliğe Başlayalım:

- Etkinliğe başlamadan önce bebeğinizin/küçük çocuğunuzun sevdiği, oynamayı tercih ettiği oyuncak ve nesnelerle, hoşlanmadığı oyuncak ve nesneleri bir kutunun ya da sepetin içine koyunuz.

- Bebeğinize/küçük çocuğunuza, iletişim panosundaki “oyun saati” sembolünü gösteriniz (Eğer bebeğiniz/küçük çocuğunuz görme yetersizliğinden ileri derecede etkilenmişse el-el altında ipucuyla sembole dokundurarak) ve sembolün ismini söyleyiniz. Bundan önce, bebeğinizin/küçük çocuğunuzun sizinle oyun oynamaya hazır bir şekilde rahat bir pozisyonda olduğundan emin olunuz.
- Sepette bulunan ve bebeğinizin/küçük çocuğunuzun hoşlanmadığı bir oyuncak veya nesnenin ismini söyleyerek bebeğinize/küçük çocuğunuza uzatınız (Görme kaybı varsa el-el altında ipucunu kullanınız) ve onunla oynamak isteyip istemediğini sorunuz. Çocuğunuz yüz ifadeleri, hareketler veya hoşnutsuzluk bildiren seslerle tepki verdiğinde, “Hayır” sözcüğünün kayıtlı olduğu kırmızı renkli sesli düğmeye basması için destek veriniz. Sesli düğmelerin ikisi de bebeğinizin/küçük çocuğunuzun rahatça görebileceği ve/veya uzanabileceği bir mesafede olmalıdır.
- Daha sonra, sepette bulunan ve bebeğinizin/küçük çocuğunuzun sevdiği, oynamayı tercih ettiği bir oyuncak veya nesnenin ismini söyleyerek bebeğinize/küçük çocuğunuza uzatınız (Görme kaybı varsa el-el altında ipucunu kullanınız) ve onunla oynamak isteyip istemediğini sorunuz. Çocuğunuz yüz ifadeleri, hareketler veya hoşnutluk bildiren seslerle tepki verdiğinde, “Evet” sözcüğünün kayıtlı olduğu yeşil renkli sesli düğmeye basması için destek veriniz. Sesli düğmelerin ikisi de bebeğinizin/küçük çocuğunuzun rahatça görebileceği ve/veya uzanabileceği bir mesafede olmalıdır.
- Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun önüne bir sevdiği bir de hoşlanmadığı oyuncak veya nesneyi koyup içlerinden birinin ismini söyleyerek onu eline almasını isteyiniz. İsmi söylediğiniz oyuncak veya nesne hoşlanmadığı bir şeye ona, “Hayır” sözcüğünün kayıtlı olduğu sesli düğmeye basması için destek veriniz. Bu iki oyuncak veya nesne ile sesli düğmelerin ikisi de bebeğinizin/küçük çocuğunuzun rahatça görebileceği ve/veya uzanabileceği bir mesafede olmalıdır. Aynısını bebeğinizin/küçük çocuğunuzun sevdiği bir oyuncak veya nesne ile deneyiniz. Sesli veya sesi taklit edilebilen oyuncak veya nesnelerin ses çıkarmasını sağlayınız (düğmesine basarak veya materyalin sesini kendiniz çıkararak).
- Biraz oynadıktan sonra “oyun saati” ve “bitti” işaretlerini yaparak ve bunları sözel olarak da söyleyerek sembolünü bebeğinizin/küçük çocuğunuzun “oyun saati” iletişim panosunun yanında duran “bitti” kutusuna koymasını sağlayınız.

Bebeğimin/Küçük Çocuğumun Başarısını Değerlendiriyorum: Yukarıdaki örnekte yer alan

“oyun saati” etkinliğini veya başka bir etkinliği her yaptığınızda aşağıdaki tabloyu doldurarak, haftalık ve aylık olarak bebeğinizin/küçük çocuğunuzun iletişim davranışlarının ilerleyip ilerlemediğini kontrol ediniz:

Tarih	Etkinlik	Çocuğumun Davranışları	Söz Öncesi Dönemi*	Notlarım
11.01.2022	Kahvaltı			
	Market alışverişi/ alışveriş			
	Oyun saati			
	Öğle yemeği			

* Bu kısma, çocuğunuzun söz öncesi iletişim davranışlarının Tablo 2'ye göre hangisi olduğunu yazabilirsiniz.

Neler Öğrendik?

Bu bölümde, çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların dil gelişim özelliklerini, yaşları ilerlese dahi birçok çoklu yetersizliği olan çocuğun sözel iletişimi kullanamadığını yani konuşmadığını ancak çevreleriyle iletişim kurmak için kullandıkları yolların genelde siz değerli ailelerin anlayabileceği kendine özgü birtakım davranışlar olduğunu, tüm bebeklerin konuşmaya başlamadan önce etraflarıyla iletişim kurmak için söz öncesi (sözel olmayan) bazı davranışlar gösterdiklerini, iletişimin, sözlü olsun veya olmasın tüm canlılar ve özellikle insanlar için ne kadar önemli olduğunu, çoklu yetersizliği olan bebeğinizle/küçük çocuğunuzla iletişim kurmak için kullanabileceğiniz sözel iletişime alternatif ve basit yöntemleri öğrendiniz.

Yararlanılan Kaynaklar

- (1) Ayyıldız E., Akçin N., & Güven Y. (2016). Development of preverbal communication skills scale for children with multiple disabilities and visual impairment. *Journal of Human Sciences*, 2, 2668-2681.
- (2) Ayyıldız, E., Güven, Y. & Akçin, F. N. (2021). Söz öncesi iletişim becerileri ve iletişim becerilerinin öğretimi. A. E. Sardohan Yıldırım & M. Eldeniz Çetin (Ed.). *Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Anne-Baba El Kitabı Serisi: Çoklu Yetersizlik içinde* (s. 197-223), Ankara: Eğiten Kitap.
- (3) MEB. (2018a) *Özel eğitime ihtiyacı olan bireyler için (0-36 ay) öğretim programı*. <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2020915910732-Erkencocukluk.pdf>.
- (4) Ayyıldız, E. (2012). *Çok engelli görmeyen çocuklar için söz öncesi iletişim becerileri ölçeği'nin geliştirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- (5) Rowland, C., & Stremel-Campbell, K. (1987). Share and share alike: Conventional gestures to emergent language for learners with sensory impairments. In L. Goetz, D. Guess & K. Stremel-Campbell (Eds.). *Innavative Program Design for Individuals with Dual Sensory Impairments* (p.49-75). Baltimore: Paul Brookes Publishing.
- (6) Yoder, P. J., McCathren, R. B., Warren, S. F. & Watson, A. L. (2001). Important distinctions in measuring maternal responses to communication in prelinguistic children with disabilities. *Communication Disorders Quarterly*, 22(3), 135-147.
- (7) Bates, E., Benigni L., Bretherton, I., Camaioni, L., & Volterra, V. (1979). Cognition and communication from nine to thirteen months: Correlational findings. In E. Bates, L. Benigni, I. Bretherton, L. Camaioni & V. Volterra (Eds.). *The Emergence of Symbols Cognition and Communication in Infancy* (p.69-140). New York: Academic Press Inc.
- (8) Cushman, C. (1992). Games: An educational alternative. C. Cushman, K. Heydt, S. Edwards, M. J. Clark & M. Allon (Ed.). *Perkins activity and resource guide. A handbook for teachers and parents of students with visual and multiple disabilities, Cilt 2, Bölüm 13* (s. 13/1-13/7). Massachusetts: Perkins School for the Blind.
- (9) Ayyıldız, E. (2020). Erken çocukluk döneminde ağır ve çoklu yetersizliği olan öğrencilerin desteklenmesi. P. Şafak (Ed.), *Ağır ve Çoklu Yetersizliği Olan Öğrencilerin Eğitiminde Stratejiler içinde* (ss. 185-214), Ankara: Vize Yayıncılık.
- (10) Hume, D. (2011). *Assistive technology use by Kentucky students with visual impairments*. (Doctoral dissertation), University of Louisville, Kentucky.
- (11) Aslan, C. (2016). Görme engelliler için yardımcı teknolojiler. S. Çakmak (Ed.). *Özel Eğitim ve Yardımcı Teknolojiler içinde* (s. 56-92). Ankara: Vize Yayıncılık.

BÖLÜM 5

Dr. Öğr. Üyesi Emine AYYILDIZ

**BİLİŞSEL GELİŞİMİN
DESTEKLENMESİ**

Genel Amaç

Sevgili aileler, bu bölümün amacı; bir bebeğin yaşamının ilk üç yılında gelişim alanlarının nasıl ilerlediğinden kısaca söz etmek, daha sonra ise çoklu yetersizliği olan bebeklerde/küçük çocuklarda duyuların gelişimi ve buna bağlı algısal gelişimin önemini altını çizmek amaçlanmıştır. Böylece çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların bilişsel gelişimlerinin nasıl desteklenebileceği konusunda siz değerli ailelere yol gösterilmek istenmiştir.

Kazanımlar

Bu bölümde aileler, bakım verenler aşağıdaki kazanımları edinirler:

- Dünyaya gelen bebeklerde yaşamlarının ilk üç yılında gelişim alanlarının nasıl olduğunu öğrenir.
- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun olası duyu kayıplarını ve bunların gelişim üzerindeki etkilerini anlar.
- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun duyuların gelişimi ve buna bağlı algısal gelişimin önemini fark eder.
- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun bilişsel gelişimini desteklemek için çeşitli etkinlikler yapar.

İçerik

1. Yaşamın İlk Üç Yılında Gelişim Nasıldır?
2. Çoklu Yetersizliği Olan Bebeklerde/Küçük Çocuklarda Duyuların Gelişimi, Olası Duyu Kayıpları ve Buna Bağlı Algısal Gelişimin Önemi

Açıklamalar

Bu bölümde sizlere dünyaya gözlerini açan bir bebeğin yaşamının ilk üç yılında gelişiminin çeşitli alanlarda nasıl olduğu hakkında bilgiler sunulmuştur. Özellikle çoklu yetersizliği olan bebeklerde/küçük çocuklarda duyuların gelişimi, olası duyu kayıplarının gelişime etkisi ve duyu kayıplarına bağlı algısal gelişimin etkilenmesi üzerinde durularak bu bebeklerde/küçük çocuklarda bilişsel gelişimin ilerleyişi açıklanmıştır. Bu bölümde ve kitabın tamamında kullanılan bilişsel kavramı, dikkat, hafıza, dil gelişimi, öğrenme, muhakeme, problem çözme, karar verme gibi zihinsel süreçleri içermekte olup çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun zihinsel gelişimine işaret edecek bir terim olarak kullanılmıştır. Bu bölümde

0-2 yaş (0-24) ay arasındaki evlatlarınızdan bebek, 2-3 yaş (24-36 ay) arasındaki evlatlarınızdan ise küçük çocuk olarak söz edilmiştir.

Giriş

Yaşamın İlk Üç Yılında Gelişim Nasıldır?

Bir bebeğin doğduğu andan itibaren yaşadığı her şey ve özellikle anne babasıyla veya onların olmadığı durumlarda bebekle en fazla ilgilenen (ona devamlı bakan) kişi ya da kişilerle olan ilişkisi, onun tüm yaşamını ve tüm gelişim alanlarını ciddi şekilde etkiler (1).

! DİKKAT

Sizin çoklu yetersizliği olan bebeğinizle/küçük çocuğunuzla olan ilişkiniz onun genel gelişimini ve sonrasında da eğitim yaşamında kat etmesi gereken aşamaları olumsuz veya olumlu anlamda etkileyebilir.

Yenidoğan bebekler, ağlama, gülümseme, göz teması kurma, ellerine değenleri (örneğin sizin parmağınızı veya çingırağı) sıkıca tutma/kavrama gibi bazı davranışlarla dünyaya gelirler. Bu davranışlardan özellikle ağlama (acıktıklarında, bezleri kirlendiğinde ya da herhangi bir rahatsızlık duyma durumunda), ani ve yüksek seste irkilme, kavrama, yanağına değen meme ucu veya biberona doğru dönme, gülümseme gibi çok da farkında olmadıkları yani refleks ya da içgüdüsel olarak yaptıkları davranışlar ilk üç ay içerisinde görülür. Bu kadar küçük bebekler ayrıca sizin yüzünüze de bakabilirler (2, 3, 4). Ancak bu da farkında olunan ve amaçlı olarak yapılan bir davranış değildir (5, 6). Zaten bu karşılıklı bakışma çok da uzun sürmez. Bazen 1-2 saniyede bebek bakışlarını başka bir yere yöneltebilir. Ancak bunlar başkalarında bakıcılık davranışlarını tetikleyen davranışlar olduğundan sizin bebeğinize bakma, ağladığında onu kucağınıza alma, neye ihtiyacı olduğunu anlamaya çalışma ve onunla konuşma gibi yine içgüdüsel diyebileceğimiz bebeğe bakım verme davranışlarında bulunmanızı sağlar (1, 4). Bu durum, bebek için hayatta kalmayı garantilerken, anne veya bebeğin bakımını üstlenen kişinin bu bakım sürecini devamlı hâle getirmesine neden olur. Bu içgüdüsel ve karşılıklı etkileşim çocukta anneye, annede ise çocuğa karşı bir **bağlanma** oluşmasını sağlar. Bu, dünyaya gelen tüm bireyler için ileriki yaşamlarını dramatik şekilde etkileyecek bir unsurdur (1, 7).

Küçük bir bebeğin bağlanma tarzını oluşturacak olan erken deneyimlerinin en çok annesiyle ve/veya ona devamlı bakan kişiyle olan ilişkisine bağlı olduğu bilinmektedir. Bağlanma tarzı, bebek büyüdükçe onun sosyal, duygusal ve bilişsel gelişiminin temellerini de atmaktadır.

Küçük bebeklere verilen tutarlı ve duyarlı bakım, yani ona bakan kişinin bebeğin ihtiyaçlarını hemen ve doğru şekilde karşılaması, bunu yapan kişinin hep ya da büyük çoğunlukla aynı kişi olması gibi durumlar, bebeğin yaşı ilerledikçe ihtiyaçlarını daha bilinçli bir şekilde ve annesine veya ona devamlı bakan kişiye bildirmek üzere ağlamada ton değişikliği, yanına gelen annesini görünce ona doğru kollarını uzatma gibi davranışlara dönüşür. Böylece bebek, yaşamdaki ilk yılının sonlarına doğru dünyanın kendisi için güvenilir ve öngörülebilir bir yer olduğunu olduğunu anlamaya başlar. Bunun tam tersi, yani bebeğin ihtiyaçlarını karşılayan kişinin sıklıkla değişmesi ya da annenin veya bebeğe devamlı bakan kişinin bebeğe bakım vermede düzensiz olması, duygu durumunun sürekli değişmesi nedeniyle bebeğe farklı davranması ya da bebeğin sadece fiziksel ihtiyaçlarını karşılayıp onu hiç kucağına almaması, onunla göz kontağı kurmaması gibi durumlar ise bebeğin çevresini güvenilir ve öngörülebilir bir yer olarak görmemesine aşırı ağlayan, çabuk ürken, huzursuz ve ikircikli bir çocuk olarak büyümesine neden olacaktır (1, 8).

! DİKKAT

Küçük bir bebekte gelişecek temel güven duygusu, bebeğin sosyal-duygusal gelişimini olumlu etkilemekte birlikte, ileriki zamanlarda onun çevresini keşfetmeye ve genel olarak öğrenmeye hevesli olmasını sağlar. Çünkü çocuk, dünyanın kendisi için güvenli bir yer olduğundan artık emindir. Bir bebeğin annesine veya ona devamlı bakan kişiye güvenli şekilde bağlanması o kadar önemlidir ki bu olmadığında yani bebeğe düzenli, tutarlı, öngörülebilir bir fiziksel ve duygusal bakım verilmediğinde bunun etkileri tüm gelişim alanları üzerinde görülecektir. Çocuğun keşfetme isteği ve güveni zedeleneneğinden, çocuk büyüdükçe sosyal, duygusal, bilişsel ve hatta fiziksel ve motor gelişimi açısından ciddi şekilde olumsuz etkilenir.

Aşağıdaki tabloyu kullanarak 0-3 yaş arasındaki çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun sizinle olan ilişkisinin güvenli bir bağlanmayı gösterip göstermediğini kontrol edebilirsiniz (Bu tabloyu doldururken çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun görme veya işitme gibi duyu kayıpları olup olmadığını göz önünde bulundurunuz):

Tablo 1. 0-3 Yaş Arasındaki Bebekler/Küçük Çocuklarda Güvenli Bağlanma Kontrol Listesi

Güvenli Bağlanmayı Gösteren Davranış	Yapmaz (-)	Yapar (+)	Notlarım
Ben yanından ayrılınca ağlamaya başlar.			

Ben yanından ayrılınca gözden kaybolduğum yere bakarak ağlar.			
Ben yanından ayrılınca peşimden gelmeye çalışır.			
Yanından ayrıldıktan bir iki dakika sonra döndüğümde ağlamayı bırakır.			
Yanından ayrıldıktan bir iki dakika sonra döndüğümde kucağıma gelmek ister.			
Yanında yokken ağladığında ona dokunursam hemen susar.			

Güvenli Bağlanmayı Gösteren Davranış	Yapmaz (-)	Yapar (+)	Notlarım
Yanında yokken ağladığında ona seslenip hemen yanına geleceğimi söylediğimde susar.			
Evde veya başka bir yerde yanıma tanımadığı biri gelince bana doğru sokulur.			
Evin bir odasından emekleyerek/yürüyerek çıkmadan önce dönüp bana bakar.			
Evin bir odasından çıkarken bana bakıp sonra dışarı çıkar.			
Yabancı bir yerde olduğumuzda yanımdan beni görebileceği ya da hemen yanıma gelebileceği bir mesafe kadar uzaklaşır.			
Benim evde olduğumu bildiğinde yanıma gelmeden dakikalarca diğer odalarda dolaşır.			
Dışarıdayken (parkta, alışveriş merkezinde) beni görebileceği ya da hemen yanıma gelebileceği bir mesafe kadar uzaklaşır.			

Özellikle ilk birkaç ayın ardından küçük bebekler, söylenenleri ve etraflarında olup bitenleri anlamayı öğrenmeye başlarlar. Bu durum bir yaşına girdiklerinde tipik gelişim gösteren bebeklerin büyük çoğunluğunun anlamlı birkaç sözcük kullanabilmesine destek olur. Ancak bebeğin iki sözcüklü ve eksiz cümle kurabilmesi için en az iki yaşına gelmiş olması gerekmektedir (5, 9).

Bir bebeğin hayatının ilk birkaç yılı, hızlı bir fiziksel büyüme ve bilişsel gelişmenin görüldüğü zamanlardır. İlk üç yılda bebekler ve küçük çocuklar vücutları üzerinde hiç kontrolleri olmayan bir dönemden (0-3 ay), bir miktar koordineli davranışlar göstermeye (3-6/9 ay), oradan da emeklemeye, sıralamaya, tay tay durmaya, yürümeye ve koşmaya geçerler (3).

Özellikle hastanede uzun süre kalan, sosyoekonomik ve kültürel olarak dezavantajlı bir çevrede doğan, yetersizlik açısından risk altında olan veya doğuştan veya hemen sonrasında aylarda yetersizlik tanısı alan bebekler/küçük çocuklar ise gelişimin tüm alanlarında ve öğrenmeye ilişkin büyük dezavantaj yaşarlar. Çoklu yetersizliği olan bebeklerde/küçük çocuklarda bu durum daha da dramatiktir (10).

Çoklu Yetersizliği Olan Bebeklerde/Küçük Çocuklarda Duyuların Gelişimi, Olası Duyu Kayıpları ve Buna Bağlı Algısal Gelişimin Önemi

Erken bilişsel gelişim, büyük ölçüde bebeklerin çevrelerini gözlemlerken, keşfederken ve çevreleriyle etkileşime girerken edindikleri duyuşsal bilgilere dayanır (11). Bir bebek doğduğu günden itibaren dışarıdan gelen uyarıları var olan duyu organları aracılığıyla duyuşsal bilgiler şeklinde alır. Bir anne bebeğini emzirmek üzere kucağına aldığı anda, ona gülümsediğinde ve bu sırada aynı zamanda yumuşak bir sesle onunla konuştuğunda, bebek, görme, işitme, dokunma, tat alma ve koklamaya dair uyarılara maruz kalmış olur (12). Bebeğin çevresinden aldığı uyarıların farkında olması ve bunları tanıması ise algısal gelişimle ilgilidir ve bunun ilerlemesi için bebeğin önünde uzun aylar vardır (4).

! DİKKAT

İnsanlarda, herkesçe bilinen beş duyu dışında, alıcıları vücudun içinde, hemen derinin altında, eklemlerde ve kaslarda bulunan üç duyu daha bulunmaktadır. Bunlar, propriyoseptif (vücut pozisyonu), vestibüler (hareket algısı) ve taktıl duylardır (algılanan dokunma duyusu). Bu duylar bebeğin yaşı ilerledikçe gelişmekte ve bireye vücudun içerisinden bazı mesajlar göndermektedir. Yetersizliği olan bebekler/küçük çocukların birçoğunda duylarla motor sistem birlikte ve koordineli olarak çalışmadığından bu bebeklerde/küçük çocuklarda duyu-motor bütünleme sorunlarına da sıklıkla rastlanır. (Bu konuya bu kitabın 2. bölümünde kısaca değinilmiştir.)

Yenidoğan bebekler, beş duyu organları tam veya eşit derecede gelişmiş olarak dünyaya gelmez. Bu duyu organlarından bazıları anne karnında gelişir, bazılarının gelişimi için ise yıllar geçmelidir. Yapılan çalışmalar, işitme duyusunun anne karnındaki bebeklerde bile 10. haftadan itibaren ciddi bir şekilde geliştiğini ve yenidoğanın insan sesiyle diğer canlı veya nesnelerin seslerini ayırt edebildiğini göstermekteyken, görme duyusunun beyindeki sinir hücrelerine bağlı gelişimi 0-2 yaş arasında, daha üst düzey görme becerilerinin kazanılması ise dört yaşın sonlarına doğru gerçekleşmektedir (4). Bebekler ve küçük çocuklar, dünyayı sahip oldukları beş duyu aracılığıyla ve çevreleriyle etkileşime girerek öğrenirler. Bu duyular sayesinde çevrelerini inceler, keşfeder ve oyun oynarlar. En sevdikleri oyuncağının renginin sarı olduğunu, evde bulunan kişilerin seslerinin arasında hangisinin annesininki olduğunu, ocakta kaynayan çorba tenceresinin sıcak olduğunu, ellerinden bıraktıkları cam bir eşyanın kırılacağını, bir gülün güzel koktuğunu, pilavın tadını bu duyuları aracılığıyla bilirler. Tüm bunları öğrenme, bilme ve anlama süreci ise doğumdan itibaren başlayıp ömrümüzün sonuna kadar sürer (12). Ancak bir bebek ilk doğduğunda tüm duyuları birbirinden bağımsız olarak çalışmaktadır. Birkaç günlük bir bebek bir ses işittiğinde sadece irkilerek ağlamaya başlar, sesin geldiği yöne dönüp bakamaz. Yine bir yenidoğan emzirilme sırasında annesinin yüzüne doğru bakar ama görmesi (görsel sistemin beyindeki gelişimi) o yüzdeki ayrıntıları seçecek kadar keskin değildir. Üçüncü ayın sonlarına doğru, bebeğin çevreden tek başına bilgi toplayan duyuları yavaş yavaş birleşmeye başlar. Örneğin bebek gördüğü renkli bir nesneye doğru uzanır, onu eline alır ya da annesinin sesini duyduğunda ona doğru dönüp bakabilir (4). Piaget, bu çok önemli sürece duyular arası bütünleşme/duyu bütünleştirme veya duyuların birleştirilmesi adını vermiştir. Duyularını birleştirerek çevresi hakkında daha fazla bilgi edinen bebek kişileri ve nesneleri de tanımaya başlar, basit şekilde neden-sonuç ilişkisi (elindeki çingırağı sallarsa ses çıkar) kurar ve basit motor hareketleri (kaşığı eline alıp ağzına götürme gibi) taklit eder (11). Bebeğin yaklaşık sekiz aylıkken kazandığı önemli başka bir bilişsel beceri ise nesne sürekliliği ve kişi sürekliliğidir. Bebeğin elinde tuttuğu bir nesneyle oynarken nesnenin elinden kayıp düşmesi sonucunda onu düştüğü yere doğru bakarak araması nesne sürekliliğiyle annesiyle konuştuğu sırada annesi birdenbire yanından ayrılırsa onu gözleriyle takip etmesi veya annesinin çıktığı kapıya doğru bakması kişi sürekliliğidir. Nesne sürekliliğini kazanan bir bebeğin, bir yetişkinle aynı anda bir nesne veya oyuncak üzerine dikkatini yöneltmesi ortak dikkattir. Bunu yapabilen bir bebek, nesneleri ve kişileri parmakla gösterme/işaret etme becerisini de gösterebilir. Bebekte iki yaşının sonlarına doğru gerçekleşen dil gelişimindeki önemli ilerleme de onun belleğinin gelişimine katkıda bulunacaktır (4, 11).

Çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların birçoğunda görme yetersizliği, işitme yetersizliği, dokunsal hassasiyet, tatlara ve kokulara karşı hassasiyet gibi durumlar görülmektedir (13, 14, 15). Bu bebeklerin/küçük çocukların çoğunun durumu çok ağır olduğundan, bebeğinizin/küçük çocuğunuzun sağlık durumunun ve gelişiminin özellikle 0-3 yaş arasında

çok dikkatlice takip edilmesi, bebeğiniz/küçük çocuğunuz ve siz ailesi için uygun bir erken müdahale programı planlanarak uygulanması gerekmektedir (10, 16).

Aşağıda duyularından biri veya birkaçında kayıplar olan çoklu yetersizliği olan bebeğinize/küçük çocuğunuza çok duyulu deneyimler sunarak algısal gelişimini ve böylece bilişsel gelişimini nasıl destekleyebileceğinize ilişkin bazı etkinlik örnekleri bulacaksınız: *

* Bu etkinlikler aşağıda yer alan 12. kaynaktan yararlanılarak hazırlanmıştır.

ETKİNLİK 1: Kendi El Losyonumu Yapıyorum

Etkinliğin Amacı: Bebeğimin/küçük çocuğumun farklı duyularını kullanmasını sağlama.

Neler Öğreneceğim?: Bebeğimin/küçük çocuğumun var olan duyularını kullanmasını sağlamak için eğlenceli ve öğretici bir etkinlik hazırlamayı öğreneceğim. Ayrıca, bu etkinlikte öğrendiklerimi kullanarak bebeğimin/küçük çocuğumun gelişim özelliklerine uygun yeni etkinlikler hazırlayabileceğim.

Gerekli Materyaller: Gliserin, bal, meyve suyu yapmak için kullanmak üzere limon, zeytin yağı, bıçak, meyve sıkacağı, mikser, birinde "Evet" diğesinde "Hayır" sözcüklerinin kayıtlı olduğu sesli düğmeler (Sesli düğmeleri temin edemezseniz, "Evet" ve "Hayır" dokunsal sembollerini hazırlayabilirsiniz), doğrama tahtası, kaşık/ölçü kapları, küçük cam şişe, etiket.

Ortam: Bu etkinlik bebeğinizin/küçük çocuğunuzun masaj saatinde kullanmanız için gereken doğal losyonu onunla birlikte yapmanızı sağlayacaktır. Bunu evde rahat bir odada birlikte yapabilir, sürece kardeşleri katabilir ya da bebeğinizin/küçük çocuğunuzun hizmet aldığı bir merkez varsa oradaki eğitimci veya uzmanla birlikte uygulayabilirsiniz.

Etkinliğe Başlayalım: Aşağıda yer alan etkinlik basamaklarına "+" veya "✓" işareti koyarak etkinliği aşama aşama gerçekleştirdiğinizden emin olabilirsiniz. Varsa notlarınızı en sondaki sütuna yazabilirsiniz:

Etkinlik Basamakları*	Yapıldı	Notlarım
Bebeğimi/küçük çocuğumu rahat edeceği ve tüm duyularını en üst düzeyde kullanabileceği bir pozisyonda oturuyor. (Ayakta durma sehpasında ya da ayakta da olabilir.)		
Bebeğime/küçük çocuğuma kullanacağımız tüm malzemeleri tek tek gösterdim ve ilgili duyusunu kullanmasını sağladım. (Örneğin balı koklattım, tadına baktırdım.)		
Bebeğime/küçük çocuğuma bu malzemelerle ne yapacağımızı basit ve anlaşılır cümleler kullanarak söyledim. (Dokunsal sembol, işaret de kullanabilirsiniz.)		
Limonları elektrikli meyve sıkacağındaki sıktım ve tadına bakması için bebeğime/küçük çocuğuma bir damla limon suyu verdim.		
Zeytinyağını bebeğimin/küçük çocuğumun eline az miktarda sürdüm, ayrıca koklamasını ve tatmasını sağladım.		

Etkinlik Basamakları*	Yapıldı	Notlarım
Miksere tüm bu malzemelerde eşit miktarda koydum ve çalıştırma düğmesine basarken bebeğimin/küçük çocuğumun elini elimin üzerine koydum.		
Mikser çalışırken titreşimleri hissetmesi için mikserin kâsesini tuttuğum diğer elimin üzerine bebeğimin/küçük çocuğumun elini koydum.		
Malzemeler iyice karıştıktan sonra mikseri durdurup hazır olan el losyonunu ile bebeğimin/küçük çocuğumun ellerine masaj yaptım.		
Kalan losyonu bir kaşık yardımıyla bebeğimle/küçük çocuğumla birlikte küçük cam şişelere koydum.		
Losyon doldurulmuş cam şişelerin üzerine önceden hazırladığım etiket yapıştırması için bebeğime/küçük çocuğuma destek verdim (el-el altında ve/veya fiziksel ipucuyla).		

* Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun hoşlanmadığı bir malzeme olduğunu yüzünü buruş turmasından, mızıldanmasından, ağlamasından veya o malzemeyi itmesinden anlarsanız "hayır" sözcüğünün kayıtlı olduğu kırmızı ses düğmesine basmasını sağlayınız. Bebeğiniz/ küçük çocuğunuz herhangi bir malzemeyle özellikle ilgilendiğinde "evet" sözcüğünün kayıtlı olduğu yeşil ses düğmesine basmasını sağlayınız.

Bebeğimin/Küçük Çocuğumun Performansını Değerlendiriyorum:

Bu etkinliği yaparken zorlandığınız yerlerle ilgili ayrıntılı notlar alıp, bir sonraki sefer etkinlikte bebeğinize/küçük çocuğunuza uygun bir uyarlama yapabilirsiniz. Eğer etkinlik aşamalarıyla ilgili ✓ işaretleri fazlaysa bu, etkinliğin başarılı olduğunu gösterecektir.

ETKİNLİK 2: Çiçek ve Yapraklardan Tablo

Etkinliğin Amacı: Çoklu yetersizliği olan bebeğimin/küçük çocuğumun, çeşitli materyallerle ilgili farklı kokuları, görsel ve işitsel özelliklerini deneyimlemesini sağlama.

Neler Öğreneceğim?: Bebeğimin/küçük çocuğumun farklı işitsel ve görsel uyarınlara kokulara nasıl tepki verdiğini, farklı özelliklerdeki materyallerden hangisine ve hangi duyu ya da duyularını kullanarak yöneleceğini öğreneceğim.

Gerekli Materyaller: Streç film, büyük ve fazla sayıda taç yaprağı olan çeşitli çiçekler (protea-enginar çiçeği gibi), çeşitli otlar, büyük, küçük, kurutulmuş veya taze yapraklar, ince bir tahta veya kalın bir karton parçası, kâse veya sepetler.

Bu Etkinliği Ne Zaman Yapacağım?/Ortam: Günlük rutini içinde parka gitmek hangi etkinlikten sonra geliyorsa (örneğin kahvaltının hemen sonrasında) o zaman uygulanabilir ya da tüm ailece yaptığınız bir piknik ya da doğa gezisinin ardından gerçekleştirilebilir.

Etkinliğe Başlayalım: Aşağıda yer alan etkinlik basamaklarına + veya ✓ işareti koyarak etkinliği aşama aşama gerçekleştirdiğinizden emin olabilirsiniz. Varsa notlarınız en sondaki sütuna yazabilirsiniz:

Etkinlik Basamakları	Yapıldı	Notlarım
Bebeğimi/küçük çocuğumu rahat edeceği ve tüm duyularını en üst düzeyde kullanabileceği bir pozisyonda oturttum (Ayakta durma sehpasında ya da ayakta da olabilir).		
Çiçek ve yaprakları birer kâse veya sepetin içine koyarak bebeğimi/küçük çocuğumu bunlara dokunarak ve bunları koklayarak keşfetmesi için destekledim.		

Farklı çiçekleri ve yaprakları bebeğimin/küçük çocuğumun ellerine ve yüzüne hafifçe sürdüm (Özellikle yumuşak yapraklar bunu yapmak için idealdir).		
Bebeğimin/küçük çocuğumun çiçeklerin taç yapraklarını çekmelerine ve bunları bir kâseye bırakmasına el-el altında ipucu ve/veya fiziksel ipucuyla yardımcı oldum.		
Bebeğimin/küçük çocuğumun streç filmi hissetmesi ve çıkardığı sesi dinlemesi için parmağımı gerilmiş streç film boyunca çekerek hareket ettirdim.		
Bebeğime/küçük çocuğuma bu malzemelerle ne yapacağımızı basit ve anlaşılır cümleler kullanarak söyledim (Dokunsal sembol, işaret de kullanabilirsiniz).		
Bir karton veya mukavva on üzerine bir parça streç film koyup sabit durması için uçlarını sardım.		
Bebeğimin/küçük çocuğumun yaprakları kâselerden alarak streç filmin üzerine serpmesine yardımcı olurum (Bazı çiçek ve yaprakları streç film üzerine belli bir desende yerleştirebilirsiniz).		
Streç film çiçek ve yapraklarla kaplandığında, üstüne başka bir streç film parçası koyup yine kenarlarını sararak kapatırım.		
Oluşan kolajı kartondan veya mukavvadan çıkarıp ve pencereye yapıştırırım (Bunları yaparken bebeğimin/küçük çocuğumun bana yardımcı olmasını teşvik ederim).		
Bebeğimin/küçük çocuğumun pencereye yapıştırılmış kolajdan parlayan ışığa bakmasını sağlarım (Bebeğimin/küçük çocuğumun ileri derecede görme yetersizliği varsa, dokunmasını isterim).		

Yaşamın ilk üç yılında bir bebeğin anneye veya ona devamlı bakan kişiyle kuracağı erken iletişim ve etkileşimin destekleyeceği sosyal ve duygusal gelişim ile fiziksel gelişim, motor gelişim ve dil gelişiminin dış dünyadan aldığımız duyuşal uyarılar ve onların anlamlandırılarak kullanılması olan algısal gelişim aracılığıyla bebeğinizin/küçük çocuğunuzun bilişsel gelişiminin önemli şekilde destekleneceğinden yukarıda siz sevgili ailelere söz edilmişti. Ancak bebeğinizle/küçük çocuğunuzla tek ilgilenen siz ailesi (özellikle annesi veya ona devamlı bakan kişi) olmadığından onun gelişim alanlarını desteklemek için kendine özgü iletişim kurma yollarının, diğer aile üyeleri ve onunla çalışan eğitimciler ve uzmanlarca da bilinmesi gerekir.

SORU

Bebeğimin ilk aylardan itibaren yaptığı bazı davranışlardan onun ne demek istediğini anlayabiliyorum. Bunları bilinçli olarak yapıp yapmadığını nasıl anlayabilirim?

Üç aydan itibaren bebeklerdeki ağlama davranışları sizin de kolaylıkla fark edebileceğiniz şekilde farklı ihtiyaçlar için değişmeye başlar. Örneğin beş altı aylık bebeğinizin acıktığı için mi yoksa altı kirli olduğu için mi ağladığını ağlayışından ayırt edebilirsiniz. Daha önce ağız hareketinden dolayı gülümsemeye benzettiğiniz davranış, bebeğin sizinle göz kontağını artırmasıyla gerçek ve daha uzun süren bir gülümsemeye dönüşür. Yaklaşık 3-6 ay arasını kapsayan bu dönemde bebeğin çıkardığı sesler, bakışları, vücut hareketleri daha kontrollü ve amaca yönelik olmaya başlar. Ancak bebeğiniz yine de en azından 6 aylık olana dek -ki bu, tipik gelişim gösteren çocuklarda dahi tam bir sınır yaş değildir- yaptığı davranışların özellikle annesini veya ona devamlı bakan kişiyi, ailesindeki diğer bireyleri ve çevresindeki diğer insanları etkilediğinin farkında değildir. Bebekler davranışlarıyla, çevrelerindeki bireyleri etkileyebildiklerini 6. aydan itibaren ve hatta bazı tipik gelişim gösteren çocuklarda birkaç ay daha geç fark edebilirler. Bu farkındalık, yetersizliği olan bebeklerde/küçük çocuklarda ve özellikle çoklu yetersizliği olanlarda daha da geç olabilir (5, 6). Yine de çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun her türlü davranışına uygun şekilde karşılık vermek, sadece annenin veya bebeğe devamlı bakan kişinin anlayabildiği bazı davranışları diğerleriyle paylaşması bebeğin iletişim becerilerinin gelişimine ve dolayısıyla da bilişsel gelişimine olumlu etki yapacaktır (Bununla ilgili ayrıntıyı ayrıca bu kitabın 4. bölümündeki Söz Öncesi Davranışlar ve İletişim başlığı altında bulabilirsiniz).

Neler Öğrendik?

Bu bölümde, yaşamın ilk üç yılında gelişimin tüm alanlarda genel olarak nasıl ilerlediğini, çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların gelişiminde görülebilecek farklılıklar ve

gecikmelerin neler olabileceğini, çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun gelişiminde görülebilecek farklılıkların ve gecikmelerin takip edilmesi gerektiğini, onun var olan duyularının gelişiminin, bunların bazılarındaki kayıplar nedeniyle nasıl etkilenebileceğini, çoklu yetersizliği olan bebeğinizdeki/küçük çocuğunuzdaki duyu kayıplarının onun algısal gelişimini nasıl etkileyebileceğini ve duyu kayıplarının etkilerini en aza indirerek var olan duyulardan en üst düzeyde yararlanmak suretiyle algısal gelişimi ilerleterek, çoklu yetersizliği olan bebeğinizin/küçük çocuğunuzun bilişsel gelişiminin nasıl desteklenebileceğini öğrendiniz.

Yararlanılan Kaynaklar

- (1) Bowlby, J. (1983). *Attachment and Loss*. New York: Basic Books.
- (2) von Hofsten, C. (1982). Eye-hand coordination in newborns. *Developmental Psychology*, 18, 450-461.
- (3) Clark, J. E. (2005). From the beginning: A developmental perspective on movement and mobility. *Quest*, 57, 37-45.
- (4) Bee, H., & Boyd, D. (2009). *Çocuk Gelişim Psikolojisi*, (Çev. O. Gündüz). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- (5) Bates, E., Benigni L., Bretherton, I., Camaioni, L., & Volterra, V. (1979). Cognition and communication from nine to thirteen months: Correlational findings. In E. Bates, L. Benigni, I. Bretherton, L. Camaioni & V. Volterra (Eds.). *The Emergence of Symbols Cognition and Communication in Infancy*. (p.69-140). New York: Academic Press Inc.
- (6) Rowland, C., & Stremel-Campbell, K. (1987). Share and share alike: Conventional gestures to emergent language for learners with sensory impairments. In L. Goetz, D. Guess & K. Stremel-Campbell (Eds.). *Innavative Program Design for Individuals with Dual Sensory Impairments* (p.49-75). Baltimore: Paul Brookes Publishing.
- (7) Ayyıldız, E., & Elkin, N. (2016). Üniversite öğrencilerinin bağlanma stilleri ile sürekli öfke ve öfke ifade tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 51-68.
- (8) McLean, S. (2020). *Understanding child development: Ages 0-3 years. Emerging Minds: National Workforce Centre for Child Mental Health*. <https://d2p3kdr0nr4o3z.cloudfront.net/content/uploads/2020/08/13144539/Understanding-child-development-0-3-factsheet.pdf>.
- (9) Fromkin, V., Rodman, R., & Hyams, N. (2003). *An Introduction to Language*. 7th Edition. Boston: Thomson Wadsworth.

- (10) Ayyıldız, E. (2007). Çok engelli çocuklarda erken müdahale. *Sapiens: Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Dergisi*, 3(10), 50-52.
- (11) Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children*. M. Cook (Çev.). New York: International Universities Press. https://sites.pitt.edu/~strauss/origins_r.pdf.
- (12) Fowler, S. (2007). *Sensory Stimulation: Sensory-Focused Activities for People with Physical and Multiple Disabilities*, London: Printwise (Haverhill) Ltd.
- (13) Morse, M. T. (1990). Cortical visual impairment in young children with multiple disabilities. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 84, 200-203.
- (14) Sacks, S. Z. (1998). Educating students who have visual impairments with other disabilities: An overview. In S. Sacks & R. Silberman (Eds.). *Educating Students who have Visual Impairments and Other Disabilities*. (p.3-38), Baltimore: Paul H. Brookes.
- (15) Ayyıldız, E. (2012). Çok engelli görmeyen çocuklar için söz öncesi iletişim becerileri ölçeği'nin geliştirilmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- (16) Ayyıldız, E. (2019). Erken çocuklukta özel eğitim/müdahale nedenleri. Y. Fazlıoğlu & H. Şengül Erdem (Ed.), *Özel Gereksinimli Çocuklar: Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitim* içinde (ss. 187-217), Ankara: Vize.

BÖLÜM 6

Dr. Öğr. Üyesi Emine AYYILDIZ

ERKEN OYUN BECERİLERİ

Genel Amaç

Sevgili aileler, bu bölümün amacı; tüm çocukların gelişiminde ve özellikle de doğal yöntemlerle günlük yaşam becerilerini öğrenmelerinde büyük önem taşıyan oyunun önemini, çoklu yetersizliği olan bebeğinizle/küçük çocuğunuzla neden ve nasıl oyun oynamanız gerektiğini, onunla oyun oynarken bebeğinizin/küçük çocuğunuzun sahip olduğu yetersizliklere, gelişimsel özelliklere ve yaşına uygun materyal, nesne ve oyuncak seçimini nasıl yapabileceğinizi açıklamaktır.

Kazanımlar

Bu bölümde aileler, bakım verenler aşağıdaki kazanımları edinirler:

- Oyunun tüm çocuklar için gelişim ve öğrenme üzerindeki büyük etkisini fark eder.
- Çoklu yetersizliği olan bebeği/küçük çocuğu ile neden oyun oynaması gerektiğini anlar.
- Çoklu yetersizliği olan bebeğini/küçük çocuğu ile nasıl oyun oynayacağını öğrenir.
- Çoklu yetersizliği olan bebek/küçük çocuk ile oyun oynarken onun sahip olduğu yetersizliklere, gelişimsel özelliklere ve yaşına uygun materyal, nesne ve oyuncak seçimini yapar.
- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun tüm gelişim alanlarında destekleyecek bazı oyunları oynayabilecek,
- Çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun ilgi ve merakına uygun, eğlenceli oyunları oluşturur.

İçerik

1. Oyun Neden Önemli?
2. Bebeğimle/Küçük Çocuğumla Neden ve Nasıl Oyun Oynamalıyım?
3. Oyun Sırasında Bebeğimin/Küçük Çocuğumun Sahip Olduğu Yetersizliklere Göre Materyal, Nesne ve Oyuncak Seçimini Nasıl Yapabilirim?

Açıklamalar

Kitabımızın bu son bölümünde tüm çocuklar için işlevsel ve eğlenceli bir öğrenme yolu olan oyun oynamanın neden önemli olduğu, çoklu yetersizliği olan bebeğinizle/küçük çocuğunuzla neden ve nasıl oyun oynamanız gerektiği ve oyun sırasında bebeğinizin/küçük çocuğunuzun sahip olduğu yetersizliklere göre materyal, nesne ve oyuncak seçimini nasıl yapabileceğiniz üzerinde durulmuştur. Bölüm içerisinde bebeğinizin/küçük çocuğunuzun yaşına uygun bazı oyun örneklerini de bulabilirsiniz. Bu bölümde 0-2 yaş (0-24) ay arasındaki evlatlarınızdan bebek, 2-3 yaş (24-36 ay) arasındaki evlatlarınızdan ise küçük çocuk olarak söz edilmiştir.

Giriş

Oyun Neden Önemli?

Oyun her çocuğun ihtiyacı ve her türlü beceriyi en doğal, anlamlı ve işlevsel şekilde öğrenme yoludur (1, 2). Bebeklerin davranışlarının refleksif ve dürtüsel olduğu ilk üç ayın ardından onlarla yüz mimiklerini, vücut hareketlerini ve sesleri kullanarak oynamak mümkündür. Hemen tüm bebekler bu tür oyunlardan keyif alır ve ilk yaşlarının sonuna doğru bildikleri oyunları kendileri başlatmak için girişimde bulunabilirler (3). Yine de yetersizliği olan bebekler/küçük çocuklar ve onların içerisinde en ağır etkilenmiş grup olan çoklu yetersizliği olanların, oyun oynama becerilerini kazanması için tipik gelişim gösteren bebeklerden/küçük çocuklardan daha fazla desteğe ihtiyacı bulunacaktır (4).

! DİKKAT

Günümüzde her ne kadar oyun oynamanın öğrenmeyi (özellikle okuldaki müfredatı öğrenmeyi) olumsuz olarak etkilediği düşünülse de aslında oyunu kolay ya da zor birçok günlük beceriyi ve ileride de akademik bilgileri kazandırmak için kullanmak mümkündür. Oyun oynamak, bir bebeğe/küçük bir çocuğa sadece bazı becerileri kazandırmak hatta günümüzde ailelerin ve öğretmenlerin birçoğunun algıladığı şekilde zekâyı artırmak (!) için değil, onun hali hazırdaki gelişiminin izin verdiği becerileri oyun sırasında ortaya çıkardığı ve kimsenin zorlamasına gerek duymadan keyifle yaptığı bir ciddi bir iştir (2, 5).

Aşağıda oyunun belli dönemlerde bebeklerin/küçük çocukların gelişimini nasıl etkilediklerini gösteren bir tablo bulacaksınız:

Tablo 1. 0-3 Yaş Arasındaki Bebeklerde/Küçük Çocuklarda Oyun Becerileri ve Gelişime Etkisi

Yaş Grubu (ay olarak)	Bebeğin/Küçük çocuğun oyun oynama davranış- ları	Oyunun gelişime etkisi
0-6 ay	Bebeğin parmaklarını emmesi, Bir eliyle aynı taraftaki ve çapraz taraftaki ayağını yakalaması, Bir eliyle yakaladığı aynı taraftaki ve çapraz taraftaki ayağını ağzına sokması, Annesini veya ona devamlı bakan kişiyi gördükçe gülümsemesi, yüksek sesle gülmesi, Parlak renkli, zıt renkli materyallere, aynalara, hareketli ve sesli uyaranlara dikkat etmesi, Müzik çalınınca sessizleşmesi ve çeşitli sesler çıkarak memnuniyetini belirtmesi Yüzüstünden karın üstüne doğru yuvarlanması, Dikkatini çeken nesnelere uzanıp alması, onları ağzına sokması.	Oyun, bebekler için ilgi çekicidir ve bir ebeveyn ile çocuğu arasındaki ilişkiyi güçlendirmenin yanı sıra duyularını harekete geçirmeye ve beyin gelişimine yardımcı olur. Bu aylarda bebekler sebep-sonuç ilişkisini, nesne ve kişi sürekliliğini anlamaya başladıklarından bilişsel olarak da hızla gelişirler. Bu da daha sonraki yıllarda kazanılacak becerilerin temellerini oluşturmaya yardımcı olur.
6-12 ay	Hareketliliği ve merakı artan bebeğin oturduğunda görebildiği nesne ve oyuncaklara ulaşmaya çalışması, Hareketli oyuncaklar ve topların ardından emekleyerek gitmesi, Elinde tuttuğu çingırağı sallayarak ses çıkarması, Bir blok kuleyi devirerek ne olacağını görmesi, Düğmeli ya da başmalı oyuncaklarla oynaması, Avuç içleri veya parmaklarını kullanarak tabaktan yiyecekleri alması, Tutabilecekleri kalınlıktaki kalemlerle kâğıdı karalaması.	

Yaş Grubu (ay olarak)	Bebeğin/Küçük çocuğun oyun oynama davranışları	Oyunun gelişime etkisi
12-18 ay	Ce-e oyunları oynaması, Bir kısmı saklanan nesneyi/oyuncağı üzerindeki örtüyü çekerek bulması, Tamamı saklanan nesneyi/oyuncağı üzerindeki örtüyü çekerek bulması, Başka çocukların yanında olduğu halde onlarla oynamaması (paralel oyun), Yetişkin yardımı olmadan kullanabilecekleri, güvenli eşyalarla (kaşık, tencere gibi) ve oyuncaklarla oynaması, Müzikle dans etmesi, Devamlı aynı şarkıyı dinlediğinde melodiyi mırıldanması veya şarkıda geçen bazı sözcükleri tekrarlaması, Boya kalemleriyle karalamalar yapması, Boya fırçaları ya da farklı türde boyalarla (parmak boyası, pastel boya gibi) oynaması, Oyuncak arabalar veya çiftlik hayvanlar gibi oyuncaklarla oynaması, Bol resimli ve/veya sesli kitaplara ilgi göstermesi.	Bu aylarda bebekler, yürümenin de gerçekleşmesiyle daha hareketli olduklarından çevrelerindeki dünyayı daha fazla keşfetmek isterler. Bilişsel olarak geliştikçe de yeni yürümeye başlayan çocuklar daha meraklı hâle gelirler. Ayrıca taklit becerilerinin gelişimiyle yaratıcılıkları artar ve seslerin, hareketlerin, yüz ifadelerinin kullandığı taklit oyunları başlar.
18-24 ay	Bildikleri yumuşak bir ayıcıkla veya kendi battaniyesi ile oynaması, Annesi veya ona devamlı bakan kişiyle birlikte şarkı söylemesi ve kitap okuması, Müzikli oyuncaklarla oynaması ve şarkılara eşlik etmesi, Oyuncak at, zıp zıp top gibi üzerine binilen oyuncaklarla oynaması, Düğmeli veya basmalı oyuncaklarla oynaması, Kolay kavrayabileceği büyüklükteki bloklarla inşa oyunları oynaması, Taşıyarak da olsa boyama kitabını boyaması, Daha anlaşılır resimler çizmeye başlaması, Eline aldığı bir kutuyu araba gibi veya telefon gibi kullanarak oynaması.	

Yaş Grubu (ay olarak)	Bebeğin/Küçük çocuğun oyun oynama davranışları	Oyunun gelişime etkisi
24-36 ay	Motor olarak daha kontrollü hareketleri içeren ve amaçlı oyunların oynanması. Başkalarıyla oynamaya (genellikle yetişkinlerle) ve o kişileri kendi hayal dünyalarına katmaya istekli olma.	Sosyal beceriler, artan motor gelişim ve fiziksel büyümeye dayalı yeni ve daha incelikli motor hareketlerin kazanılması ve bilişsel becerilerin artışıyla teknolojik oyunlar oynamaya başlama.

Not: Bu tablo, Nidirect. (t.y.). *How play helps children's development. (5)* ve Nidirect. (t.y.). *Helping your child's development through play. (6)* kaynaklarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bebeğimle/Küçük Çocuğumla Neden ve Nasıl Oyun Oynamalıyım?

Oyun, bütün çocuklar için öğrenmenin en kolay, eğlenceli ve etkili yollarından biridir. Ailelere, hele hele öğretmenlere bu gerçek söylendiğinde ve bebekleri/küçük çocukları için ya da yaşı daha büyük okul çocukları için öğrenme hedeflerinin gerçekleştirilmesinde oyundan yararlanmak gereği ifade edildiğinde çoğunun şaşırdığı görülmektedir. Oyun sanki ciddiye alınmayacak, akademik olmayan bir etkinlik, böyle bir etkinliğin eğlenceli olması ise adeta öğrenmenin ciddiyetini bozan bir durumdur. Oysaki oyun, tipik gelişim gösteren tüm bebekler/küçük çocuklar gibi bir yetersizliğe sahip olanlar, hatta daha komplike gelişimsel sorunlar yaşayan çoklu yetersizliği olan bebeklerin/küçük çocukların da tüm gelişim alanlarının desteklenmesinde aslında öğrenmenin en önemli ve destekleyici yoludur. Oyun, çoklu yetersizliği olan bebeğin/küçük çocuğun sahip olduğu doğal merakı ve keşfetme motivasyonunu destekler. Mizacı, sahip olduğu yetersizlikler, sağlık sorunları ve diğer davranışsal zorlukları nedeniyle etrafındaki nesneleri, kişileri, olayları keşfetme motivasyonu bulunmayan (örneğin eşlik eden yetersizliklerden biri görme yetersizliği veya fiziksel yetersizlik olduğunda ya da bebek bu iki yetersizliğe birden sahip olduğunda) çoklu yetersizliği olan bebeklerle/küçük çocuklarla oyun oynayarak öğrenmeleri sağlamak ise olmazsa olmazdır. Oyunu, bebeğinizin/küçük çocuğunuzun gelişim alanlarında kazanması gereken hedefleri sağlamaya yönelik olarak basit öz bakım ve günlük yaşam becerilerini kazanması amacıyla ve yaşitlarıyla bir arada olma olanaklarını artırmak için kullanabilirsiniz. Zaten eğlenceli, yaşa uygun, anlamlı olmayan ve bebeğinizin/küçük çocuğunuzun kullanabileceği/kullanması ya da kazanması gereken davranışları içermeyen etkinlikler ne oyundur ne de bebeğinizin/küçük çocuğunuzun öğrenmesine katkı sağlar (1, 2, 4, 7).

! DİKKAT

Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun gelişimsel özelliklerine ve tercihlerine (örneğin sevdiği nesneler/oyuncaklar ve hareketleri içeren) göre nasıl oyun oynayacağınızı bilmek, kendinizi bir öğretmen veya uzman olarak değil de bebeğinizin/küçük çocuğunuzun annesi/babası/ona devamlı bakan kişi olarak görmek ve onunla oyun oynamayı bir çalışmaya ya da seansa çevirmeden, karşılıklı eğlendiğiniz bir zamana dönüştürmek çok önemlidir.

SORU

Bebeğimle/küçük çocuğumla ne oynayacağım? Nasıl oynayacağım?

Aşağıda 0-3 yaş arasındaki bebeğinizle/küçük çocuğunuzla oynayabileceğiniz bazı örnek oyunlar ve ayrıntıları yer almaktadır. Bu etkinlikler ilgili kaynaktaki oyunlar uyarlanarak hazırlanmıştır (8).

ETKİNLİK 1: Neredeymiş Benim Kızım/Oğlum!

Etkinliğin Amacı: Çoklu yetersizliği olan bebeğimin/küçük çocuğumun işitsel uyarıyı fark edip etmediğini, kişilerin (özellikle anne, baba ve varsa kardeşlerinin) seslerine tepki verip vermediğini ve ismini tanıyıp tanımadığını anlama.

Neler Öğreneceğim?: Bebeğimin/küçük çocuğumun işitsel ve dokunsal uyarılara verdiği ve özellikle tanıdığı kimselere verdiği tepkileri öğreneceğim.

Gerekli Materyaller: Anne, baba, varsa kardeşler ve yabancı kişilerin sesi, bebeği/küçük çocuğu sarmak için farklı dokularda battaniyeler, ilgisini çeken ve kavrayabildiği bir oyuncak (çingirak gibi).

Bu Etkinliği Ne Zaman Yapacağım?/Ortam: Bebeğiniz dünyaya geldiğinden itibaren (hastaneden taburcu olmasının hemen ardından daha da hassas davranarak) bu oyunu oynayabilirsiniz. Bebeğiniz/küçük çocuğunuz beşiğinde veya yerde yatarken, kucağınızdayken, üzerine bir battaniye örttüğünüzde veya elinde ilgilendiği bir oyuncak varken bu oyunu oynayarak onun tepkilerini gözlemleyebilirsiniz..

Etkinliğe Başlayalım:

- Bebeğiniz eve geldiğinden itibaren beşiğindeyken, onu beslerken, kucağınızda taşıırken veya yerde yüzüstü ya da sırtüstü yatarken ona ismiyle sesleniniz ("Neredeymiş Ahmet?" gibi). Bunu önce beşiğin sağından, sonra solundan yapınız. Sırtüstü veya yüzüstü yatarken de farklı taraflardan bebeğinize seslenebilirsiniz.
- Bebeğinizi beslemeden önce ona sesleniniz ve tepkisini izlemek üzere 10 saniye kadar bekleyiniz. Vereceği en ufak bir tepkiyi (birdenbire hareketsiz kalma, gülümseme, mız-mızlanma, vücudunu oynatma gibi) görür görmez, onu kucağınıza alıp biberonu veya meme ucunu yanağına değdirip tepkilerine bakınız. İlk aylarda bu davranışınız bebeğinizin refleks olarak biberonun veya memenin ucuna doğru dönmesine neden olabilir. Bunu yapmazsa durumu mutlaka doktorları ve eğitimcileriyle paylaşınız.
- Üç dört aylık bebeğinizi beslemeden önce el-el altında ipucuyla biberona ya da emzirme yapıyorsa göğsünüze dokunmasını, kokunuzu almasını sağlayınız ve yapacaklarını izleyiniz. Beslenme saatinden önce ismiyle seslenerek size doğru görsel ve/veya hareket olarak yönelip yönelmeyeceğine bakınız.
- Bebeğiniz beşiğinde ya da yerde yatarken üzerine farklı dokularda battaniyeler örtterek (yüzünü tam kapatmadan) ce-e oyunu oynar gibi ismiyle sesleniniz. Bebeğinizin hangi dokudaki battaniye ya da örtüye ne tepki gösterdiğini, sizin sesinize odaklanıp odaklanmadığını, eğer rahatsız olduysa bunu nasıl tepkilerle gösterdiğini not ediniz ve ailenizin diğer üyeleriyle paylaşınız.

Kendimi ve bebeğimi/küçük çocuğumu değerlendiriyorum

Bu oyunun bebeğinizle ve sizinle ilgili bir değerlendirmeye gereksinimi yoktur. Çünkü bebeğiniz büyüdükçe (eğer işitme duyusunda bir kaybı yoksa) sesinizi tanımakta daha mahir olacaktır. Ancak bebeğinizin/küçük çocuğunuzun dokunsal hassasiyet gösterdiği dokulardaki battaniye ve örtüleri bu kadar erken zamanlarda kullanırsanız uzun vadede de olsa bunun işe yaradığını göreceksiniz.

ETKİNLİK 2: Bisikletim Üç Teker

Etkinliğin Amacı: Bebeğimin/küçük çocuğumun vücut algısını, belli etkinliklere göre vücudunu hareket ettirmesini destekleme. (Serebral palsili veya motor güçlüğü ileri seviyede olan çocuklar için uyarlamalar gerekeceğinden mutlaka nöroloğunuza ve fizyoterapistinize danışınız.)

Neler Öğreneceğim?: Bebeğimin/küçük çocuğumun vücudunun parçalarını öğrenmesi için onu nasıl destekleyeceğimi, bir hareketi yapması için görerek ya da dokunarak model alabileceği şekilde davranmayı, görme yetersizliği varsa (az görüyor olsa dahi) gezinme becerilerinde çok önemli olan baston öncesi becerileri kazanmasını ve oradan baston kullanımına geçmesini veya görmesini kullanarak etrafta hareket etmesini sağlayacak ipuçlarını ona kazandırmayı öğreneceğim.

Gerekli Materyaller: Çıngıraklı/zilli tekerlek oyuncacı, oyuncak alışveriş arabası, üç tekerlekli bisiklet.

Bu Etkinliği Ne Zaman Yapacağım?/Ortam: Daha küçük bebeklerle yorgun, uykusuz vs. olmadığı zamanlarda ve kendini rahat hissettiği bildiği bir yerde (yatağı, odası, evi gibi), bir buçuk iki yaş üstündeki küçük çocuklarla park, piknik alanı gibi dış mekânlarda gerçekleştirilebilir.

Etkinliğe Başlayalım:

- Bir buçuk yaşından küçük bebeğinizi sırtüstü yatırıp, ona "bisiklet" işaretini/dokunsal işaretini yaparken "Haydi bisiklete binelim." veya "Haydi bisikletin pedalını çevirelim." deyiniz. Herhangi bir tepki verip vermediğini gözlemleyiniz.
- Ellerinizi bebeğinizin ayak bileklerinden tutup nazikçe ayaklarını bisiklete biner gibi ileri geri yuvarlak çizerek şekilde hareket ettiriniz. Bu sırada şöyle bir şarkı da söyleyebilirsiniz:

"Bisikletim üç teker, dümdüz yollarda gider

Sür sür bisikleti yukarı aşağı

Mutlu mutlu mutlu sür onu yollarda"

- Bebeğiniz/küçük çocuğunuz tay tay durmaya ve yürümeye başladığında eline çıngıraklı/zilli tekerlek oyuncacığını, oyuncak bebek arabasını veya oyuncak alışveriş arabasını vererek ayakta durması için onu destekleyiniz. (Burada çocuğunuzun yetersizlik durumunu dikkate almanız önemlidir. Örneğin görme yetersizliği, serebral palsi, ciddi motor gelişim gerilikleri gibi.)
- Bu oyuncakları sürerek yürümesini sağlayınız. Önüne çıkan engeller (mobilya vb.) olduğunda, bu engellere ilk bu oyuncaklar çarptığında bebeğinizi/küçük çocuğunuzu durdurunuz ve önüne çıkan engelin (nesnenin, mobilyanın vb.) ne olduğunu anlaması için yönlendiriniz.

- Üç tekerlekli bisiklete binebilecek yaşa gelen küçük çocuğunuzu evde ve dışarda bisiklet sürmesi için destekleyiniz. Bisikleti kullanmasında fiziksel olarak bir sorunu yoksa yavaş tempoda bir kovalamaca oyunu da oynayabilirsiniz.
- Görme yetersizliği olan küçük çocuğunuz yürümeye başladığında baston öncesi beceriler için, kullandığınız oyuncaklar yerine çocuğunuza uygun (Bastonun sapı çocuğunuzun göğüs kafesine denk gelmelidir) bir bastonla evde ve dışarıdaki yüzeyleri tanımasını, duvar takibi yapmasını sağlayabilirsiniz. (Bununla ilgili yönelim ve bağımsız hareket eğitimi almış bir özel eğitim öğretmeninden destek alabilirsiniz.)

DİKKAT

Yönelim ve bağımsız hareket becerileri etrafta hareket ederken görmesinden yararlanamayan küçük çocuklar için mümkün olduğunca erken başlanması gereken becerilerdir. Bu konuda Görme Yetersizliği Aile Eğitimi Kitabının ilgili bölümlerini okuyabilirsiniz.

Kendimi ve bebeğimi/küçük çocuğumu değerlendiriyorum

Bu etkinlik sırasında bebeğinizin/küçük çocuğunuzun tepkilerini gözlemleyiniz. Materyallere ve ona yaptırdığınız hareketlere ilgi gösterip göstermediğini, bu etkinliği birkaç kez yaptıktan sonra yapılacak bir sonraki hareketin ne olduğunu anladığını gösteren davranışları olup olmadığına dikkat ediniz. Gözlemlerinizi not edip, bebeğiniz/küçük çocuğunuz etkinlikte bir sonraki adımı hatırladıkça ve/veya yaşı büyüdükçe etkinliği daha da zorlaştırabilirsiniz.

ETKİNLİK 3: Her Yerde Ses Var!

Etkinliğin Amacı: Bebeğimin/küçük çocuğumun farklı seslere maruz kalmasını, bunları tanımasını, taklit etmesini ve isimlendirmesini sağlama.

Neler Öğreneceğim?: Bebeğimin/küçük çocuğumun farklı ton ve yükseklikteki, ayrıca doğaya, canlılara, mekânlara ve nesnelere ait seslere nasıl tepki verdiğini ve bu tepkileri sesi taklit etme, sesin ait olduğu canlı ya da nesneyi tanıma gibi üst düzey becerilere dönüştürmeyi öğreneceğim.

Gerekli Materyaller: Doğa sesleri (rüzgâr, yaprak, dalga, yağmur vs.), canlı sesleri (çocuk, erkek, kadın, kalabalık, gülme, ağlama, çeşitli hayvan sesleri vs.), mekân sesleri (alış-

veriş merkezi, konser salonu, okul vs.) ve nesne seslerini (tabak, çatal-kaşık, anahtar, zil, karton, telefon vs.) dinletebileceğiniz bir cihaz (telefon, tablet veya bilgisayar olabilir). Ayrıca ses taklidinde model olmak için ağzınızı, ellerinizi kullanabilirsiniz.

Bu Etkinliği Ne Zaman Yapacağım?/Ortam: Bebeğinizle/küçük çocuğunuzla bu etkinliği evde veya onu çok rahatsız etmeyecek gürültü seviyesinin olduğu yerlerde, özellikle doğal ortamlarda (Örneğin deniz kenarındayken ya da yağmur yağarken bu durumu kullanmak şeklinde) gerçekleştirebilirsiniz.

Etkinliğe Başlayalım:

- Bebeğinizi/küçük çocuğunuzu rahat edebileceği ve fiziksel gelişimini destekleyecek şekilde kucağınızda veya bir koltukta oturtunuz. Ağzınızla bazı sesler çıkarınız ve bebeğinizin/küçük çocuğunuzun elini dudaklarınızın üzerine koyarak bunu hissetmesini sağlayınız. Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun eşlik eden yetersizliklerden biri görme yetersizliği olmasa da bunu yapmalısınız.
- "Viiiiizzzz" sesi çıkararak, "arı" deyip ona arı resmini gösteriniz ve dokunsal işaretini yapınız. Yazın bahçede veya dışarıdayken yanınıza yaklaşan arının sesini dinlemesi için aynı sesi çıkarınız ve ismini söyleyiniz.
- "Na ni na ni" şeklinde ses çıkardıktan sonra "ambulans" deyip ona ambulans resmini gösteriniz ve dokunsal işaretini yapınız. Evde ya da dışarıdayken duyduğunuz ambulans sesine dikkatini çekmek için aynı sesi çıkarınız ve ismini söyleyiniz.
- "Haaapşuu" diye hapşırdıktan sonra "Hasta oldum" deyiniz. Ona hasta olmuş bir insanın resmini gösterip dokunsal işaretini yapınız. Bebeğiniz/küçük çocuğunuz veya evdeki başka biri hapşırdığında "hastalık" ya da "hapşıрма" dokunsal işaretini yapınız.
- Tüm bunları bebeğinizin/küçük çocuğunuzun elini ağzınızdan çekerek ve sadece size bakarken de tekrarlayabilirsiniz. Ayrıca ayna karşısında da oynayabilirsiniz. Sesi taklit etmesini istemek için, ona dokunup "Sıra sende." deyiniz ve bekleyiniz. Eğer sizin çıkardığınız sesi taklit etmezse, sesi yeniden çıkarınız ve tepkisini gözleyiniz.
- Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun sesleri cihazdan da dinlemesini sağlayınız. Çıkan sesi taklit edip ait olduğu nesne, canlı veya ortamın ismini söyleyiniz ve dokunsal işaretini yapınız.
- Evde, başka mekânlarda ve dışarıda duyduğunuz seslere ilgisini çekiniz. Sesler belli belirsizse veya birbirine karışıyorsa dikkatli olunuz. Bebeğinizde/küçük çocuğunuzda işitme kaybı varsa hangi sesleri duyabileceğini odyoloğunuza sorarak öğreniniz.

Kendimi ve bebeğimi/küçük çocuğumu değerlendiriyorum

Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun her bir sese verdiği tepkiyi gözlemleyip not edebilirsiniz.

ETKİNLİK 4: Mutsuzum! Mutluyum!

Etkinliğin Amacı: Bebeğimin/küçük çocuğumun memnuniyetsizliğini ve memnunluğunu ifade etmesini sağlama.

Neler Öğreneceğim?: Bebeğimin/küçük çocuğumun memnuniyetsizliğini ve memnunluğunu ifade etmesi için ona çeşitli yollar sunmayı, bunun için gerekirse çeşitli materyaller hazırlamayı ve sözel olmayan iletişime ilişkin zorluklarına destek olmayı öğreneceğim.

Gerekli Materyaller: Çeşitli dergilerden kesilmiş, resim veya fotoğraf halinde hazırlanmış gülümseyen, gülen, somurtan veya ağlayan çocuk resimleri (bu materyallerin dayanıklılığını sağlamak için çabuk bükülüp yıpranmayacak kalınlıkta kartonlara yapıştırabilirsiniz), görme yetersizliği eşlik eden bebekler/küçük çocuklar için bu resimlerin dokunsal sembol olarak hazırlanmış hali.

Bu Etkinliği Ne Zaman Yapacağım?/Ortam: Bebeğinizin/küçük çocuğunuzun acıkması, altının kirlenmesi, sese veya dokulara karşı hassasiyet yaşaması durumlarında yapılabilecek olsa da bunun bir oyun olabilmesi için bebeğinizle/küçük çocuğunuzla oyun oynamak üzere ayırdığınız rahat bir zamanda, ilgisini dağıtacak seslerin ve görsel karmaşanın olmadığı ortamlarda bu oyunu oynayabilirsiniz.

Etkinliğe Başlayalım:

- Bebeğinizi/küçük çocuğünüzü rahat edebileceği ve fiziksel gelişimini destekleyecek şekilde kucağınızda veya bir koltukta oturtunuz. Yerde oturuyorsanız bebeğinizin/küçük çocuğunuzun sırtını destekleyecek şekilde hemen arkasında oturabilirsiniz. Sandalye veya koltukta oturuyorsanız ya da onu sandalye veya koltuğa oturttuysanız fiziksel gelişim özelliklerine dikkat ediniz ve görmesini kolaylaştıracak bir pozisyonda oturuyor olduğundan emin olunuz. Önünde kartları veya dokunsal sembolleri koyacağınız bir masa bulunmalıdır.
- Hazırladığınız mutsuz yüz ve mutlu yüz resimlerini bebeğinizin/küçük çocuğunuzun ulaşabileceği (görme yetersizliği yoksa görebileceği) bir yere yerleştiriniz.
- Her bir kartı göstererek isimlendiriniz ve dokunsal işaretini yapınız.
- Mutsuz yüz resmini/dokunsal sembolünü bebeğinize/küçük çocuğunuza vererek (Kendi tutamıyorsa el-el altında ipucuyla onu destekleyiniz.) mutsuz bir çocukla ilgili şarkı söyleyebilirsiniz. Bu şarkıyı bebeğinizin/küçük çocuğunuzun özellikle hoşlanmadığı ve yaparken mızımızlandığı, ağladığı etkinliklerle ilişkilendirebilirsiniz.

"Küçük bir çocuk varmış, uyumayı sevmezmiş

Annesi uyku deyince yüzü hiç hiç gülmezmiş"

- Şarkıyı söylerken bebeğinizin/küçük çocuğunuzun yüzüne bakınız ve şarkının sonunda

somurtunuz. Ona “Evet. Bu çocuk uykuyu hiç sevmiyor. Uyuması gerektiğinde ağlıyor.” diyebilirsiniz.

- Mutlu yüz resmini/dokunsal sembolünü bebeğinize/küçük çocuğunuza vererek (Kendi tutamıyorsa el-el altında ipucuyla onu destekleyiniz.) mutlu bir çocukla ilgili şarkı söyleyebilirsiniz. Bu şarkıyı bebeğinizin/küçük çocuğunuzun özellikle hoşlandığı ve yaparken gülümsediği, güldüğü etkinliklerle ilişkilendirebilirsiniz.

“Küçük bir çocuk varmış, çorbaya bayılmış

Kokusunu duyunca sevincinden zıplarmış

Hele bir kaşık alsın, “mmmmm” dermiş

Koca bir gülümsemeyle tüm tabağı bitirmiş”

- Şarkıyı söylerken bebeğinizin/küçük çocuğunuzun yüzüne gülümseyerek bakınız. Ona “Evet. Bu çocuk çorbayı çok seviyor. Çorbayı içerken hep gülümsüyor.” diyebilirsiniz.

Kendimi ve bebeğimi/küçük çocuğumu değerlendiriyorum

Etkinlik sırasında bebeğinizin/küçük çocuğunuzun kullandığınız materyallere ve söylediğiniz şarkıya verdiği tepkileri gözlemleyip not edebilirsiniz. Bu kartları/dokunsal sembolleri, bebeğiniz/küçük çocuğunuz gerçek bir memnuniyetsizlik veya memnuniyet durumu yaşadığı sırada duygusunu size bildirmesi için kullanabilirsiniz.

Oyun Sırasında Bebeğimin/Küçük Çocuğumun Sahip Olduğu Yetersizliklere Göre Materyal, Nesne ve Oyuncak Seçimini Nasıl Yapabilirim?

Bebeğinizle/küçük çocuğunuzla oyun oynamanın onun öğrenmesinin en doğal yolu olduğunu bilmek kadar oyunlarınız için hangi materyal, nesne veya oyuncakları seçmeniz gerektiğini bilmeniz de önemlidir.

SORU

Bebeğimle/küçük çocuğumla oynarken hangi nesneleri veya oyuncakları seçeceğimi nereden bileceğim?

Siz değerli ailelerin bilmesi gereken en önemli nokta, bebeğinizi/küçük çocuğunuzu en iyi tanıyan kişiler olduğunuzun farkında olmanızdır. Yukarıdaki oyun etkinliği örneklerinde yer alan, bebeğinizin/küçük çocuğunuzun gelişimsel özelliklerine uygun, sevdiği ve tercih ettiği ve eğitimcinizle birlikte belirlediğiniz birtakım gelişimsel hedeflere uygun çeşitli materyal, nesne ve oyuncakları seçmeniz, oyun etkinliğinden elde edeceğiniz kazanımları artıracak, özellikle bebeğinizin/küçük çocuğunuzun ilgisini çekecek ve oyuna başlamaya ve sürdürme-

ye istekli olmasını sağlayacaktır. Gerçek nesneler (kaşık, tencere, çırpıcı gibi), bebeğinizin/küçük çocuğunuzun görsel, işitsel veya dokunsal olarak ilgisini çeken her türlü nesne, çeşitli büyüklük ve renklerde toplar, oyuncak arabalar, bebekler, bebeğinize/küçük çocuğunuza zarar vermeyecek her türlü kâğıt ve plastik artık materyaller (bitmiş tuvalet kâğıdı rulosu, ilaç kutuları, su şişeleri, renkli ipler ve kumaşlar gibi), kuru fasulye, nohut, pirinç, mercimek, küçük taşlar gibi farklı dokunsal uyaranlar veren malzemeler ve yaprak, çimen, ağaç kabuğu, çiçek gibi doğada bulunabilecek malzemeler, özellikle 0-3 yaş arasındaki bebeklerle/küçük çocuklarla oynayacağınız oyunlar için ideal olacaktır.

! DİKKAT

Materyal, nesne ve oyuncak seçerken bunların bebeğinizin/küçük çocuğunuzun farklı yüzeylere/dokulara, seslere, keskin kokulara ve tatlara karşı aşırı hassasiyeti ya da alerjisi olup olmadığına ve görsel olarak bebeğinizin/küçük çocuğunuzun yorulmasına neden olacak çok fazla renk ve detay barındırıp barındırmadığına dikkat etmelisiniz.

Aşağıda, bilinen ve bebekler ve küçük çocuklarla sıkça oynanan bazı oyunlar yer almaktadır. Siz de gördüğünüz örneği kullanarak bebeğinizin/küçük çocuğunuzun gelişimsel özelliklerini, o oyuna uygun hangi materyal, nesne veya oyuncak seçeceğinizi ve oyun oynarken gözlemlediğiniz durumları ilgili sütunlara yazınız. Bebeğinizle/küçük çocuğunuzla oynamayı sevdiğiniz orijinal bir oyun varsa en alttaki satırı kullanarak bu oyunun ayrıntılarını belirtebilirsiniz. Tablonun ikinci sütununda, siz değerli aileler için, çeşitli özellikleri belirtilmiş olan çoklu yetersizliğe sahip bir bebek/küçük bir çocuk için farklı oyunlarda neler yapılabileceği vurgulanmıştır.

Oyun	Bu oyunu oynarken dikkat etmem gerekenler	Oyunda Kullanacağım Materyal/ler, Nesne/ler ve/veya Oyuncak/lar	Notlarım
	Dört yaş iki aylık, 28 haftalık dünyaya geldi. 15 cm mesafeden ve sağ üst taraftan sarı, kırmızı renkli, parlak ve 5-6 cm yarıçapından büyük nesneleri görüyor. Zihinsel gelişim, dil gelişimi alanlarında yaşının çok gerisinde. Epilepsisi var. Sallanma, kollarını sallama, kendi etrafında dönme gibi tekrarlayıcı davranışları var. Dokunsal ve işitsel hassasiyeti mevcut.		

Ce-e	Bu oyunda kullanacağım materyalleri onun görmesini uyaran renk ve büyüklükte seçmeliyim. Çok parlak ışık veren kalem lambalar veya yanıp sönen ışıklı oyuncakları tercih etmemeliyim. Oyunu onun yüzüne örtüyü örterek, kendi yüzüme örterek, görebileceği ve tanıdığı bir oyuncağın yarısını bu örtüyle kapatarak ve tamamını kapatarak oynayabilirim. Gerekirse sözel ve fiziksel yardım ipucu kullanırım.	- Beyaz, siyah, sarı veya kırmızı bir örtü (peçete büyüklüğünde) - Çocuğumun sevdiği, tercih ettiği, tanıdığı bir nesne ya da oyuncak	
Fış-fış kayıkçı	Bu oyunda çocuğumu kucağıma alıp öne arkaya sallamam gerektiğinden bunu yaparken çok dikkatli olmalıyım. Çünkü hem erken doğduğundan hem de zihinsel yetersizlik, görme yetersizliği ve epilepsi gibi nörogelişimsel ve nörolojik durumlar yaşadığından onu fazla sarsmamam ve bu oyunda öne arkaya sallama hareketi sırasında vücudunu iyi desteklemem gerekir.	- Bu oyun için herhangi materyal veya oyuncağa ihtiyacım olmamakla birlikte çocuğumun görmesini desteklemek için dudığıma koyu kırmızı bir ruj sürebilirim. - Üzerime giydiğim tişört veya kazak tek renk ve çocuğumun görmesini uyuracak bir renk olması olabilir. - Bu tek renk tişört ya da kazağın sol tarafında (çocuğumun sağ üst görme alanına denk geliyor) zıtlık oluşturacak bir baskı olabilir ya da oraya çocuğumun eliyle yakalayıp çekebileceği ufak bir top, lastik toka iliştirebilirim.	

Oyun	Bu Oyunu Oynarken Dikkat Etmem Gerekenler	Oyunda Kullanacağım Materyal/ler, Nesne/ler ve/veya Oyuncak/lar	Notlarım
Araba-las-tik-kamyon	Yüz-yüze oyunlar arasında, yüzüne dokunulmasını gerektiren bir oyun olduğu için bu oyunu oynamakta bazen zorlanmaktayız. Özellikle çocuğum yorgun veya ajite olduğunda bu oyunu oynamayabilirim. Zaten benden başkasıyla da bu oyunu oynamayı istemez.	- Bu oyunda da materyal yerine yüzümü kullanacağım için hem keyifli hem de vücut parçalarını işlevsel yoldan öğrenmek için uygun bir oyun.	
Zıp zıp çekirge	Çocuğumun nörolojik hassasiyeti nedeniyle bu oyunu kucağımda veya bir pilates topunun üzerinde yavaş hareketlerle oynatabilirim. Aslında zıplamak veya hoplamaktan çok hoşlanıyor. Bu nedenle nöroloğumuza, ergoterapistimize ve fizyoterapistimize danışarak oyunu farklılaştırmam da mümkün (kucağımda oturur pozisyonda tutmak yerine bacaklarına yatırarak hafif hafif zıplatmak ya da ayakta-yken bunu yapmak gibi). Ayrıca çeşitli gerginlikleri olan pilates lastiklerini de fizyoterapistimin yönlendirmesiyle kullanabilirim. Bu oyun için kısa ama çocuğumun ilgisini çeken bir şarkı söyleyebilirim: "Küçük kurbağa küçük kurbağa Haydi zıplasana Küçük kurbağa küçük kurbağa Haydi hoplasana Zıp zıp zıp zıp zıp zıp zıp zıp zıp zıp zıp zıp zıp zıp Hop hop hop hop hop hop hop hop hop hop hop hop hop hop hop hop"	- Yine kucağımyı, bacaklarımı ve ellerimi bu oyunda çocuğumu desteklemek için kullanabilirim. - Pilates topu, fasulye top veya zıp zıp top (çocuğumun görmesini destekleyecek renklerde) - Pilates lastiği (çeşitli renk ve gerginliklerde)	

Oyun	Bu Oyunu Oynarken Dikkat Etmem Gerekenler	Oyunda Kullanacağım Materyal/ler, Nesne/ler ve/veya Oyuncak/lar	Notlarım
Top yuvarlama- ca	Çocuğum desteksiz şekilde oturabildiğinden onu karşıma oturtup sırayla birbirimize top yuvarlayarak oynayabilirim. Eğer yorgunsa ya da beni yakınında istiyorsa onun hemen arkasına oturabilirim ve karşıya babası geçebilir. Topu birbirimize havadan da atabiliriz ve bu sırada sayabiliriz. "Top nerede? İşte geldi" diyerek ona özel ipucu desteği verebilirim.	- Çocuğumun görmesini destekleyecek renklerde, farklı büyüklüklerde, ağırlıklarda toplar. (Plastik, ka- u- çuk, kumaştan toplar da kullanarak farklı yüzeyleri deneyimlemesini sağlayabilirim.)	

Neler Öğrendik?

Bu bölümde, oyunun tüm çocukların gelişiminde ve öğrenmesinde önemli ve olumlu etkilerinin olduğunu, çoklu yetersizliği olan bebeğinizle/küçük çocuğunuzla oyun oynamanızın neden çok önemli olduğunu ve onunla nasıl oyun oynayacağınızı, çoklu yetersizliği olan bebeğinizle/küçük çocuğunuzla oyun oynarken onun sahip olduğu gelişimsel özelliklere göre nasıl materyaller, nesneler veya oyuncaklar seçebileceğinizi ve bu bebeklerle/küçük çocuklarla oynanabilecek işlevsel ve eğlenceli bazı oyunları öğrendiniz.

Yararlanılan kaynaklar

- (1) Piaget, J. (1962). *Play, Dreams and Imitation in Childhood*, New York: Norton.
- (2) Ayyıldız, E. (2019). Özel gereksinimli çocuklarda oyun becerilerinin gelişimi. H. Gülay Ogelman (Ed.), *Erken Çocukluk Eğitiminde Oyun içinde* (ss. 387-409), Eğitim Kitabı: Ankara.
- (3) Bee, H. & Boyd, D. (2009). *Çocuk Gelişim Psikolojisi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- (4) Lee, M. (2014). *Working with complex needs in the classroom. Effective practice guide*. https://www.nrib.org.uk/sites/default/files/Working_with_complex_needs_in_the_classroom_July_2014.doc.

- (5) Nidirect. (t.y.). How play helps children's development. <https://www.nidirect.gov.uk/articles/how-play-helps-childrens-development>
- (6) Nidirect. (t.y.). Helping your child's development through play. <https://www.nidirect.gov.uk/articles/helping-your-childs-development-through-play>
- (7) Ayyıldız, E. (2020). Erken çocukluk döneminde ağır ve çoklu yetersizliği olan öğrencilerin desteklenmesi. P. Şafak (Ed.), *Ağır ve Çoklu Yetersizliği Olan Öğrencilerin Eğitimi-nde Stratejiler* içinde (ss. 185-214), Ankara: Vize Yayıncılık.
- (8) Silberg, J. (1999). *Simple Games to Promote Early Brain Development: 125 Brain Games for Babies*. New York: MJF Books.